

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

- + *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.
- + *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.
- + *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.
- + *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter <http://books.google.com> durchsuchen.

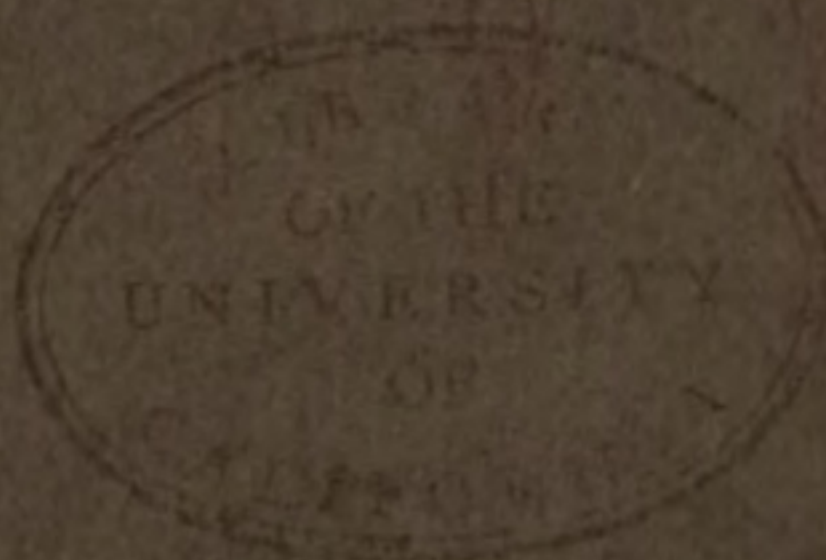
768v
B745

UC-NRLF

\$B 14 221

QUOMODO SALLUSTIUS
HISTORIAM BELLI IUGUR-
THINI CONSCRIPSERIT

D. E. BOSSELAAR

EXCHANGE

EX LIBRIS

768v

B 745

**QUOMODO SALLUSTIUS
HISTORIAM BELLI IUGURTHINI CONSCRIPSERIT.**

QUOMODO SALLUSTIUS HISTORIAM BELLI IUGURTHINI CONSCRIPSERIT.

SPECIMEN LITTERARIUM INAUGURALE,
QUOD EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI
H. SNELLEN, MED. DOCT. ET IN FAC. MED. PROF.
ORD. AMPLISSIMI SENATUS ACADEMICI CON-
SENSU ET NOBILISSIMAE FACULTATIS LITTERA-
RUM ET PHILOSOPHIAE DECRETO PRO GRADU
DOCTORATUS SUMMISQUE IN LITTERARUM
CLASSICARUM DISCIPLINA HONORIBUS AC
PRIVILEGIIS IN ACADEMIA RHENO-TRAIECTINA
RITE ET LEGITIME CONSEQUENDIS FACULTATIS
EXAMINI SUBMITTET

DIDERICUS ERNESTUS BOSSELAAR,
RHENO-TRAIECTINUS,
DIE XII M. MAII. A. MCMXV. HORA. IV. P.M.

AMSTELODAMI
APUD A. H. KRUYT
MCMXV

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LIBRARY

THE
UNIVERSITY OF CALIFORNIA

PA6656
B7
1915
MAIN

AAN MIJNE OUDERS EN VROUW.

329253

Promotori suo, Viro clarissimo

H. VAN GELDER

**pro multorum annorum institutione, pro benevolentia, quam sibi
hanc dissertationem conscribenti praestitit, nec non pro opera
et magna cura in hoc opusculum, quaecumque est, impensis,
praeceptoribus suis, Viris clarissimis**

J. C. VOLLGRAFF,

P. H. DAMSTÉ,

C. W. VOLLGRAFF,

W. VOGELSANG,

Viro doctissimo A. RUTGERS VAN DER LOEFF,

piae memoriae Viri clarissimi

P. H. RITTER

et viri doctissimi L. J. MORELL

pro institutione et comitate,

Viro clarissimo B. J. H. OVINK

**pro humanitate et consiliis egregiis, gratias quam maximas et
agit et habet**

DISSERTATIONIS AUCTOR.

LIBELLI CONSPECTUS.

I. De chronologica ratione 1—88

De MASINISSA et MICIPSA, 2. — Quando MASINISSA decesserit, 5. — Quando MICIPSA mortuus sit, 5. — Quando IUGURTHA a Micipsa adoptatus sit, 5. — Quo anno HIEMPSAL interfectus sit, 7. — De prima Romanorum legatione in Numidiam missa, 9. — Quando bellum Iugurthinum ortum sit, 9. — Quando a BESTIA pax restituta sit, 12. — Quo anno IUGURTHA ROMAE moratus sit, 12. — De anno 110 et sequenti, 12. — De capitibus 43—114, 14.

- a. Argumentum, 14.
- b. de METELLI expeditionibus, 26.
- c. Variarum sententiarum, quae exstant, 30.
- d. An chronologica Sallustii ratio constet, 36.
- e. De comitiarum consularium tempore, 41.
- f. Quando hiberna capitis 61 collocata sint, 52.
- g. Quando Metellus rem gerere coeperit, 55.
- h. Quando VAGA defecerit, 58.

1. Variarum sententiarum, quae exstant, 59. — 2. Quando Marius consul renunciatus sit, 60. — 3. De capitibus 63—73, 61. (Quando et cur Marius Uticae sacrificaverit 62, Quando Metellus Vagae praesidium imposuerit, 64.)

- i. Ubi secundae expeditionis descriptio incipiat, 67.

Quamdiu MARIUS cum imperio fuerit, quandoque remgesserit, 74. — Marius Metelli legatus, 75. — Nobiles et populares, 76. — Marius consul designatus, 78. — Tertia Metelli expeditio, 79. — In quem annum Numidia Mario provincia mandata sit, 81. — De Marii rebus gestis, 84. — Quando Marius Numidiam invaserit, 85. — Quando SULLA quaestor in Numidiam venerit, 87. — Quando Iugurtha Sullae traditus sit, 88.

II. Quomodo Sallustius nobis res gestas rettulerit 89—97

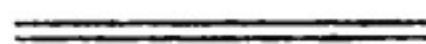
De CALPURNII BESTIAE rebus gestis, 90. — De expeditionibus SP. POSTUMII ALBINI eiusque fratris, 91. — De METELLI rebus gestis, 92. — De MARIi expeditio-nibus, 94.

III. Quomodo Sallustius ceteroquin in belli Jugurthini historia scribenda versatus sit 98—146

Quibus Sallustius in re publica faveat, 99. — Quid Sallustius de rogatione Limetana et quaestione in nobiles habita sentiat, 101. — De persona Iugurthae, 103. — De Hiempsale interfecto, 110. — De oratione ab Adherbale in Romano senatu habita, 113. — Cur quinquennii pacis (117—112) mentionem facere Sallustius omiserit, 118. — De nobilitate secundo ante Christum natum saeculo exeunte, 120.

- a. Iugurtha et nobiles ante Numantiam, 120.
- b. Cur senatus Iugurthae Hiempsale interfecto et Adherbale fugato regnum Numidiae non ademerit, 124.
- c. Num senatus a popularibus coactus Iugurthae bellum indixerit, 128.
- d. de L. Calpurnio Bestia, 132. — De foedere a Bestia cum Iugurtha icto, 134. — Cur Iugurtha aliquamdiu Romae moratus esse videatur, 135.
- e. de Albino consule, 139.
- f. de nobilium in republica consiliis, 140.

Conclusio 145

DE CHRONOLOGICA RATIONE.

SALLUSTIUS id spectat, ut animos eorum, qui libros suos legant, voluptate devinciat in primis *homines* magna cura tractando. Sibi persuasum habet homines esse, qui rebus cursum suum dederint nec sibi satisfacit, cum facta et res gestas eorum descripserit, sed praesertim nititur, ut eorum vitam moresque quam maxime perspicue explanet. Nos intelligere vult rerum causas alias ex aliis pendere et necessitate nexas esse et causas latentes saepissime maximi momenti fuisse. Itaque Sallustio non sufficit cursus rerum summam^{us} expositus nisi qui legerint, quomodo alia ex aliis profecta sint, intellexerint. *Quando* singula acciderint, ei res minoris momenti videtur. Praetemporum praeteritorum aeternitate unum vel duos annos non multum ad historiam intellegendam valere putat. Tempora anquirere lectoribus odiosum et molestum esse censet, quo factum est, ut auctor noster perraro nos doceat, quibus annis singulae res gestae assignandae sint.

Cum autem ab opusculo nostro ea exigamus, quae ab opere historico exigere licet, statim animum nostrum irritat, quod Sallustius prorsus a temporum ratione abstinuit et eo contemptionis chronologiae iit, ut interdum in maximam indiligentiam inciderit.

In libro, quem de coniuratione Catilinae Sallustius scripsit, temporum ordinem confusum esse omnibus

notum est. Ibi accusandus est, quod *vitiosa* tempora dedit. De opusculo, quod de Iugurthino bello scriptum est, aliter se res habet. In eo difficultates non movet, quod tempora vitiosa proferuntur, sed quod indicia ad chronologiam pertinentia omnino desunt. Necesse igitur erit coniecturis et alia cum aliis comparando temporum rationem omnibus probabilem conquirere.

Statim iam videmus haec ita esse ; in iis scilicet capitibus, quae Sallustius prooemii loco propriae suae narrationi praemittit, quibus nobis tradit, quae ratio iis temporibus, quae bellum Iugurthinum praecedunt, Numidiae cum republica Romana intercesserit. Videmus ibi accurata temporum indicia plane desiderari et obiter nobis tradi, nonnullas notas res circiter isdem temporibus accidisse. Immo Sallustius tam parum diligenter historiam scripsit, ut recte et iure dicere possimus, chronologiam Sallustio rem ab eius opere alienam visam esse.

Sallustius nobis tradit, commercium inter Romanos atque Numidas fuisse inde ab secundo bello Punico exeunte. Idque recte. Tum enim Masinissa copias suas cum Scipionis Africani Maioris contra Carthaginem et Syphacem coniunxit, cuius rei gratia Hannibale apud Zamam profligato Syphacis ibidem capti regnum dono accepit. Quo factum est, ut inde Numidia universa sub uno Masinissa rege coniungeretur. Regnum Syphacis ei benevolentia populi Romani datum esse Sallustius graviter et magna vi ostendit, ut probe sciamus Masinissam, itemque qui in eius locum reges successerint, populi Romani clientes fuisse.

**De Masinissa
et Micipsa.**

De Masinissa hæc fere sola scripsit Sallustius, eum

usque ad diem supremum in regno mansisse eoque mortuo periculum ortum esse, ne Numidia, quae sub Masinissa rege coniuncta fuisset, inter tres eius filios divideretur et in totidem partes dilaberetur. Auctore Scipione Africano Minore, qui tum forte in Africa morabatur Carthaginiis oppugnandae causa, Numidia divisa est inter Micipsam, Gulussam, Mastanabalem, ita ut unum regnum maneret per tres regulos administrandum. Quorum trium regum Gulussa et Mastanabal mox obierunt, unde factum est, ut paulo post Masinissae mortem Numidia iterum ab uno viro regeretur. Attamen Micipsa mortuo denuo Numidia inter tres principes divisa est, cum Ingurtha, Hiempsal, Adherbal in paternas opes succederent.

De Micipsa agens uberius fit noster. Tum proposito suo appropinquat. Eo regnante in consuetudinem reipublicae Romanae artius se Numidia immersit. Sed praecipua causa, cur multo copiosius disserere coeperit, haec est, quod Sallustius principium fallaciarum, quas Iugurtha postea in duos fratres suos composuerit, in eorum pueritia, moribus et acri ingenio inveniri putat, quare summo studio primordia odiorum et discidii fratrum exponit. Narrat Micipsae duos filios fuisse, Adherbalem et Hiempsalem, sed eum una cum iis educandum curasse Iugurtham, filium Mastanabalis, quem pater Masinissa, quod ortus esset ex concubina, privatum reliquisset.

Quaerere licet, utrum Iugurtha re vera omnibus vindiciis regni Numidiae caruerit an apud aulicos educatus sit utpote heres sui patris, qui postea eadem iura haberet atque filii Micipsae (Appian. Lib. 106). De qua re alias (pag. 105. sqq.) fusius disputabo. Hic

dicere sufficiat, mihi mirum videri Micipsam, regem tam mobilis populi Numidarum, fratris filium apud auleticos suos educandum curavisse, cum sibi ipsi duo filii nati essent.

Quidquid id est, Iugurtha noster in aula Numidia eadem educatione qua Hiempsal et Adherbal fruebatur, et regi mox apparuit in eo iuvene fortem militem latere, qui et consilio et rebus gestis Numidia magno usui esse posset. Sed simul Micipsa intellexit suis ipsius liberis periculum imminere, qui multo minus gratiosi apud populum essent quam Iugurtha. Cum igitur Romani ab eo auxilia peterent, ut seditionem Hispaniae, quae comprimi nondum potuerat, conficerent, Iugurtham copiis suis praefecit, et ut Numidia honori esset, et sperans fore ut Iugurthæ nimia audacia exitio esset.

Exitus autem huius expeditionis longe alius erat atque Micipsa speraverat. Iugurtha virtute et audacia sua omnium studia imprimis imperatoris Romani in se converterat et magna cum laude bellica Numantia in patriam rediit. Tum Micipsa iam non dubitans consilium mutavit et videns, qua gratia Iugurtha apud Romanos esset, eum filium adoptavit, et testamento pariter cum filiis in regnum accepit.

Haec Iugurthae adoptatio primordium factum est discordiarum trium fratrum et origo belli Numidici, quod Sallustius scripturus erat; nam cum discidio illo ad scelera Iugurtha delapsus est, quae denique effecerunt, ut auxilium Romanorum invocaretur, quare Romanis omnis diligentia ad Numidarum res considerandas adhibenda erat. Nobis res maximi momenti videtur cognoscere, quando Micipsa obierit

Exspectaverit quis, nobis quamvis paucis verbis **Quando Masinissa decesserit.** indicatum esse, quo anno Masinissa decesserit, quia tum Numidia inter tres regulos divisa est. Facillime Sallustius eum annum definire poterat; tunc temporis enim in Africa morabatur Carthaginis oppugnandae causa Scipio Africanus, qui Numidiae administrationem inter Micipsam, Gulussam, Mastanabalem divisit eaque re necessitudines, quae familiae Scipionum cum regno Numidiae ex anno 202 erant, renovavit. Haec autem spes nos fallit. Ex Sallustii opere eum annum non comperimus.

Ut anni, quo Masinissa mortuus est, indicium **Quando Micipsa mortuus sit.** apud Sallustiam vehementer desideramus, ita nusquam, cum de Micipsa sermo est, indicatur quando mortuus sit. Immo talibus verbis de suprema eius vitae parte loquitur Sallustius, ut ipse plane nescire videatur, quando Micipsa obierit.

Quo modo res se habet? In iis capitibus, quibus **Quando Iugurtha a Micipsa adoptatus sit.** de ultimis annis Micipsae agit (8 sqq), in nonnulla chronologica indicia incidimus, quae nobis ad tempus definiendum usui esse possint. Tradit enim Sallustius, regem Micipsam, statim postquam Iugurtha e castris Romanis cum epistula Scipionis in Numidiam revertisset, intellexisse Iugurtham maiore gratia et auctoritate apud Romanos esse quam quem temere submoveret, itaque conatum esse eum sibi conciliare. „Statimque” ut Sallustii verbis utar, „eum adoptavit et testamento pariter cum filiis heredem instituit” (9. 3). Providisse interea regem, fratres tres concordia non coniunctos fore et metuisse ne regum controversia Numidiae calamitati esset. Quam ob rem Micipsa paucos post annos, cum vires iam deficerent, Iugur-

tham coram amicis et cognatis, in quibus Hiempsal et Adherbal, adlocutus esse fingitur et oratione commendasse, ut concordia cum fratribus coniunctus Numidiae praeesset. Hanc orationem habitam esse apparet anno 118 a. C. n.; paucis enim diebus postquam Micipsa eos, quos supra dixi, convocaverat supremum diem obiit. (11. 1).

Statim postquam patris funeri iusta solverant filii — ita fere pergit Sallustius — patebat, regnum Numidiae tribus hominibus commendatum esse, qui idem sentire omnino nescirent et primo quoque conventu discordes essent. Causa huius rei erat acre Hiempsalis ingenium, qui Iugurthae animum graviter offenderat. Iugurthae enim sententiam dicenti omnia, quae Micipsa ultimis quinque annis decrevisset, deleri oportere, Hiempsal responderat id sibi quoque probabilissimum videri; ita adoptionem Iugurthae irritam fore, quae tribus proximis annis accidisset.

Iam H. SCHNORR. VON CAROLSFELD¹⁾ nec non P. H. DAMSTÉ²⁾ ostenderunt, Sallustium secum ipsum pugnare; vocabula „statimque eum adoptavit pariterque cum filiis heredem instituit” referuntur ad Iugurthae ex Hispania reditum et interpretanda sunt: statim postquam Iugurtha Numantia reverterat, id est circiter anno 133 a. C. n., cum ex capite 11 (§ 6) legamus, Iugurtham intra annos 121 et 118 adoptatum esse; Micipsam enim anno 118 mortuum esse constat.

Fuerunt autem, qui hanc difficultatem solvere conati sunt; nam putabant, adverbium „*statim*”

1) Ueber die Reden und Briefe bei Sallust. p. 48.

2) Mnemosyne N. S. XX 1892 p. 294.

ad solum vocabulum „*adoptavit*” pertinere, non ad vocabula „*pariter cum filiis heredem instituit*”. Adoptionem igitur Iugurthae et testamentum factum duas res esse spatio duodecim annorum diiunctas. Et ut interpretationem suam probabilem redderent, vocabulum „*adoptione*” quod II. 6 legebatur et repugnare videbatur uncinis includebant.

Haec autem sententia mihi nequaquam probanda esse videtur. Iugurtha adoptione sua eadem atque Hiempsal et Adherbal iura consecutus est; quod praeterea testamento confirmabatur, ut omnibus Numidis ratum fieret. Sallustius praeterea non nisi speciem contradictionis praebet. Locutiones ut „*paucis post diebus*”, „*paucos post annos*”, „*brevi*”, „*statim*” non multum valent neque Sallustio magnam vim habent. Eis non utitur auctor noster, ut doceat aliquid statim aut non ita multo post aliam rem accidisse, sed ut nobis optime illustret eas duas res necessitate nexas esse et arte inter sese cohaerere.

Fac Sallustium nos docuisse, Iugurtham duodecimo demum anno postquam Numantia revertisset a Micipsa adoptatum esse, merito ii, qui libellum eius legissent, dubitassent num revera audacia ac virtus, quas ante Numantiam praestiterat, effecissent ut in regnum adhiberetur. In Sallustii autem narratione alterum ex altero necessario sequi videtur. Ergo: Sallustius tempora accurate definire consulto neglexisse mihi videtur.

Supra iam dixi nulla extare indicia, quae definiant, quibus annis Masinissa et Micipsa mortui sint. Non magis sequenti capite (12), quo Sallustius necem

**Quo anno
Hiempsal inter-
fectus sit.**

Hiempsalis fuse describit, tempus traditur. Memoravi quoque, post mortem patris inter tres regulos controversias ortas esse et unde originem ceperint. Hiempsalis vox Iugurtham acriter pungebat. Qui, graviter contumeliam ferens, consilium iniit eum quantocius e medio tollendi. Forte is deversabatur apud virum, qui antea Iugurthae satelles fuerat. Sibi occasionem eius rei perpetrandae oblatam esse intellexit, cui deesse nolebat. Viro illi, ut Hiempsalem interficeret, imperavit ; quod negotium brevi perfectum est. Hiempsalis caput ad Iugurtham ferebatur.

Fortasse facinus in Hiempsalem patratum etiam maioris momenti est ad sequentia intellegenda quam mors Micipsae, propterea quod inde bellum intestinum in Numidia ortum senatum Romanum in eam orbis terrarum regionem animum advertere coëgit. Tum decem legati in Numidiam missi sunt, qui eam in duas partes dividerent. Quo cum munere functi essent, rumor pervulgabatur, Iugurthae, cui populares propter eius cum nobilibus amicitiam non faverent, meliorem et fertilior partem attributam esse eumque id consecutum esse legatos illos corrumpendo et aliis eiusmodi artibus ; quem rumorem auctor noster verum esse tradidit.

Utcumque res se habet, de necis Hiempsalis tempore Sallustius tacet. Nulla indicia extant, ut, nisi alii auctores nos adiuverent, prorsus nos lateret. De morte Hiempsalis sermo est in Livii quoque epitoma (62), quae docet Micipsam Q. Marcio consule i. e. 118 a. C. n. mortuum esse et Hiempsalem paulo post interfectum.

Legati a senatu Romano missi, qui regnum Numidiae inter Iugurtham et Adherbalem dividerent, munere suo perfuncti Africam reliquerunt ; quando vero Romam reverterint a Sallustio non discimus.

De prima
Romanorum legatione in Numidiam missa.

Eos — iam dixi — rem secundum Iugurtham decrevisse, Sallustius docet, itemque hanc iniquam divisionem Numidam incitavisse, ut pergeret quemadmodum coepisset. Eum cognovisse, apud Romanos aurum plurimum valere, et sibi conscium fuisse se pro sceleribus suis magnum praemium accepisse. Quo factum esse, ut multo audaciorem se praeberet. Eum sua apud multos homines nobiles et Romae gratiosos auctoritate impunitatem omnium scelerum habere sibi videri, et nihil non experiri, ut rerum totius Numidiae potiretur. Continuo regnum fratris flagrantissime cupere, causam ei bellum inferendi facere ; quae cum parum procederent, de improvviso in Adherbalis regnum impetum facere et multis hominibus interfectis, pagis domibusque incensis, magna cum praeda intra suos ipsius fines sese recipere. Adherbalem controversias cum bona gratia componere conatum esse, at Iugurtha recusante nihil impetravisse. Eoque factum esse, ut bellum oreretur.

Roganti, quo anno id bellum ortum sit, rursus Sallustii opusculum nil respondet. Coniecero statim post Hiempsalis mortem exarsisse aut non ita multo post quam Numidia inter Iugurtham Adherbalemque divisa esset : i. e. anno 117 aut sequenti. Ita tamen non est. Quae Sallustius nobis tradit, referuntur ad ea, quae apud Livium invenimus (ep. 62). Ibi certiores fimus, Iugurtham anno 112 a. C. n. demum Numidiam

Quando bellum
Iugurthinum
ortum sit.

invasisse. Circiter ergo quinquennium duarum Numidiarum reges pace usi sunt. Illud quinquennium pacis negligere et silentio praetermittere non licet ; magni est momenti ad tempora illa cognoscenda. De eo pacis intervallo exponere Sallustius sane debebat, non solum, quod opus historicum indicia ad chronologiam pertinentia postulat, sed etiam, quod illud spatium temporis silentio praetermissum Iugurthae procul dubio detrimento est. Quod Numidia per quinque annos quieta ac tranquilla fuit, pro Iugurtha est ; idque memoratum esse debebat. Sed hic quoque Sallustium nimia cupiditas omnia quam dilucidissime exponendi induxit, ut ea, quae annis 117 et 112 facta sunt, iungeret et continuaret, cum nos docere vellet, bellum, quod anno 112 ortum esset, necessario ex iniquo arbitrio emanavisse legatorum, qui se ab Iugurtha corrumpi passi essent. Nobis persuasum esse cupit, illam Iugurthae invasionem anni 112 artissime cum iniuria et scelere decem legatorum cohaesisse ideoque nobilitati Romanae iisque viris, qui in Numidiam missi essent, imputandam esse. Quod ut manifestum esse videretur, de illo spatio temporis, quod inter duo Iugurthae scelera — necem Hiempsalis et invasionem Numidiae — intercessit, omnino tacet.

Iugurtham anno 112 neque prius eius Numidiae partem, quam Adherbal possideret, invasisse et bellum, cuius apud Livium sermo est (ep. 64), idem esse atque invasionem Iugurthae a Sallustio capite 20 descriptam, ex multis aliis rebus apparet sed in primis ex iis, quae deinde secuta sunt : tumultus dico, quos Iugurthae scelus Romae concitavit.

Non ita multo postquam Iugurtha fratrem bello petierat, Cirtae eum inclusum tenebat, quae urbs ab Italicis mercatoribus frequentabatur. Omnia experiebatur, ut Adherbal in deditionem veniret. Mox usque adeo eum urgebat, ut Adherbal perspiceret, se propriis viribus Iugurthae parem non esse; quam ob rem a Romanis omnibus precibus auxilium petebat. Bis legati Romani ad Africam appulerunt, qui cum Iugurtha de summis rebus collocuti sunt. Adherbalem adeundi facultas iis non dabatur. Cum legati Romani Iugurthae persuadere non possent, ut obsidione desisteret, ii qui obsessi tenebantur animos despondebant.

Erant autem in urbe Cirta complures mercatores Italici, qui se utpote Romanos ab omnibus iniuriis tutos fore existimabant. His praesertim auctoribus Adherbal de deditione agere coepit et omnium incolarum incolumitate pacta urbem Iugurthae tradidit. At Iugurtha, qui id modo agebat, ut Cirta quam celerrime potiretur et Adherbalem in futurum opprimeret, condicionibus, quae pactae erant, violatis Adherbalem multosque alios, in quibus mercatores Italicos, supplicio affecit.

Quae cum Romae percrebuisent, Romanorum animos irritabant. Tamen senatus adhuc propensiore voluntate se ad pacem servandam inclinavit neque scelus Iugurthae bello puniendum esse censebat. Sententias vero mutare senatores a Memmio aliisque e popularium partibus coacti sunt, qui multis orationibus populum docuerant, id agi ut paucorum gratia Iugurthae facinora probarentur; quam vehementissime omnium mentes ad bellum incitando effecerant, ut senatoribus diutius dubitare non ausis bellum

placuerit et Iugurtham bello persequi statuerint.

L. Calpurnio Bestiae consuli designato bellum in Numidia gerendum obvenit, qui cum P. Scipione Nasica anno 111 a. C. n. consulatu fungebatur.

Bellum igitur anno 112 a. C. n. Iugurthae indictum est. (Liv. ep. 64).

**Quando a Bestia
pax restituta sit.**

Etiam pro certo scimus, quo anno Bestia cum Iugurtha pacem fecerit. Iustum bellum ab eo fere non gestum est ; id quidem propterea quod Bestiae facultas Iugurtham adoriendi non oblata est. Celerrime pacis conditiones ferre et audire coepit, pacem pepigit, Numidiam reliquit. Romam scilicet redire properabat, quod comitiorum tempus adventabat. Annum consulatus sui Bestia in Numidia degit ; adhuc consul Romam rediit. Illud ergo foedus a Bestia consule ictum est, i. e. anno 111 a. C. n.

**Quo anno
Iugurtha Romae
moratus sit.**

Eodem quoque anno Iugurtha Romam peregrinatus est, ubi eum aliquantum temporis moratum esse constat. Memmio tribuno plebis (111) auctore a populo Romano arcessitus esse traditur, ut contra nobiles nonnullos testimonium suum diceret. Iis ipsis temporibus Iugurtha Romam venit, quibus popularium animi vehementissime commoti erant. Gravis enim invidia orta erat, cum res in Numidia a Bestia gestae percrebruisent, et quo modo actae essent.

**De anno 110 et
sequenti.**

Interea peracto anno, quo Bestia consulatu functus erat, in eius locum creatus erat Sp. Posthumius Albinus, qui omnia moliebatur, ut Massiva, Iugurthae frater patruelis e Gulussae filius, parte Numidia

donaretur. Quo ex nomine Iugurtha, qui sicut Massiva adhuc Romae morabatur, metuens, ne sibi magna finium suorum parte cedendum esset, Massivae per Bomilcarem insidias struebat, quibus Massiva necatus est ; unus ex iis, qui facinus perpetraverant, correptus Bomilcarem auctorem indicavit. Ei, id est Bomilcari, lis inlata est, quam Roma profectus aufugit. Iugurtha Italia decedere iusso bellum in Numidia redintegratum est.

Sp. Posthumio Albino Numidia lege Sempronia obvenerat, ad quem summa belli administrandi deferretur. In Numidiam proficisci maturat, sperans fore ut ipse spatio consulatus, quod sibi restet, bellum conficere possit. Id autem nequaquam facile munus erat, quia Iugurtha aliquantum temporis Romae moratus erat et actione in Bomilcarem instituta magna iam aetatis pars praeterierat.

Itaque cum comitiorum adesset tempus, quo Romam redire coactus erat, nihil memorabile peregerat. Exercitu in hiberna deducto summam imperii Aulo fratri permisit, cuius culpa accidit, ut Romani ea ipsa hieme gravem cladem acceperint, quia lucri faciendi spe incitatus dux hibernis excesserat. Haec vero facta esse necesse est anno 110 exeunte et vere anni 109 (Sall. B. I. 37), quibus temporibus Roma ipsa tribuniciis tumultibus agitabatur. Haec ultima clades in Numidia vitio viri nobilis accepta popularium animos iam complures annos excitatos vehementissime perturbavit. Iam non adversabantur modo nobilitati populares, sed acerrime contra eos agebant. Ut in notissimos nobilium principes, qui Numidici belli participes fuerant, iudicium exerceretur, postulabant et

quaereretur quatenus illi se corrumpi passi essent. Quam quaestionem populus fieri iussit Mamilio rogante (Cic. Brut. 33 sq).

Rogatio haec Mamilia, ut vulgo dicitur, quam anno 109 a. C. n. fuisse constat, effecit ut senatus popularium voluntati obsequeretur et decerneret bellum omnibus viribus gerendum esse. Metello consuli anni 109 Numidia provincia evenit, qui eodem anno in Africam profectus est.

Hucusque temporum ratio satis accurate definiri potest alios auctores adhibendo aliisque fontibus utendo. A consulatu autem Metelli — quod ad chronologiam attinet — difficultates ordiuntur.

De capitibus
43—114.
a. Argumentum.

A capite 43 usque ad finem descriptionis suae Sallustius expeditiones Q. Caecilii Metelli eiusque ducis, qui Metello postea successit, C. Marii, nobis exponit, qui id denique consecuti sunt, ut Iugurtha in angustias adductus a socero suo per prodicionem L. Sullae, quaestori Marii, traderetur.

Senatum a popularibus coactum decrevisse, ut bellum cum Iugurtha maximis viribus gereretur, supra dixi. Summa belli penes Metellum erat, qui vir omnium gratia delectabatur.

Proximo anno (110) exeunte magni tumultus fuisse videntur. Tribunos nonnullos obversantibus collegis magistratum continuare voluisse Sallustius tradit eosque cum id evincere conarentur, totius anni comitia prohibuisse. Quo factum erat, ut annus 109 iam inisset, cum Metellus consul renuntiaretur, et temporis anni ad rem gerendam maxime idonei

magna pars processisset priusquam Metellus consilium in Africam navigandi exsequi posset, nedum bellum renovare, propterea quod consuli antequam in bellum proficisci poterat multa alia sollemnia administranda erant, quae eum Romae retinebant. Cum vero in Africam appulisset, statim sibi magnas difficultates superandas esse vidit, quia exercitus, quem Albinus in hibernis tenebat, pessima conditione erat. Attamen huius rei culpa non apud Albinum solum erat, qui ipse satis strenue cum Iugurtha debellare cupiverat, sed quominus recentes copias navibus imponeret, ut cladis ab Aulo fratre acceptae ignominiam deleret, a tribunis plebis prohibitus erat. Tum copias hibernis tenere coactus erat.

Metellus, cum in Numidiam venisset, hoc imprimis suscepit, ut copias in priorem statum restitueret, in quam rem omni cogitatione et cura incubuit. Hoc ei mox contigisse Sallustius refert. (45.3) Iugurtha, cui eo usque res modo fuerat cum ducibus suo officio non paribus, cognovit sibi iam rem gerendam esse cum homine nequaquam parvi ducendo, quam ob rem cum eo bellum componere conabatur. Metellus, eius fallacem animum optime perspicuens, decipi non poterat, sed „paucis diebus” cum exercitu bene instructo Numidiam invasit, ubi omnes in operibus suis occupatos invenit ; nequaquam versari sibi videbatur in eiusmodi regione, quae primo quoque tempore infestam incursionem exspectaret.

Non procul ab itinere, quo pergebat, oppidum Vagae nomine situm erat, tunc temporis emporium omnibus notum, neque parvi momenti, ubi multi quoque mercatores Italici domicilium collocaverant.

Id oppidum ex itinere cepit, praesidium imposuit, cum Iugurtha de pace agere perrexit, ei aequarum conditionum spem faciebat, se quoque pacem desiderare simulabat. Iter vero non intermittebatur. Facile est intellectu, Iugurtham optime perspexisse, Metelli dicta cum factis non congruere eumque bellum redintegravisse. Quam maximas copias collegit, de Romanorum itinere exploravit, cognovit Romanos secundum flumen Muthul nomine iter facturos esse, ubi loci natura ad insidias struendas aptissima erat.

Metellus periculi, quod sibi impendebat, non conscius in foveam decidit, ancipiti proelio implicabatur, ut aliquamdiu in maximo periculo versaretur, sed tandem ei, ut Numidarum impetum propulsaret, contigit. Quamquam fusi fugatique sunt, pauca admodum corpora a Numidis relinquebantur.

Metellus castra poni iubet. Defessis militibus quies datur, ut se ex labore et certamine reficiant. Periculosissimum quidem proelium fuerat, sed Metellus ex eo fructus percipere potuit. Documento ei erat, bellum plane perperam ab eo geri. In proeliis rem Numidarum semper superiorem esse — quod etiam tum acciderat —, regem se in remotissimas regni sui partes recipere, ubi nequaquam inveniri posset. Tali modo bellando copias Romanorum detrimenta accipere, at Iugurtham nunquam correptum iri. Itaque ratione belli commutata Iugurtham e latebris elicere conatur, quod ut sibi contingat agros vastat, urbes capit, omnia incendit. Rex sequi cogitur. Paucis cum delectis equitibus Metellum subsequitur, occasionem ei detrimentum faciendi captans; mox consilium suum perficere potest.

Cum Romani milites populabundi et agros vastantes longius a castris recesserint et dispersi palentur, Iugurtha in eos de improvise impetum facit. E Romanis, qui inermes erant, multi interficiuntur, plures autem vivi in Numidarum manus deveniunt. Antequam iis subveniri potest, Iugurtha iam e conspectu abiit.

Interea Metellus de rebus gestis nuntium Romam miserat. Ita fortunam suam exposuerat, ut omnibus Romanis magnas victorias reportavisse videretur. Iter per mediam Numidiam factum, agri vastati, impetus apud Muthul flumen propulsatus, omnia virtuti Metelli deberi vulgo credebantur. Senatus supplicationem aliquot dierum decrevit, Romae dies festi agebantur. Quae honorificae res Metellum incitabant, ut omni ope atque opera eniteretur, ut bellum quam brevissimo temporis spatio conficeret.

Frequentes Numidarum impetus Metellum monebant, ne nimis sui potestatem faceret. Cautius agebat. Agros vastare, domos et urbes incendere non desiit, sed milites latius vagari vetuit. Duo castra stativa posuit, e quibus Romani excursions facerent in hostes. Nihilo magis Iugurtha Metellum e manibus misit, semper ei instabat, modo Metello, modo Mario — tunc temporis Metelli legato — imminebat. Crebris latrociniis adversarios suos tantopere defatigabat, ut intelligerent, bello tali modo gerendo Iugurtham nunquam in suas manus venturum esse; quod ut fieret, proelio decertandum esse. Iugurtha vero periculum summae rei facere evitabat. Metellus ZAMAM iter fecit, sperans fore ut Iugurtha latebras suas relinqueret, propterea quod illa urbs eius firmissimum

propugnaculum esse videbatur. Urbem ad extremum periculum ducere volebat eique persuasum erat, Iugurtham omnia summa facturum esse, ut urbem obsidione liberaret. Zama oppugnatur; mature Iugurtha Numidas oppugnatos certiores facit, se suo tempore cum exercitu adfore. Qui nuntius eorum animos auxerat et hortabatur ut in defensione perseverarent.

Dum Zama obsidetur, Marius frumentandi causa Siccam missus est. Iugurtha erumpit. Vix Romani internecionem effugiunt. Marius cum exercitu multis interfectis servatur. Metellus et Marius apud Zamam copias coniungunt.

Viribus collatis urbem cum vi adorti sunt. Strenue resistebant oppidani. Loci quoque natura defensoribus valde opportuna erat, ut mox Metellus de urbis expugnatione desperaret. Immo factum est, cum aliquando omnes in urbis oppugnatione intenti essent, ut Iugurtha clam castris Romanorum appropinquaret, quae a paucis defensa adortus expugnavit. Et nisi Marius a Metello subsidio vocatus se magnum ducem praestitisset, profecto Metellus ante Zamam in maximum discrimen adductus esset. Mario vero auxiliante castra recuperata sunt, Romani metu defuncti sunt. Nihilo minus oppugnatio Zamae prospero eventu carebat et Metellus a se frustra operam dari intelligebat, quo factum est, ut proximo die denuo urbem cum vi expugnare conatus re infecta in castra se receperit. Dux Romanus cognoverat, se urbem frustra oppugnare, et quia aestas iam prope consumpta erat, obsidionem solvere et in provinciam contendere, ut exercitum in hibernis collocaret, statuit. (61,2). Tunc

primum (i. e. cap. 61,2) sermo est castrorum hibernorum ; post obsidionem Zamae prima expeditio confecta esse videtur. Iam Sallustius nobis exponere incipit, quomodo Metellus hieme usus sit. Ostendit, ei plane persuasum fuisse, Iugurtham nisi per fraudem capi non posse. Alia auxilia itaque eum adhibuisse, dolos et insidias scilicet. BOMILCAR, quem iam antea Romani cognoverant, vir natus factusque ad insidias, qui multum apud Iugurtham valebat, corruptus promittit, se omnibus opibus annixurum esse, ut Iugurtham ad pacem faciendam propensum reddat.

Primo Iugurtha paratus erat ad condiciones ferendas et audiendas. Immo Sallustius narrat, Iugurtham nihil recusavisse, dummodo sibi pax cum Romanis restitueretur. Placabilem animum ostendit, ducenta pondo auri, omnes elephantos, multa arma cedendo et innumerabiles transfugas tradendo. Quibus cum Metellus contentus non esset, Iugurthamque ipsum Tisidium in colloquium venire invitaret, gravatus est. Metuisse videtur, ne sibi a Metello insidiae struerentur. Bellum deinde redintegratum est, cuius summa denuo ad Metellum delatum erat.

Eisdem temporibus Marius ducem suum clandestinis consiliis oppugnabat. Eum in omnibus rebus adiutorem et ministrum habebat Metellus. Marius Metelli dextella erat. Aliquoties in tempore maxima ab exercitu pericula defenderat. Sed ad altiora tendebat. Consulatum appetebat. Ipse praeesse bello cupiebat. Eadem hieme, qua de pace agebatur, palam Uticae, ubi multi mercatores Italici habitabant, quibus cum equitibus Romanis amicitiae necessitudines erant, rationem, qua Metellus bellum gerebat,

vituperabat, omnium indignationem movebat. Quod bellum nondum confectum erat, Metello vitio dabat. Eum non satis strenue contra Iugurtham agere. Si Romani fortem modo et constantem ducem haberent, qui bellum bene gereret, Iugurtham brevi tempore in vincula coniectum iri. Haec et talia Marius apud publicanos divulgabat, quae Romam translata effecerunt, ut populares commoverentur.

Hieme nondum confecta bellum renovatum est. Iugurtha otio non fruebatur nec quicquam inexpertum relinquebat, quomodo VAGA, in qua urbe Metellus praesidium imposuisse iam rettuli, ad defectionem adduceret. Identidem Vagenses ad defectionem adhortando id ei tandem contigerat, et die festo, cum omnes Romanorum centuriones adessent, magna caede edita urbs Numidis tradita est. Ex quo facinore Vagenses non diu laetati sunt. Metellus enim aspera hieme non deterritus est, quominus Vagae incolas ad officium reduceret. Necopinatus dux Romanus cum exercitu ante portas adfuit. Biduo Vaga in potestatem Romanorum redacta erat.

Post descriptionem defectionis urbis Vagae eiusque supplicii, quo a Metello affecti sunt cives, legimus Marium, qui semel atque iterum commeatum petivisset, ut Romam proficisci liceret, impetravisse.

BOMILCAR quoque tristem exitum habuerat. Nam Iugurtha perspiciens se ab eo prodi eum cum aliis consciis interfecerat. Eadem re Iugurtha ipse se multis assectatoribus privaverat; quo factum erat, ut de fide proximorum suorum dubitaret. Numida incertus esse; nescire quo aut in quem se vertat. Unoquoque die consilium mutare, de prospero belli

eventu desperare. Tum de improvise Metellus apparuit, levique proelio facto Iugurtham eiusque fautores profligavit. Iugurtha THALAM aufugit, quae urbs quinquaginta milia a proximo flumine aberat itaque ab hostium impetu tuta esse videbatur. Sed Metellus intellegens, Iugurtham sibi non dimittendum esse, eum persecutus est, quamvis iter sibi et militibus molestum faciendum esset. Omnia ad iter necessaria congegit; paucis diebus ad Thalam pervenit. Oppidani haec non suspicati defensionem parant. Thala oppugnatur; sed postquam per quadraginta dies Thalenses fortissime Romanis restiterunt, denique se tradere coacti sunt.

Urbis Thalae expugnatio Iugurthae magna calamitas magnumque detrimentum erat. Cognovit Iugurtha se paulatim omnibus fortibus praesidiis nudari seque mox nusquam iam tutum fore. Tum — ultimum erat remedium — ad Gaetulos per media deserta confugit, eo consilio ut ibi exercitum sibi compararet.

BocCHUM quoque socerum incitabat, ut Romanis bellum indiceret. Romanorum expeditionem non adversus se modo fieri neque ad Numidas modo sed ad omnes Afros pertinere. Fore ut Bocchus, se — Iugurtha — victo, Romanorum exercitus cognosceret.

Bocchus foedus non recusavit; mox uterque rex exercitum comparavit, quibus Numidiam invaserunt. Iunctis viribus Cirtam contenderunt, quae urbs Metello propter rationem belli magno usui erat. Ibi Metellus eorum adventum opperiebatur.

Exspectamus, auctorem nostrum nobis descripturum esse, ambos exercitus conflagrasset, proelium commissum esse; haec autem expectatio nos fallit.

De pugna sermo nullus. Nuntiusne allatus, Marium consulem creatum esse, huius rei causa est, an quod iis ipsis temporibus Metellus cognovit, sibi mox munere cedendum fore? Verisimillimum est, alterutram causam fuisse, cur Metellus, qui semper tam vehementer acie decertare cupivisset, nihil iam ageret. Nam tantum aberat, ut statim Numidas corripere, ut cum Boccho de pace agere inciperet, ne victoria reportata Marius fructus perciperet, sin profligaretur ipse dedecore et ignominia afficeretur.

Quid enim interea Romae acciderat? Marius com-
meatu impetrato ad consulatum petendum Romam profectus erat, quo adhuc mature (Plut. Mar. 7) venerat. Magno studio partium consul creatus nec tamen contentus fuerat; plura cupiverat; bello Numidico praefici volebat. Id quoque a populo impetraverat, quamquam senatus non ita multo ante decrevisse videtur, ne Metello in Numidia succederetur. Tum Marius omnia parare, dilectum habere, milites instruere et exercere, omnia maturare. Et quia ipse adhuc Romae retinebatur, ne tempus praetermitteretur, A. MANLIUM legatum suum cum stipendio et commeatu in Africam praemiserat. Cum igitur Metellus apud Cirtam regulorum adventum prospectaret, primo quoque tempore Marius adesse poterat, quem brevi „paucis diebus” (Sall. B. I. 86.4,) post Manlium ad Africam appulisse audimus. Metellus, qui aspectum Marii fugiebat, ei per legatum copias tradendas curavit.

Marius reges statim adoriendo eosque apud Cirtam profligando belli initium fecit. Sed aequae ac victoriae antea de Iugurtha reportatae prospero successu omnino caruerant, ea quoque inanis erat. Postquam

reges profligavit, omnes urbes munitas et Iugurthae opportunas obsidebat ; plurimas cepit, sed id, quod voluerat, non consequebatur : Iugurtha, ut latebras suas relinqueret, adduci non poterat. In conspectum non veniebat. Et Bocchi, qui saepius legatos ad eum miserat, nullam rationem habuerat. Ut bonus et sincerus dux eius operam contemnebat.

Erat procul in deserto urbs CAPSA nomine, quam Marius propterea quod cum Iugurtha stabat, in dicionem potestatemque suam redigere vehementissime cupiebat. Quamquam res periculosissima erat tam longe a castris et commeatibus suis discedere, eam rem ingentem ausus est, sperans fore ut sibi feliciter eveniret. Exercitus sex dierum iter faciebat, unusquisque de itineris proposito celabatur. Tum castra posita sunt, quibus aliquamdiu Romani morabantur. Deinde longius processit, sed inde ab illo tempore nocturnis itineribus solis usus est. Tertia nocte Marius ad Capsam pervenit, quae tam improvisum et celerem impetum non exspectaverat, ideoque eorum, quae ad defendendam urbem usui erant, nihil paraverat. Omnibus auxiliis privati, cum obsidione liberatum iri sibi non viderentur, Capsenses se suaque omnia sine pactione dederunt. Capsa expugnata plura oppida capta sunt ; omnia solo sunt adaequata.

Ab occidentali Numidiaie parte MULUCCHA flumen, quod circiter ducenta milia passuum ab oppido Capsa aberat, Numidiam a Mauretania dividebat. Prope ab eo flumine castellum erat, in quo Iugurtha thesauros suos conservabat. Loci natura munitum, Iugurthae opportunum erat et tam procul a finibus Romanis, ut ab omnibus partibus tutum esse videretur.

Id quoque castellum Marius Iugurthae eripere volebat. Iter maximum et molestissimum Romani suscepunt ; urbem circumsedebant, magna vi adoriebantur nec tamen frustra Numidae Romanorum impetui resistebant. Diu Marius castellum oppugnauerat ; capi non posse videbatur, ut Marius animum iam desponderet. Metuebat, ne regis thesauris potiri non posset. Attamen in obsidione perseverabat. Negligentia Numidis exitio erat. Cum enim omnium animi in defensionem conversi essent, Ligus quidam, qui arduam semitam, quo castellum adiri poterat, invenerat, occasione clam in urbem veniendi usus cum paucis hostes a tergo adortus est ; itaque urbs expugnata est. Expeditio igitur haec prospere evenerat ; Marius milites suos eodem, quo venerant, itinere *in hiberna* reduxit.

Interea SULLA quaestor cum magno equitatu in Romanorum castra pervenerat.

Castello apud Muluccham flumen expugnato denuo validissimum propugnaculum, quod receptaculo esset, sibi ereptum esse Iugurtha intellexit. Ipse quidem capi non poterat, sed ea urbe capta non verisimilius fiebat, eum aliquando Romanos e Numidia eicere posse. Bocchi, qui se in Mauretanium recepissee videtur, rursus auxilium invocat. In eo Iugurtha ultimam spem collocabat, eius copiis se servari posse sperabat. At ut socer sibi auxilio veniret, tertia Numidiae parte cedere coactus erat. Bocchus adductus est, ut Numidiam invaderet, existimans se eo modo regnum suum augere posse. Duo reges copias suas iungunt. Pro sua ratione belli occasionem Marii de improvviso opprimendi captant. Quae facultas mox oblata est, cum

Mario adhuc longum iter faciendum esset antequam a Muluccha flumine profectus per mediam Numidiam Cirtam pervenisset. Marius enim in hiberna contendebat. In itinere Bocchus et Iugurtha Romanos magni adorti sunt. Usque ad mediam noctem maximo furore pugnatum est. Non sine magno labore Marius receptui canendo, quominus exercitus Romanus concideretur, prohibere poterat. Posteroque die ei contigit, ut Numidarum impetum propulsaret. Ferro sibi viam aperuerat. Iter in hiberna pergere poterat.

Antequam vero Marius ad itineris finem pervenit, Bocchus et Iugurtha impetus suos instaurabant. Non procul a Cirta proelium commissum est. Denuo Romani acerrime premebantur, sed cum res in angusto esset, Sulla laborantibus auxilio veniens aciem restituit Romanisque legionariis victoriam praebuit. Tunc Marius iter suum, cum non iam ab hostibus impediretur, perficere potuit et Cirtam pervenit. Exercitum in hiberna duxit, quam rem Sallustius nobis capite 102 narrat, quo loco prima Marii hiberna commemorantur.

Nondum quinque dies in castris erant, cum legati a Boccho rege missi sunt. Hiems aderat, et perinde ac Metellus usus erat hieme, ut cum Iugurtha de pace ageret, ita Marius quoque intellexisse videtur, Iugurtham non nisi per dolum et fraudem vinci posse. Attamen levem expeditionem contra castellum quoddam misit, in quo Iugurtha transfugas posuerat.

Reliquos hiemis menses cum Boccho de summa rerum actum est. Ex pacto convenit, ut hic Iugurtham Romanis traderet.

Legati Bocchi Romam profecti sunt. Foedus ictum est. Sulla cum paucis equitibus in Bocchi castra con-

tendit, causam interponens, se id iter facere, ut de pace ageret. Re vera eo profectus erat, ut Iugurtham comprehenderet. Tum vero apparebat, Iugurtham soceri sui nimiam fiduciam habuisse, cum Bocchus Iugurtham Sullae tradere sustineret. Qui statim in castra Romana abductus est; Iugurtha capto, nusquam iam Numidia resistebatur Romanis. Ubique pax agitabatur. *Quando* pax in Africa restituta sit Sallustius nos docet; scribit enim in ultimo sui operis capite, per idem tempus a Romanis illam gravem cladem in Gallia apud Arausionem acceptam esse Caepione et Manlio ducibus. Itaque tempus constat. Clades ea pr. non Oct. anni 105 fuit. (Plut. Luc. 27.)

b. De Metelli expeditionibus.

Quae supra exposui argumentum efficiunt capitum 43 usque ad finem, id est descriptionem rerum gestarum Metelli et Marii, quos bellum Iugurthinum ad felicem finem perduxisse auctor noster demonstrat. Hac in parte operis sui quam maximam curam posuit. Ei persuasum est, Metelli et Marii virtutem constantiamque bellum feliciter confecisse. In iis praesertim capitibus magnam curam in oratione adhibet. Rhetoricae eius quasi materia, quam tractet, Metelli et Marii res gestae subiectae sunt. Ei occasionem prae-buerunt elocutionem suam commodam et perfectam ostendendi. In proeliis, improvisis impetibus, crebris oppugnationibus fuse describendis locus est facultatem suam monstrare, studio et disciplina comparatam. Admiramur Sallustii elegantiam, compositionem, dignitatem, demonstrantis quam clari duces Metellus et Marius fuerint, quam fortes se praestiterint post delicta eorum, quibus successerant.

Hic autem de temporum ratione agens aliam operis partem considerabo virtutemque Romanorum ducum silentio praetermittam.

Quando proelia illa commissa, illae expeditiones susceptae sint, quorum apud Sallustium est sermo, hic quaerendum est. Et ea chronologica quaestio perdifficilis est et perobscura.

In iis, quae supra scripsi, iam exposui indicia temporis perraro in Sallustii bello Iugurthino inveniri, eaque, quae exstent, tam obscura esse, ut nobis nulli usui sint. A Sallustio tantum huius rei causa proferuntur, ut indicent alia cum aliis cohaerere. Attamen certe facile contigisset, ut singula suis annis disponderemus, nisi ipse Sallustius incuria sua id nos prohibuisset. Etenim constat, quibus annis Metellus et Marius consulatum gesserint; itaque initium rerum gestarum eorum innotuit; nec non, quando bellum confectum sit, capite 114 a Sallustio ipso indicatur. Tanta vero neglegentia auctor noster in rebus gestis exponendis usus est, ut etiam ea certa indicia nos nequaquam adiuuvare possint. Nam quando quaeque expeditio incepta, quandoque finita sit, non satis dilucide enarravit, ut, cum rationem rerum ineamus, quibus annis gestae sint, alicubi vitium latere manifestum sit. Hiberna semel omissa esse necesse est, cum praeterea incertum sit, utrum Metellus et Marius adhuc consules an iam pro consulibus bellandi initium fecerint.

Secundum Sallustii expositionem hoc fere modo res gestae chronologice disponendae sunt:

a°

109 METELLUS consul in Africam venit.

Disciplinam prolapsam restituit. Contra Numidiam proficiscitur.

Apud Muthul flumen a Iugurtha opprimitur. Rediens Zamam adoritur. In Marium frumentandi causa Siccam missum impetus fit. Exercitus deducitur in hiberna.

109 — 108 **HIEMS** ; Marius fallacias in Metellum intendit. Consul fieri vult (64).

Metellus pro consule ; Vaga a Romanis deficit, deinde a Metello expugnatur.

Marius ad petendum consulatum commeatum impetrat.

De Bomilcare aliisque a Iugurtha proditiōis convictis supplicium sumitur.

108 **ALTERA** Metelli expeditio.

Thala obsidetur, dein expugnatur.

BOCCHUS et **IUGURTHA** copias suas iungunt. Cirtam contendunt, ubi Metellus eorum adventum exspectat.

In Numidiam nuntiatur, in locum Metelli Marium ducem belli cum Iugurtha gerendi a populo constitutum esse.

Metellus cum Boccho de pace agere instituit.

107 **MARIUS** consul.

Apud Cirtam proelium committitur, quo reguli profligantur.

Capsa multaeque aliae urbes a Romanis expugnantur.

Marius contra castellum apud Muluccham situm proficiscitur :

L. CORNELIUS SULLA, quaestor, cum magno equitatu in Marii castra advenit.

Castello apud Muluccham expugnato Marius
in hiberna proficiscitur.

Bocchus et Iugurtha denuo copias iungunt.

(97.)

Marius a regibus opprimitur.

107 — 106. HIEMS.

Marius cum Boccho agit de Iugurtha
tradendo.

106 Vere ineunte Iugurtha a socero suo Sullae,
Marii quaestori, traditur.

Marius absens iterum consul creatur.

105 Kal. Ian. Marius de Iugurtha et Numidia
triumphat.

Ex hoc indice nemo non videt alicubi vitium
latere necesse esse.

De tribus enim constat rebus.

I. Marium statim post cladem Caepionis et Manlii
consulem creatum esse (Plut. Mar. 12 ; Sall. B. I. 114.)

II. Marium de Numidia triumphavisse Kal. Ian.
a. 104 (Plut. Mar. 12).

III. Cladem illam acceptam esse pridie non. Oct.
(Plut. Luc. 27).

Cum vero Sallustius iure dicat, Iugurtham iisdem
fere temporibus Mario traditum esse, quibus in Gallia
male pugnatum esset, ut id vere anni 106 acciderit
fieri non potest, sed Iugurtham anno 105 comprehen-
sum esse manifestum est ; id est anno et sex mensibus
post.

Sallustius quoque ipse sua descriptione chronolo-
giam plane turbatam esse perspexisse eamque corrigere
voluisse videtur, qua de causa in fine opusculi sui
accurate docet, quando Iugurtha a Sulla captus sit.

c. **Variae sententiae, quae exstant.**

Facile est intellectu, me non primum quaerere, ubi vitium lateat, iustamque temporum in Bello Iugurthino rationem indagare. Complures viri docti idem conati sunt. Omnes idem voluisse patet ; annum illum et sex menses explicare voluerunt.

Quaestio facillime solvitur, si coniciamus, Sallustium ibi erravisse, ubi nobis narret Iugurtham isdem temporibus, quibus contra Gallos clades accepta sit, Romanis traditum esse, et Mario anni et sex mensium spatio opus fuisse, ut Numidiam pacaret et legibus temperaret. Quamquam Iugurtha ipse captus esset, complures adhuc alios Numidas restitisse, et multa prius facienda fuisse quam Marius sine periculo Romam redire posset.

At resistentes Numidas admodum paucos fuisse verisimillimum est. Sed maximos scrupulos movet, quod nusquam in libello nostro indicium invenitur, Marium tam diu post Iugurtham captum in Numidia moratum esse. Ex ultimo contra capite conici potest, Marium quam ocissime Romam revertisse.

Marium Kal. Ian. anni 104 triumphavisse constat, itemque loco Sallustiano cum alio, qui invenitur apud Plutarchum (Mar. 12), collato verisimillimum fit, Iugurtham non anno 106 ineunte sed proximo anno (105) exeunte captum esse.

Illius spatii temporis (duodeviginti mensium) ratio reddenda est, et duobus modis discrepantia ea explicari potest :

I. Coniciendo, Marium non consulem (anno 107) sed pro consule sequenti anno in Numidiam venisse ;

II. Coniciendo, nos nonnullarum rerum, sive Sallustius eas rettulerit sive earum mentionem facere

oblitus sit, tempus rationi nostrae inferre omisisse, quod circiter spatium anni et sex mensium sit.

Omnes viri docti, qui chronologiae Belli Iugurthini operam dederunt, alterutro modo quaestionem solvere conati sunt.

MOMMSEN in opere, cui titulus est, *Röm. Gesch.* II⁹ p. 146 ita disserit :

„Der Krieg ging im Sommer 649 (105) zu Ende. Wenn also Marius seine Kriegführung als Consul begann 647 (107), so führte er dort das Commando in drei Campagnen. Allein die Erzählung schildert nur zwei. Vielmehr ging allem Anschein nach Metellus zwar schon 645 (109) nach Afrika, begann aber, da er spät eintraf (37, 44) und die Reorganisation des Heeres Zeit kostete (44), seine Operationen erst im folgenden Jahr und trat in ähnlicher Weise MARIUS, der gleichfalls in Italie längere Zeit sich mit Vorbereitungen aufhielt (84) entweder als Consul 647 (107) spät im Jahre und nach beendigten Feldzug oder erst auch als Proconsul 648 (106) den Oberbefehl an —“

SVOBODA (*Adnotationes aliquot ad denotandum imperii a Metello et Mario Iugurthino bello administrati tempus*) alterum remedium adhibet. Vitium negligentia Sallustii ortum esse contendit.

Priorem quae dicitur expeditionem Marii longiorem esse quam quae una aestate confici potuerit, ostendit; praesertim cum constet, Marium non statim post initum magistratum bellum restauravisse. Putat, duas expeditiones ab auctore nostro in unam coniunctas esse, et Sallustium hiberna referre semel omisisse.

Marium anno 107, id est consulem, bellum gerere coepisse. (Praecipue loco, qui apud Plutarchum legitur, fretus coll. Sall. 84, 86 : ἀναγορευθείς λαμπρῶς εὐθὺς ἐστρατολόγει. Mar. 9.)

Caput 83 ita explicandum esse censet : Metellum, cum audivisset summam imperii sibi ereptam esse, nullum iam proelium inire statuuisse et tempus usque ad Marii adventum nihil agendo trivisse.

Sagacissime perspexit — idque ei laudi est vertendum — fieri non posse, ut Marius, postquam autumno contra Capsam profectus sit (90), eodem anno contra castellum apud Muluccham flumen contenderit, quod plus 200 milia passuum abesset. Hanc expeditionem in posterum annum transponendam esse et Sallustium post caput 91 hiberna commemorare omisisse arbitratur, a capite 92,3 secundae Marii expeditionis descriptionem ordiri.

NEUMANN in libro, cui titulus est : *Geschichte Roms während des Verfalls der Röm. Republik* (316 sqq), de Marii rebus gestis idem ac Svoboda sentit ; is quoque sibi persuasum habet, hiberna Marii semel a Sallustio omissa esse : quod autem ad Metelli expeditiones attinet, cum Mommseno congruit, arbitrans Metellum demum pro consule bellum renovavisse.

PETER, (*Röm. Gesch.* II pag. 54 sq.) rationem a Mommseni et Svobodae diversam iniit. Cum omnes Sallustium maximae neglegentiae accusent, is eum maxima vi defendit, chronologiam ab eo dilucidissime expositam esse ratus. Metelli itaque expeditiones secundum nostrum indicem (pag. 27 sqq.) limitat annis 109 et 108, Marii 107 et 106.

Iugurtham iam primis anni 106 mensibus captum esse contendit, Marium autem anno et circiter sex mensibus usum esse ad omnia in Numidia administranda. Quo modo autem Sallustii indicium, quod capite 114 invenitur, suae sententiae non repugnet, de ea re omnino tacet.

De chronologica in Bello Iugurthino ratione dissertationem invenimus in diario, quod inscribitur „*Journal of Philology*” (vol. VII 1877, pag. 91), a viro docto H. PELHAM scriptam, quem eadem sentire ac Peterum patet.

Proficiscitur is a comitiis consularibus, quibus Marius consul creatus est, quae mense Quinctili aut Sextili anni 108 habita esse temere dicit. Marium Africam reliquisse putat aestate anni 108, sed adhuc in Metelli exercitu fuisse cum Vaga oppugnaretur et Turpilius supplicio afficeretur (cf. Plut. Mar. 7). Vere igitur anni 108 Vagam oppugnatam esse concludit. Vagenses defecerant, cum exercitus Metelli in iis hibernis esset, quae prima, postquam Metellus in Africam venit, commemorantur. Metellum ergo unam tantum expeditionem suscepisse eamque anno 109 assignandam esse.

Aequae ac Peterus, is quoque censet, Iugurtham vere anni 106 captum esse et Marium post Iugurtham traditum adhuc circiter annum et sex menses in Numidia morari temporibus coactum fuisse.

Ita autem non solvit difficultatem, qui fieri potuerit, ut Sallustius Iugurtham per idem tempus, quo adversus Gallos apud Arausionem male pugnatum sit, traditum esse dixerit. Hoc modo enatare conatur :

Iugurtham anno 106 quidem traditum fuisse, sed anno 105 demum Marium Romam nuntiavisse, sibi in animo esse cum captivo suo redire eumque ea re ostendisse bellum confectum esse.

Pelhamus igitur putat *nuntios* Marii reditus et cladis in Gallia acceptae isdem temporibus Romam venisse, atque ita caput 114 nostri opusculi interpretandum esse.

IHNE (*Röm. Gesch.* V 116 sqq) censet, et Metellum et Marium consules bellum renovavisse. Cum Svoboda arbitratur, Sallustium Marii res gestas describentem semel hiberna omisisse.

G. MEINEL¹⁾ quod ad Marii expeditiones cum Svoboda consentit. Ei quoque persuasum est, Marium tres annos cum imperio fuisse. De Metello neque Mommseni neque Ihnii sententiam sequitur. Cum omnes alii viri docti, qui de hac re scripserunt, opinentur, Metellum semel exercitum in hiberna deduxisse, id est non amplius duas expeditiones suscepisse, Meinelus perspexit, eum bisco exercitu hiemasse. Vidit priorem quae vulgo dicitur expeditionem, si eam cum altera comparaveris, multo longiorem videri, praesertim cum eam anno 109 attribuendam esse existimemus. Eius anni expeditionem satis brevem fuisse tribuniciis tumultibus et quod prolapsa disciplina restituenda erat, necesse est.

Sententias Peteri, Pelhami, Mommseni impugnat, et hiberna a Sallustio commemorata annis 108/107tribuenda esse censet, fretus loco apud Velleium

1) *Zur Chronologie des Iugurthinischen Krieges.* Programm zu dem Jahresberichte der Kgl. Studien-Anstalt bei St. Anna in Augsburg.

Paterculum (II, 12), ubi legimus Marium Metellum accusavisse, quod bellum iam in tertium annum traheret. A Metello iam anno 109 bellum geri coeptum esse, sed Sallustium duarum expeditionum descriptiones in unam contraxisse. Illam omissionem Sallustii non unicam esse.

Caput 54 primae expeditionis finem esse, omnia autem, quae sequentibus capitibus nobis tradantur, usque ad hiberna capite 62 commemorata ad secundam expeditionem pertinere. Hanc ob causam a capite 55 secundae expeditionis descriptionem incipere arbitratur, quod gaudium, cuius 55,1 sermo est, ortum esse ei videtur, cum a Metello literae de rebus in Numidia gestis Romam venissent, quales post confectam aestatem duces ad senatum mittere solebant.

E frequentia coniecturarum, quae de temporum nostri opusculi ratione exstant, quarum quaeque inter viros doctos suos defensores habet, satis patet, descriptionem ipsam Sallustii nobis in hac re nulli usui esse. In ea obscura tantum inveniri sed nulla certa argumenta iam dixi. Itaque omnes, qui huic rei operam dederunt, alia cum aliis conferendo viam sibi sternere coacti erant; nobis quoque eo modo quaerendum est.

Pauca certa temporis indicia, quae Sallustius exhibet, haec sunt:

1. IUGURTHA captus est per idem tempus, quo adversus Gallos male est pugnatum a Q. Caepione et Cn. Manlio, id est anno 105 (B.I. 114);
2. METELLUS anno 109 in Africam venit;
3. MARIUS anno 107 consulatu fungebatur.

Profecto haec indicia nobis sufficerent, si Sallustius tradidisset, quot expeditiones Metellus, quem ab anno 109 usque ad annum 107 in Africa moratum esse necesse est, gesserit, quotque Marius, quem intra annos 107 et 104 in Numidia legionibus Romanis praefuisse constat. Hac in re Sallustius maximae neglegentiae accusandus est; id nos docere certe debebat, commemorando, quotiescumque aestas confecta esset, milites tum in hiberna deductos esse, et ita in Numidia paucorum mensium pacem fuisse.

Hiberna Sallustius nobis bina commemoravit, semel agens de Metello (61) atque iterum de Mario (100). Itaque facile est intellectu, primum hibernorum commemorationem pro fine aestatis et prioris expeditionis habitam esse.

Postea tamen multis de causis dubitari coeptum est, num hoc rectum esset. Attamen manserunt, qui chronologiam Sallustii, quoad computari potest, defenderint, eamque accurate definitam esse duxerint; quorum principes fuerunt viri docti Peterus et Pelhamus.

d. An chronologica Sallustii ratio constet.

Antequam ipse rei chronologicae rationem inire conabor, primum quaerendum est num re vera Sallustius noster nullius vitii accusandus sit.

PETERUS in opere suo, quod inscribitur *Röm. Geschichte* (II, 57) haec scribit:

„Wir folgen der Chronologie, wie sie unseres Bedünkens von Sallust vollkommen deutlich bestimmt wird. Metellus kommt nach Afrika, als ein Teil des Sommers 109, keineswegs der ganze Sommer vorüber ist, S. c. 44, 3. Es müssen

also die nachfolgenden bis cap. 61 (wo zuerst der Winterquartiere des Metellus gedacht wird) erzählten Kriegsunternehmungen in das Jahr 109 gesetzt werden, und da ausserdem nur noch von einem Feldzuge des Metellus berichtet wird, so muss dessen Oberbefehl mit dem Jahre 108 sein Ende erreicht und der des Marius in 107, nicht wie Mommsen meint im J. 106, begonnen haben. Auch lassen die Worte des Sallust z. E. c. 73 keine andere Erklärung zu als die oben angenommene, dass dem Metellus die vom Senate bereits decretierte Verlängerung des Oberbefehls für 107 vom Volke wieder entzogen worden sei".

Peterus igitur indicem, per quem aliquanto supra (pag. 27 sqq.) res gestas exposui, rectum esse putat, nisi quod conicit, Marium adhuc duos fere annos cum captivo suo in Africa mansisse, ut ibi omnia pacaret et administraret. Eodem, quo ea, quae modo laudavi, pertinent quae leguntur apud C. PETER, *Studien zur Römischen Geschichte* (pag. 96), ubi isdem argumentis atque postea Pelhamus Mommseni sententiae impugnat. Mommsenus in *Historia Romana* contenderat, hiberna a Sallustio illo capite 61 commemorata, procul dubio in anno 108 statuenda esse, praesertim cum ea ipsa hiberna artissime cohaerere censeret cum Marii petitione consulatus et comitiis consularibus, quibus Marius consul creatus esset. Hoc imprimis argumentum Pelhamus nequaquam probare potest. Hoc fere modo Mommseni sententiam refellere conatur:

Tunc temporis comitia consularia mense Quinctili vel Sextili haberi solere ; comitia igitur, quorum nostro

loco sermo est, ad Quinctilem vel Sextilem mensem anni 108 a. C. n. pertinere Mariumque igitur aestate eiusdem anni commeatum impetravisse.

Attamen e Plutarchi vita (Mar. 8) effici posse, Marium in Numidia fuisse, cum de Turpilio supplicium sumeretur. Hiberna ergo, quibus Marius Metellum clandestinis consiliis oppugnaverit, anno 109 exeunti tribuenda esse.

Pelhamus pagina 93 ita fere pergit : Marius consul creatus erat aestate anni 108. Necesse igitur est, Marium Africam mense Quinctili vel Sextili reliquisse. E qua re necessario sequi perhibet, priorem Metelli expeditionem proximi anni fuisse, id est anni 109 a C. n., et Vagam sequenti hieme vel vere expugnatam esse (anno 109 vel 108.).

Sin Mommseno assentiremur, ea expeditio anno 108 assignanda esset, e qua re colligere cogeremur, Marium isdem ipsis temporibus sub Metello stipendia fecisse, quibus Romae consulatum peteret. Quod absurdum est.

Praeterea si expeditio ea anni 108 esset, Vaga post comitia consularia eius anni expugnata esset, et Marius, quem tum in Africa fuisse constat, consul designatus Metellum incitavisset, ut Turpilius supplicio afficeret. Praeterea Mommsenum errasse docet quoque caput 86 Sallustii Belli Iugurthini, in quo legimus, Marium per idem tempus Romae moratum esse, ut dilectum haberet omniaque bello necessaria compararet.

Nec non rationi temporum Mommseni ea, quae de altera Metelli expeditione sciamus, adversari Pelhamus contendit, quam Mommsenus anno 107 factam esse putat. Aestate ineunte anni 108 Metellum

Marium consulatus petendi causa domum dimisisse et tum acerrime alteram expeditionem suscepisse (73). Thalam urbem captam esse, sed tum subito eius virtutem et vigorem remissa esse, cum Marium consulem creatum esse belloque Iugurthino praefectum esse audivisset. Metellum ex eo tempore bellum traxisse, Africam reliquisse, antequam Marius in exercitum veniret.

Secundum Mommseni rationem ea expeditio itemque expugnatio Vagae annum 107 expleverant. Sub eius finem Metellus certior fiebat, Marium consulem creatum esse atque in suum locum successurum. Sequitur, hunc nuntium ultimis anni 107 mensibus ad Metelli castra pervenisse. At Marius consul creatus erat anni 108 mense Quinctili vel Sextili et paulo post Africam provinciam acceperat. Mommseno ergo — ita scribit Pelhamus — probabile videtur, Metellum circiter anno post quam Marius consul creatus esset et tribus vel quattuor mensibus post quam magistratum suum inisset, nuntium earum rerum, quae Romae accidissent, accepisse. Quod Pelhamus probare non potest. Quibus de causis magna cum haesitatione haec proponit:

Si Iugurtham vere anni 106 a Sulla captum esse existimamus, probabile videtur, Marium usque ad sequentis anni exitum in Numidia retentum esse. Eum tum, id est anno 105, Romam nuntiavisse, sibi in animo esse domum redire, eaque re significavisse, se suum munus exsecutum esse: eum tum absentem consulem creatum esse.

Hoc unum est, quo Pelham a Petero dissentit; scilicet, quod cum omnibus viris doctis, qui Sallustii Bello Iugurthino operam dederunt, auctorem nostrum

sine ullo dubio maximae neglegentiae accusandum esse iudicat. Ille solus explicare conatus est, quomodo fieri potuerit, ut historicus noster illo capite 114 procul erraverit, in quo cladis Gallicae sermo est et Iugurtha Decembri mense captus esse dicitur.

Nisi quod alios scrupulos inicit, Pelhami argumentatio contorta et minuta esse mihi videtur. Quamquam enim iure dubitat, num re vera illae duae res isdem temporibus acciderint (Iugurtham vere quam autumno captum esse e narratione Sallustii veri similis est), tamen capitis illius omnino nullam rationem habere et interpretationem contorquere non licet. Nemo non scit, Sallustium chronologiam neglexisse et nonnullos menses suo libello falso indicatos nullius momenti habuisse. Cur de anno, quo Iugurtha captus est, nobis *consulto* falsum indicium daret, non habebat. Credo eum, opusculum suum absolventem, sibi conscium fuisse plane necesse esse, ut quae descripsisset chronologice definiret, quod historiam suam scribens nusquam ei rei operam dedisset, atque tum eam rem arripuisse, quae iis temporibus omnem Italiam maximo terrore complevisset et adhuc eam trepidationem in memoriam reduceret. Non ut *accurate* tempus definiret, illud caput 114 ita scripsit, sed ut significaret, Marium, postquam rem publicam Romanam maximo periculo liberasset, continuo consulem creatum a civitate etiam multo maius periculum defendisse eamque ab interitu servavisse.

Qua de causa mihi persuasum est, illud Sallustii ultimum caput aliquid momenti habere neque temere a viris doctis neglegendum esse. Cur Mario tam diu (duos paene annos) in Numidia manendum fuisset

ad fines constituendos regionemque moderandam, non apparet. Totum bellum ex Iugurtha pendebat. (Plut. Mar. 10). In illo homine omnis Numidarum vis erat. E quaque pagina Sallustii discimus, Romanos semper putavisse, bellum non cum Numidis sed cum Iugurtha solo committi; Iugurtha capto bellum confectum iri. Et praesertim cum constet, per ultimos annos Iugurthae assectatores admodum paucos fuisse, et Bocchus socius populi Romani factus esset, vix ac ne vix quidem credere possum, Marium tam diu in Numidia moratum esse. Sallustius saltem de ea re nihil dicit.

At plura sunt, quae iure Pelhami sententiae et argumentationi opponi possunt. Duobus pronuntiatis ea nititur.

I. Comititia, quibus Marius consul creatus est, ut tunc temporis fieri solebat, habita sunt aut mense Quinctili aut mense Sextili anni 108.

II. Urbs Vaga defecit et poenas dedit hieme prope confecta, ut Marius, qui cum ea gererentur, adhuc in Numidia erat, ergo non iam ante finem anni Romae esse potuerit consulatus petendi causa.

Iam nobiscum reputemus, sintne vera haec duo ^{e. De comitiorum consularium tempore.} effata. Strictim iam attigi Peteri libellum, qui inscribitur Stud. zur Röm. Gesch.; tum (pag. 37) dixi, Pelhami dissertationem multa communia habere cum iis, quae in Peteri libello (pag. 96) legimus. Mihi non errare videor, cum dicam, eum locum nec non qui inveniatur apud BECKERUM (*Röm. Altertümer* Th. 2. Abt. 2, pag. 103) et ibi laudetur, Pelhamo persuasisse comitia consularia attribuenda esse

mensibus Quinctili vel Sextili. Becker l.l. dicit.

„Seitdem die Kal. Ian. der dies ineundis magistratibus waren, scheinen die comitia consularia gewöhnlich in Juli oder noch früher gehalten worden zu sein wenigstens noch vor den Kal. Sext.“

Quae uti confirmentur, nonnulli loci afferuntur, qui omnes e Ciceronis operibus sumpti sunt. Nihil igitur aliud demonstrant nisi *Ciceronis temporibus* comitia consularia iis mensibus haberi solita esse.

Quid autem de comitiorum tempore notum est?

Diem magistratibus ineundis aliquoties mutatum esse constat. Id postremum factum esse anno 153, cum pro Id. Mart. Kal. Ianuariae substituerentur. Manifestum est tempus, quo magistratus crearentur, cum illa die, qua inibantur honores, cohaerere. Quando ante 153 comitia consularia haberentur, facile e fontibus nostris demonstrari potest. Nonnulla e Livii opere exempla hic subiciam.

Liv. 24.7.10. „Exitu anni eius (i. e. 215) Q. Fabius Romam comitiorum causa veniens in eum, quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit.“

Ib. 25.2.3. „Comitiorum iam appetebat tempus; sed quia consules bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centonem.“

Post haec historia sequentis anni (212) narratur.

Ib. 27.4. Iam aestas in exitu erat, comitiorumque adventabat tempus” cf 24,39,12.

Ib. 38.35. „M. Fulvius, quia iam in exitu annus erat, comitiorum causa Romam profectus est.“

Ib. 38.42. „Exitu prope anni M. Valerius consul ex Liguribus ad magistratus subrogandos Romam venit, nulla memorabili in provincia re gesta ut ea probabilis morae causa esset, quod solito serius ad comitia venisset. Comititia consulibus rogandis fuerunt a. d. XII. Kal. Mart.”

Ib. 40 59 „Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati consules sunt.” Eo anno (178) comitia habita sunt paulo ante a. d. IV. Id. Mart.

Ib. 41.5. „Consules Aquileiam *in hiberna* legiones reduxerunt; sedato tandem Istrico tumultu senatus consultum factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad comitia habenda Romam rediret.

Quibus exemplis addi possunt loci, qui apud eundem inveniuntur 41,7,1; 41,8,3; 41,17; 42,22,7; 42,26; 42,28; 42,29,1; 43,11; 44,16,18; 44,19,1; 46,44. Omnia satis luculenter nobis demonstrant, quando comitia consularia haberi solerent, cum magistratus designati Id. Mart. honores suos inirent. Tempus comitiorum esse audimus non sibi constans, sed e senatu et ex consulibus pendens¹⁾. Et comitia semper isdem fere temporibus haberi solita esse verisimillimum videtur. Tempus illud in exitum anni incidebat. Quare plerumque mensibus Ianuario vel Februario novos magistratus creatos esse discimus.

Ex exemplis, quae e Livio attuli, de comitiis consularibus aliam praeterea rem comperimus; semper fere certiores fimus, ducem copiis suis, quibus per aestatem praefuisset, in hiberna ductis, Romam profectum esse, ut comitia haberet.

1) cf A. Gellius N. A. 13,15,1. Liv. 35.24.

Per se mirum videtur, consulem magistratu non perfunctum, cum plerumque rem gereret, a sua expeditione advocatum esse, quae vix carere eo posset, ut comitiis praeesset, quibus nulla festinatione opus esset. E republica erat, magistratum cum imperio in castris manere, dum tempus ad rem gerendam idoneum esset, et tum demum Romam redire, cum legiones in hiberna deductae essent. Quod dies magistratibus ineundis mutatus est, hac cum re cohaeret. (cf. MATZAT. *Röm. Zeitrechnung*. 51). Postquam iam aliquoties dies ille mutatus est, anno 223 Idus Martiae designatae sunt, atque id hac de causa, quod novissimis annis fasti vehementer turbati erant. Semper fastis ita provisum fuerat, ut dies, quo magistratus inibantur, in id temporis incideret, ut consules post peractam expeditionem comitia habere possent, novique magistratus, quae sollemnia quoque anno iis facienda erant, peragere possent, antequam aestas ad bellum gerendum apta appetivisset.¹⁾ Cum autem pateret, fastorum vitiis tempus ante aestatem consulibus non iam suppetere, dies ineundis magistratibus praelata est, ut ei rei mederetur. A secundi belli Punici temporibus fasti Romani cum anno Iuliano (i. e. anno solari) magis congruere coeperunt, atque ita ut, cum Id. Mart. 219 = 20 dies mensis Octobris anni 220 essent, anno 153 Kal. Mart. in 19 diem Ian. mensis ceciderint.

Unde anno 153 necesse erat diem magistratibus ineundis praeferre; tum enim non iam sub initium hiemis vel autumnus incidebat, ut anno 219; qua de causa deinde Kal. Ian. magistratus inibantur. Quae

1) cf. Liv. 37.4.

si recta sunt, simul responderi potest quaestioni, quam Becker libro laudato (pag. 102) posuit: cur comitia consularia, quae a Livio 27.4. memorantur, tam mature habita sint.

E Liv 27.4., collato loco apud eundem 24,39,12, discimus, comitia habita esse post confectam aestatem hieme ineunte. Cum autem iis temporibus fasti Romani ab anno Iuliano i. e. solari aliquot mensibus discreparent, comitia, quae mense Februario habita esse videntur, re vera exeunte anno habita sunt. (secundum Matzat. Röm. Zeitrechnung 138 eo anno Id. Mart. = 23 dies mensis Octobris proximi anni erant. Apud Appianum quoque legimus consules vere in Hispaniam pervenisse cf. App. Hisp. 47, 64, 65, 66, 76, 83, quae referenda sunt ad annos 153, 146, 144, 143, 142, 135 a. C. n.)

Ergo ante annum 153, cum Id. Mart. magistratus inirentur, novi magistratus creabantur post confectam aestatem, sub exitum anni, quod tempus cum autumno vel vere anni Iuliani (i. e. solaris) congruebat.

„At” quaesiverit quis „nonne ex eodem anno 153, ex quo magistratus Kal. Ian. inibantur, comitia consularia aestate haberi coepta sunt? Becker alii in eam sententiam inclinare videntur. Mommsenus huic quaestioni optime respondit. Is stultitiam fuisse iudicat consules a bello arcessere, ubi vix desiderari possent, ut Romae comitiis praeessent, quae sine ullo incommodo aliquanto post haberi possent. Tamen Ciceronis temporibus comitia aestate habita esse constare. Id scilicet e Sullae temporibus ita institutum fuisse, propterea quod inde e Sullae dictatura

consules demum, postquam per annum Romae magistratu functi sunt, in provincias mittebantur. Per annum igitur totum Romae erant, neque eos e provincia arcessere comitiorum habendorum causa opus erat. Consulatum ad magistratum prorsus civilem redegerat. Mommsenum hac in re recte iudicavisse credo, praesertim cum temporibus, quae inter annum 153 et Sullae aetatem intercidunt, saepissime acciderit, ut comitia anno exeunte haberentur. Loci, quos hic afferam, apud Meinelum quoque inveniri possunt.

De anno 149 apud Appianum legimus (Pun. 99). „Κυνὸς δ' ἦν ἐπιτολὴ ¹⁾ καὶ τὸ Κηνσωρίνου στρατόπεδον ἐνόσει, σταθμεῦον ἐπὶ λίμνῃ σταθεροῦ καὶ βαρέος ὕδατος . . . ὅθεν ὁ Κηνσωρίνος μετεστρατοπέδευσεν . . . μετὰ δ' οὐ πολὺ Κηνσωρίνος ἐς Ῥώμην ὤχετο ἀρχαιρεσιάζων”.

De hoc loco Meinelus adnotat: „Comitia igitur mense Sextili habita sunt”. Quod falsum est.

Primo enim loco Censorinus, quamquam scriptum legimus ἐνόσει et non ἐνόσησε non statim post stellam canicularem ortam Romam profectus est; postquam castris movendis aliquantum temporis praetermisit, etiam tunc in Africa mansit, nam scribit Appianus: μετὰ δ' οὐ πολὺ. Porro Meinelus neglexit, Censorinum tempus consumpsisse Carthagine Romam redeuntem, comitia ei edicenda fuisse in trinundinum et... anno 149 a. C. n. fastos Romanos etiam nunc ab anno solari aliquot mensibus discrepasse. Quamquam de ea re inter viros doctos

1) Boeckhius, die vierjährigen Sonnen-Kreise der Alten. Berlin 1863. p. 415 stellam canicularem eo anno ortam esse contendit ultimis mensis Quinctilis diebus.

2) cf. Matzat. Röm. Zeitrechnung. 53, Holzapfel Röm. chronol. 312.

non convenit, eos tum non congruisse constat. Certa indicia, quae nobis ad tempus finiendum usui esse possint, non exstant ; sed etiam si fastorum Romanorum conturbationis nullam rationem habeamus, comitia illius anni aliquanto post mensem Sextilem facta esse, proclivis est suspicio. Soltau et Matzat Octobri mensi ea assignant, quod multo similis est veri. Etsi re vera iis temporibus inter fastos Romanos et annum solarem discrimen fuit duorum mensium (cf MATZAT pag. 52 libri sui modo laudati), fieri facillime potuit, ut Censorinus domum redierit ante confectam quidem aestatem sed tamen sub exitum anni Romani.

De anno 148 Appianus Pun. 101.

Ἦκε δὲ Καλπούρνιος Πίσων ὁ ὕπατος ἅμα ἤρι Ἀλλ' ὁ μὲν τὸ θέρος ὅλον ἐφεδρεύων, οὐκ ἤνυσεν. διὸ δ' ἐκδραμόντες οἱ Ἰππαγρέτιοι, Καρχηδονίων αὐτοῖς συμμαχούντων, τὰς μηχανὰς αὐτοῦ κατέπρησαν καὶ ὁ μὲν ἀπρακτος ἐς Ἰτύκην ἐπανελθὼν ἐχείμαζεν.

Cap. 112 discimus, de Calpurnii segnitia nuntium Romam venisse ibique magnam invidiam ortam esse. Erant, qui, rebus consulis gestis non contenti, Scipionem Aemilianum Africam mittendum esse putarent.

Τῶν δ' οὐ πρὸ πολλοῦ Σκιπίωνος ἔργων μεμνημένοι καὶ παραβάλλοντες αὐτὰ τοῖς παροῦσι . . . ὥρμητο ὕπατον ἐς Καρχηδόνα πέμπειν Σκιπίωνα. Ἐνείσθηκει δ' ἀρχαιρεσία.

Haud scio an eo anno comitia consularia extremo anno facta sint et solito serius ; diutissime enim, quo minus Scipio consul crearetur patres prohibere potuerunt (Liv. ep. 50) ; fortasse sequenti demum anno populi voluntati cesserunt. Nostra autem ea quaestio

nihil refert. Nobis sufficit, ostendisse, postquam totam aestatem Calpurnius consumpserit, comitiorum consularium tempus eo anno demum adventasse. Etiam si patres non restitissent, comitia habita essent, postquam exercitus in hiberna deductus esset, i. e. exeunte anno.

SALLUSTIUS (B. I. c 27), nobis exponens, anno 112, Cirta ab Iugurtha expugnata multisque Italicis mercatoribus ab eodem interfectis Romae studia diversa fuisse, tradit, in senatu multos fuisse, qui rem prolatare conarentur novumque statum Numidiae probandum esse censerent. Populares autem, ratos senatores eos Iugurthae pecunia corruptos ita censere, maximis viribus senatus consiliis obstitisse; et in primis C. Memmii tribunum plebis designatum ita egisse, ut senatus delicti invidiam pertimescens Iugurthae bellum indiceret.

Cirta vero vobis diuturnam obsidionem capta est quam aestatem anni 112 explevisse necesse est. Quattuor iam menses urbs obsidebatur, cum altera illa Adherbalis epistula senatum consequeretur. Iterum legatio in Africam missa est, quae infecta re Romam rediit. — Tum Memmius, postquam interea Cirta capta est, Romanorum animos contra nobiles et Iugurtham incitare coepit; id est postquam aestas, aut certe maior aestatis pars praeteriit; aliquamdiu haec agitatio durabat, cuius rei documento est, quod senatus consultationes prolatabat (27.2). Cum autem patres Memmii incepto suo non desistere et populum commoveri intellexissent, futuris (i. e. nondum creatis) consulibus Numidia et Italia decreverunt. Consules

igitur eo quoque anno ultimis mensibus creati sunt.

Etiam 29 caput nobis nonnullius momenti est.

Calpurnius consul, omnia ad bellum necessaria postquam comparavit, exercitum per Rhegium et Siciliam in Africam transvexit. In Numidiam invadit, aliquot urbes capit. Eum itemque Aemilium Scaurum, qui legatus in exercitu aderat, Iugurtha — teste Sallustio — corrumpit. Primo ut proelium differretur ei contingit, deinde de pace agitur. De conditionibus inter Iugurtham et Calpurnium convenit. Calpurnius Romam proficiscitur comitiorum habendorum causa.

Verisimile est, huius anni expeditionem induciis factis solito maturius confectam esse. Verum Romae cives nequaquam cum Calpurnio consentiebant. Deinde Memmius trib. plebis populum vehementer contra nobiles concitabat. Quae agitatio etiam augebatur, cum Iugurtha, qui ipse Romam profectus erat, ut cum patribus de condicionibus pacis ageret, eo arrogantiae veniret, ut consanguineum suum, Massivam nomine, cui nonnulli Numidiae partem concedere volebant, per insidias interfici iuberet. Quod scelus cum perpetratum esset, Italia intra decem dies decedere iussus est, in primis Sp. Albino consule auctore. Anno igitur 110 Iugurtha Italiam relinquere coactus est, peractis iam mensibus nonnullis (36). Vocabulum nullum habemus, quod indicet, quamdiu Iugurtha, qui post Calpurnium Bestiam Romam profectus est, ibi moratus sit. Eum anno 111 exeunte ex Numidia abisse verisimile est; neque autem probabile videtur, eum multo post Calpurnium profectum esse. Quibus de causis mihi persuasum est, Calpurnium post

Quinctilem vel Sextilem mensem Africa provincia decessisse. Quidquid id est, comitia eo anno non mature habita sunt.

SALL. B. I. 36.

VEGETIUS. IV. 39 ex die tertio ante idus Novembres usque ad ante diem sextum idus Martias maria clausa esse asseverat. Quotiens igitur Romani transmarinam expeditionem suscipiebant, copiae, ubi primum per anni tempus licebat, cum non iam periculosum esset exercitum cum liburnis a terra provehi, in navibus imponebantur. Anno autem 110 magna iam parte anni peracta sero ad bellum proficisci potuerat Albinus. Quem, tam sero Roma profectum, minime certe probabile est sperare potuisse, se ante mensem Quinctilem vel Sextilem bellum confecturum esse. Ideo suspicor, eo anno quoque, quamquam magna pars praeterisset ante comitia consularia, satis temporis ad expeditionem non ita parvam incipiendam superfuisse. Sed plura sunt. Albinus, qui in Africam profectus erat, vehementer cupiens cum Iugurtha decertare, ab eo per dolos circumducitur; Iugurtha bellum trahit, ita ut mox, nulla re memorabili gesta, comitiorum tempus adsit, et Albinus fratre suo *in hibernis* relicto Numidia decedere coactus sit. (37.3). Quod comitia proximo demum anno habita sunt, nihil refert. Extremo anno Albinus Romam revertit.

Anno 105 C. Marius absens consul creatus est post illam Q. Caepionis apud Arausionem acceptam cladem quam pridie non. Oct. accidisse Plutarchus (Luc. 27.)

nobis tradidit. Tunc quoque comitia habita sunt sub exitum anni. (cf. Vell. Pat. II, 12,2 ; Eutropius 5,1 ; Liv. ep. 67.; Plut. Mar. 12).

Anno 103 secundus Marii consulatus paene peractus erat, cum comitia haberentur.

πάλιν διήλθε τῷ Μαρίῳ ὁ τῆς ὑπατείας χρόνος ἐνισταμένων δὲ τῶν ἀρχαιρεσιῶν καὶ τοῦ συνάρχοντος αὐτοῦ τελευτήσαντος . . . αὐτὸς ἦκεν εἰς Ῥώμην.

Anno 101 a. d. III Kal. Sext. apud Vercellas proelium commissum est. Post triumphum suum Marius consulatum petebat, quem magistratum ambitu et largitione adeptus est. Comitiae igitur non ante mensem Septembrem, fortasse mense Octobri, habita sunt.

Anno 100 comitiis consularibus statim M. Antonius consul creatus erat. Memmius, qui alterius loci candidatus certus erat, Saturnino et Glaucia auctoribus comitiorum die interfectus est. Postridie concursus populi factus est contra Saturninum; qui cum Glaucia multisque aliis in Capitolium aufugit, ubi mox se dedere coacti sunt a Mario. Eodem illo tumultu vir periit, qui se Tiberii Gracchi filium mentiebatur, eo ipso die, quo tribunatum inierat, i. e. a. d. IV. Id. Dec. Eo igitur anno comitia posteriore Novembris mensis parte aut potius mense Decembri habita sunt. (cf. Appian. B. C. I 32. sq.)

Quae cum apud scriptores Graecos et Latinos exempla comitiorum sub exitum anni habitorum inveniantur,

mirum mihi videtur, Pelhamum et Peterum ab hoc pronuntiato ordiri, comitia consularia Iugurthini belli temporibus media aestate haberi solita esse. Meinelus iam dixit, exemplis moda laudatis Pelhami Peterique rationem non firmis argumentis niti. Equidem potius dixerim, iis Mommseni sententiam comprobari, qui Staatsrecht 1.480) coniecit, Sullae demum temporibus comitiorum tempus maturatum esse. Tum sine ullo incommodo id fieri poterat. Bella non prohibebant, ducibus apud exercitum manere licebat. Ex Sullae temporibus totum annum consules Romae degebant, cum sequenti anno cum imperio in bella proficiscerentur. Quamdiu tamen is, qui comitiis praeesset, a bello revocandus erat, res publica et ratio belli postulabant, ut comitia quam tardissime haberentur, aestate confecta, anno exeunte.

f. Quando hiberna capitis 61 collocata sint.

His rebus demonstratis alterum firmissimum Pelhami argumentum dilutum est, cur hiberna capite 61 memorata hiemis 109—108 fuisse putet.

Sed non solum e comitiorum tempore argumentum sibi deduxit, Vagae quoque defectio eiusque rei tempus obstare ei videbatur, quominus cum Mommseno de anno illorum hibernorum consentiret. De Vagae defectione, quandoque ea acciderit, postmodo¹⁾ disseremus. Tum videbimus, totam illam Vagensium rerum narrationem nil valere ad tempus finiendum. Iam videamus, quid nobis de hibernis Metelli videatur, et inquiramus an certum quid de iis dici possit. Equidem Meinelo assentior dicenti nonnulla esse, quae documento sint, hiberna illa aetate paulo posteriora

1) Pag. 58. sqq.

fuisse quam Peterus et Pelhamus existimaverint.

Cum comitia consularia id tempus exeunte anno fieri solerent et Marium paulo ante (δώδεκα λειπομένων ἡμερῶν) Numidiam reliquisse sciamus, eum aestate propemodum confecta vel potius cum exercitus iam in hiberna deductus esset ab exercitu discessisse verisimile est, praesertim cum Metellus Marium aliquamdiu invitum apud exercitum retinuisset. Quod cum Sallustii descriptione optime congruit, qui eum contra ducem suum artes machinatum esse fingit, cum exercitus iam in hibernis collocatus esset. Mario festinatione opus non fuisset neque Metellum tam acriter impugnavisset, si sequentis anni demum aestate Romae esse voluisset. Sed plura sunt: Est locus apud Velleium Paterculum, qui hic optime afferri potest; scriptor ille, de fraude et calumniis Marii agens, nos de tempore quoque aliquid docet, quod nequaquam spernendum est, cum Sallustius de eo omnino taceat. Ibi (II, 12.) legimus:

„Hic MARIUS, per publicanos aliosque in Africa negotiantis criminatus lentitudinem *trahentis iam in tertium annum bellum* et naturalem nobilitatis superbiam morandique in imperio cupiditatem, effecit, ut, cum commeatu petito Romam venisset, consul crearetur.”

Quae verba omni sensu carere Meinelus perspexit, nisi Metellus biennium iam cum imperio fuisset et tertia expeditio instaret. Iure idem hunc locum maximi momenti esse vidit.

Indicium illud a Velleio fictum esse non potest. In fonte suo invenit et ita in eius opus irrepsit. Cum vero ante hiberna capitis 61 biennium praeterierit,

postquam Metellus in Africam pervenit, hiemem illam, qua talia haud iniuria duci obici possent, post confectam expeditionem anni 108 fuisse luce clarius est. Neque enim crediderim, dubitandum esse, num quae nobis traduntur re vera ita facta sint. Fontes nostri consentiunt; res ipsa verisimilis est. Publicanos statu Numidiae non contentos fuisse consentaneum est. In Africa provincia et in Numidia iamdudum Romani mercaturam fecisse videntur; maximos quae-stus consequiebantur, quo factum est, ut per annos complures Italici mercatores ibi domicilium collocaverint. Maximas mercaturae molestias praebuerant dissensiones, quae inde ex anno 118 inter Romam et Numidiam ortae erant, eique procul dubio valde nocuerant. Expeditiones, antea contra Numidiam susceptae, nihil effecerant; aliquoties pax restituta erat, ut sequenti anno bellum denuo exoreretur. Ubique Numidae fugabantur; cum iis mercatura fieri non poterat. Maxima damna illo bello Italici mercatores acceperant. Eos flagrantissime cupivisse, quam celerrime bellum confectum iri, verisimillimum est nec non eos Metello imputavisse, quod nondum maiora consecutus esset. Metello post unam atque eam brevioris expeditionem obici non posse, quod bellum nondum confecisset, nemo non intellegit, idque publicanos quoque intellexisse necesse est.

Denique si Metellus pluribus expeditionibus prae-fuisset, quae omnes prospero eventu caruissent, et copias maturrime in hiberna deduxisset, tum fortasse ei talia exprobrari potuissent. Et ita factum est. Hieme, quae est inter annos 108 et 107, Marius Metellum calumniatus est apud publicanos.

Eiusdem hiemis commemorata hiberna sunt.

Idem Velleianus locus, de quo supra locuti sumus, ^{g. Quando Metellus rem gerere coeperit.} non solum indicat, ad quam hiemem illa hiberna Metelli referantur, ex eo id quoque efficere possumus, quando bellum gerere coeperit. Eum anno 109 in Africam venisse notum est et constat: Sallustius nobis auctor est. Perspicuum vero non est, quando disciplinam prolapsam restituerit et Numidiam invaserit. Id loco Velleiano discimus; eum anno 109, idest consulem, in Numidarum agros incursionem fecisse patet.

Duae igitur res exploratae sunt :

1. quando Metellus bellum suscepit ;
2. quo anno hiberna, ab auctore nostro capite 61 commemorata, accipienda sint. Metellus igitur *tribus* expeditionibus praefuit, anno 109, anno 108, et initio anni 107.

Quae si recta sunt, capita 44—61 non unam sed duas aestates describunt.

Quo anno Metellus Numidiam invaserit, semper in incerto positum erat. Eum consulem cum exercitu in Africam venisse Sallustius docuit, quo tempore Numidiam invaserit non discimus. Proximo vero anno (110) tribunicii tumultus urbem perturbaverant. Tribuni, qui magistratum continuare conati erant, comitia prohibuerant, quae ideo differebantur. Quo factum erat, ut Kal. Ian. anni 109 nondum consules creati essent. Mense Ian. (cf. Sall. B.I. 37,3; 39,2) novi consules non erant. Qui tumultus cum omnia retardaverant tum bellum in Numidia gerendum; comatus neque alia ad bellum necessaria suo tempore provisa erant. Antequam novus consul ad bellum proficisci poterat, complura sollemnia ei perficienda

erant, quae temporis spatium postulabant. Erant feriae Latinae agenda, dilectus habendi et alia curanda ; et postquam denique omnia peregit et in Africam pervenit, exercitum tam pessima condicione esse cognovit, ut antequam bellum geri potuit, primum disciplina penitus dilapsa restituenda esset. Ei anno 109 parvum etiamnunc ad expeditionem faciendam temporis spatium superfuisse constat ; optime itaque intellegi potest, multos viros doctos fuisse, qui putarent, ei tempore, quod anni 109 restaret, opus fuisse ad disciplinam copiarum restituendam et res gestas, quae nobis a Sallustio tradantur, plures esse quam quae paucis mensibus peragi possent.

Haec enim Metellum, postquam in Numidiam venerit, fecisse Sallustius nobis refert :

1. Copias in priorem statum restituit.
2. Cum Iugurtha de pace agebat. (46.2)
3. Numidiam, invasit. Vagam urbem ex itinere cepit. Frumentum imperavit.
4. Iugurtha condiciones respuit, Metellum antevenit necopinatum apud Muthul flumen oppressit (51.3). Tum aestas erat.
- Eodem tempore Bomilcar contra Rutilium contenderat.
5. Castra posita sunt, ubi quatrimum morati sunt Romani.
6. Iugurtha se recepit, copias comparabat.
7. Metellus rationem belli gerendi mutavit. Vastabat Numidiae agros. Aliquot urbes non munitas expugnavit, quas incendit.
8. Iugurtha e latebris suis elicitus Metellum sequi coactus est. Occasione ei nocendi usus Romanos

dispersos aggressus est, quorum multi pereunt.

9. Metellus contra Zamam profectus est, fore ut acie pugnaretur sperans.

10. Zamam adortus est ; castra Romana a Numidis expugnata a Mario recuperata sunt. Zamam denuo oppugnavit. Aestate confecta a Zama discessit. Exercitum in hiberna deduxit.

Ad ea perficienda plus temporis quam pauci menses requiri videtur. Ita multos viros doctos fuisse dixi, qui ea de causa Metellum anno 108 bellum renovavisse putaverint ; cui sententiae Sallustii descriptio obstare videtur. Metellus improvisus Numidiam invasit (46). Nusquam Numidiae bellum expectabatur ; pecora in agris erant. Quae si anno 109 attribuenda sunt, optime intelligi possunt ; anno 108 autem primo quoque tempore invasio Romani exercitus provideri poterat, etiam si Metellus nihil adhuc peregisset nisi copias exercere. Metellus vero Numidiam cum agmine invasit, cum omnes eum in provincia occupatum esse suspicarentur. Alia quoque causa est cur proelium apud Muthul flumen non anno 108 commissum esse putem. Ibi certatum est non ita multo post quam Metellus in Numidia bellum restauraverat. Etenim Sallustius tradit, tum milites hac re vehementer laboravisse, quod non solum a Numidis premebantur sed etiam calore defatigabantur. Summa itaque aestate apud Muthul flumen pugnatum est. Ad annum 108 haec notitia referri non potest. Si eo anno apud Muthul pugna fuisset, Metellus primis eius anni mensibus pauca admodum fecisset et diutissime (paene totum annum) exercitum in castris tenuisset (109—108).

Omnes difficultates, quae diversas virorum docto-

rum rationes genuerunt, facillime solvuntur, si cum Meinelo conicimus eam quae dicitur priorem expeditionem brevem duarum aestatum descriptionem esse. Capitibus igitur 44 — 61 aestates describi annorum 109 et 108. Quod nusquam hibernorum, quae inter eos annos interposita fuerunt, mentio fit, neque Meinelum neque me prohibet, quominus ita censeam. Ubique operis sui Sallustius ostendit, se chronologiae nullam rationem habere; temporis indicia nusquam inveniuntur; sibi non proposuerat Sallustius lectores suos accurate res in Numidia contra Iugurtham gestas docere, quaeque quoque anno acta essent, sed opus elocutione perfecta et commoda scribere, ut quam maxime delectaret eos, qui legerent. Nobiles aggredi volebat. Et si forte ei praestare videretur aliquid silentio praetermitti aut tantummodo praecipuas res nobis tradi, secum non reputabat an quod nonnulla omiserat fidem historicam operis sui imminueret, sed rem omittebat. Sallustium ita historiam conscripsisse multis locis Belli Iugurthini patet. Postea (pag. 87) videbimus eum pari modo, cum Marii res gestas nobis narraret, hibernorum semel mentionem non fecisse. Bellum aliquamdiu intermissum esse commemorare neglexit. Continua oratione duorum annorum res gestas tradidit, quod lucidissime demonstrat, Sallustio nullius momenti visum esse, scire quando singulae res acciderint. Itaque facilius adduci possumus, ut credamus Sallustium iis quoque capitibus, de quibus hic sermo est, hiberna commemorare neglexisse.

h. Quando Vaga defecerit. At, dixerit quis, quam de Vagae defectione opinionem sequemur? Meminimus, illius rei tempus Pel-

hamo argumento fuisse¹⁾, qua de causa hiberna capitis 62 in annis 109 — 108 collocaret. Eum iniuria contempsisse comitia consularia, quibus Marius consul creatus sit, summa aestate anni 108 habita esse, satis demonstravisse mihi videor²⁾. Sed de tempore, quo Vaga defecerit, nondum locutus sum.

Marium, cum Vaga expugnaretur, nondum Romam profectum esse, sed adhuc in Metelli exercitu fuisse, e loco, qui apud Plutarchum invenitur, apparet,³⁾ ubi Marius supplicii de Tarpilio sumpti auctor fuisse dicitur; et e Sallustio conici potest, Vagam defecisse, cum exercitus in hibernis esset (idque in iis hibernis, quorum Sallustius capite 61 mentionem fecit). Plutarchus rursus nos docet, Marium, cum pauci dies relinquerentur (δώδεκα λειπομένων ἡμερῶν) Romam profectum esse, ut consulatum peteret, e quibus duobus locis Pelhamus conclusit, Vagam vere eiusdem anni 108 defecisse, quo Marius consul crearetur. Eum, postquam Vaga redierit, aliquamdiu in castris moratum esse, tum com metu impetrato Romam festinavisse.

Hac quoque de causa Pelhamus Vagam anno 108 ineunte defecisse putat, propterea quod Marium vere 107 anni Romae fuisse constat. Haec difficultas Mommsenum alios fugisse videtur. Primus eam ostendit Pelhamus.

Meinelus, qui — quod hiberna capitis 61 attinet — cum Mommseno consentit hoc ultimum Pelhami argumentum infirmare et diluere conatus est. Plane contra Pelhamum contendit, fieri optime potuisse ut Marius adhuc anno 107 in Africa moraretur. Marium enim cum magnis tumultibus et populi conturbatione

1) pag. 41. 2) pag. 41. sqq. 3) Mar. 7.

consulem creatum esse. Eum in Africa ordinem equestrem contra nobiles et Metellum concitavisse; Romae quoque invidiam in Metellum auctam esse et, cum comitiorum tempus adventaret, utrasque partes magno studio suo candidato suffragatas esse.

2. Quando Marius consul renuntiatus sit.

Meinelus hoc partium studium comitia consularia aliquamdiu prohibuisse putat, ita ut in annum 107 dilata sint. E capite 73.5. concludit, vere denique eius anni Marium consulem creatum esse. Loco Plutarchi collato Marium vere anni 107 Africam reliquisse putat; ita facile fieri potuisse, ut, cum de Turpilio supplicium sumeretur, legatus Metelli adfuerit.

Huic rationi pauca firma argumenta opponi possunt: talia enim e Sallustii opusculo deduci non possunt. Meineli coniectura mihi probabilis non videtur, sed procul dubio refellenda.

Marium post acerrimum demum certamen partium consulem renuntiatum esse, inter omnes viros doctos constat, sed comitia in sequentem annum dilata esse non credo. Quamquam enim Sallustius valde neglegenter historiam scripsit, non verisimile duco eum omisisse comitiorum dilationem, qua Mario minus temporis ad bellum parandum superfuisset, praesertim cum postmodo visuri simus, Sallustium omnia expertum esse, ut Romanorum ducum gloriam auget, detrimenta et calamitates celaret. Et Metellus et Marius ab auctore nostro laudibus in coelum extolluntur. Si revera Marius anno demum 107 consul creatus esset, omnia, quae ad bellum pertinent, multo difficilius provisa essent. Procul dubio Sallustius nos de ea re non celavisset, sed, ita ut de Metello fecerat, de Mario quoque consule creato scribens nos de comitio-

rum dilatione docuisset. Non verisimilior Meineli coniectura fit eo, quod Sallustius fuse describit, quomodo Marius consul creatus sit. Totum caput 73 de studio partium agit. Num tamen Sallustius memorare omisit comitia aliquot menses dilatata esse? Mihi persuaderi non potest.

Ratio diversa ineunda esse videtur. Ideo diligenter capita 63 — 73 inspiciamus. Sallustius narrare incipit, Marium iamdudum alte spectavisse et altiores spritus clam sumpsisse. Eumque forte Uticae sacra facientem ab haruspice audivisse, sibi magna et mirabilia portendi (63). Hoc portentum eum vehementer incitavisse, ut omnibus viribus consulatum peteret. Eum maiorem spem de futuris sibi animo proposuisse, quam Sallustius idoneam occasionem sibi arripuit nobis fusius demonstrandi, quisnam ille Marius fuerit, quid fecerit, quomodo ausus sit equestri loco natus talem magistratum, qualis consulatus esset, petere. Sallustius sine ulla intermissione nos de controversia Metelli et Marii certiores facit, et demonstrat Marium milites in hibernis laxiore disciplina habendo et Metellum apud equites criminando inimicitias auxisse. Post caput 65 Sallustius ad Iugurtham redit. Inde ubi haeserat, historiam repetit. Postremum narraverat Iugurtham Tisidium arcessitum, quominus eo veniret, recusavisse, bellumque ita renovatum esse. A capite 65 nobis exponit, Numidam bellum denuo parare, post detrimenta fraude ac dolis Metelli accepta se reficere, omnia ad bellum necessaria, apparatus, commeatum comparare. Eum Vagensibus persuasisse ut deficerent, quod oppidum biduo post a Romano duce ad officium redactum est. Eum iisdem tempo-

3. De capitibus
63—73.

ribus se a Bomilcare decipi cognovisse, quem cum multis aliis supplicio affecerit. Metellum quoque, postquam ea cognoverit, bellum paravisse. Denique Marium in commeatum missum esse.

**Quando et cur
Marius Uticae
sacrificaverit.**

Ea, quae Sallustius nobis narravit, ita facta esse ut tradita sunt, verisimile non est. Nonnullae res scrupulos movent. Imprimis, quae nobis de sacro illo Uticae facto tradita sunt. Castra hiberna ea hieme satis longe ab Utica remota erant. Accurate illud spatium computari non potest, at indicium saltem exstat, videlicet apud Plut. Mar. 8*). Ibi legimus, Marium, simulac commeatum impetraverit, propere Romam profectum esse, et, ut singularem eius celeritatem iter faciendi optime cognoscamus additum est, eum spatium, quod erat inter castra et Uticam, duobus diebus et nocte confecisse. E quo loco procul dubio conici licet, a castris usque ad Uticam iter quinque aut plurium dierum fuisse, cum festinatione non opus esset. Marium non saepe hieme illud iter Uticam fecisse expectare possumus nedum aestate. Cuius tandem rei causa ibi morabatur? Sallustius huic quaestioni non satis probabiliter respondet. Eum *forte* ibi sacrificavisse dicit. Fieri potest. Ac si nobis alia indicia deessent, nihil nobis reliquum esset nisi ut quae Sallustius narrat pro vero haberemus; sed Plutarchus quoque de hoc sacro nonnulla tradidit, quae cum Sallustii descriptione non prorsus congruunt. Plutarchus rettulit, Marium Uticae sacrificasse missione impetrata antequam in altum proveheretur, et

*) 'Ο δὲ πολλὴν ἀπὸ στρατοπέδου τὴν ἐπὶ θάλασσαν εἰς Ἰτύκην ὁδὸν ἡμέραις δυσὶ καὶ μιᾷ νυκτὶ συνελὼν, ἔθυσεν πρὸ τοῦ πλοῦ . . . ὁ δὲ τούτοις ἐπαρθεὶς ἀνήχθη.

tum ei ab haruspice responsa esse data, quae nobis e Sallustii opusculo quoque nota sunt. Hoc modo multo probabilius illud sacrificium est.

1° namque audimus, cur Marius Uticae moraretur; Utica urbs erat portu nobilis, unde proficiscebantur, qui Romam ire volebant.

2° intellegimus, cur sacrum illud factum sit. Marius in eo erat, ut navem conscenderet, Romae consulatus petendi causa. Eum antea deos de exitu consuluisse verisimile est; et ita haruspiciis responsum satis perspicuum est: „magna et mirabilia portendi”.

Quid autem Sallustius fecit? Per se illud sacrum ei non satis historica fide comprobatum esse videbatur. Talia portenta vana ac nihili esse credebat. Tamen omittere noluit; ut Marii mores et ingenium describeret eo usus est. Consulatum petens Marius virtutem, constantiam, fiduciam sui ostendit, quas certis rebus niti necesse erat. Quamvis fortiter rem gessisset, vetustate familiae non gloriabatur, non factus erat vir nobilis, equitum numero habebatur; homo novus esse non desiit; consulatum appetere non audebat (63.6). Quamquam igitur multa impedimento erant, quominus voti compos fieret, tamen perseverabat, consilio desistere nolebat, quasi ei ab initio persuasum esset se consulatum adepturum esse.

Hanc fiduciam et constantiam Sallustius psychologicè explicare voluit. Illud sacrum Uticae factum eum adiuvit. Quod de eo narrabatur usurpavit: Marium illo praesertim responso, quod ab haruspice accepisse dicitur, semper nisum esse, eumque eo portento fretum omnia impedimenta sibi illata parvi duxisse et denique constantia sua superavisse. Ita

factum esse, ut nunquam animum desponderit. Eo igitur modo discrepantiam, quae de sacro Uticensi inter Sallustium et Plutarchum est, explicandam esse conicio ; Sallustium fabulam illam arripuisse, ut Marii constantiam psychologice explicaret, eumque, quo facilius id fieri posset, illius sacri historiam loco suo movisse et circiter duobus mensibus antea factam esse scripsisse.

Quando Metellus Vagae praesidium imposuerit.

Item capite 66 (§ 2) Sallustium errasse credo. Ibi audimus Vagam Iugurthae precibus laccessitam defecisse, praesidium Romanorum interfectum esse. Quod praesidium ei urbi Metellum imposuisse Sallustius tradit exeunte proxima aestate, cum dolis et fraude et spem pacis faciendo Iugurthae persuasisset, ut aliam ex alia urbe Romanis traderet. Hoc indicium ad obrussam exigere non licet ; tamen mihi res non vera videtur. E capite 47 (2) nostri libelli cognovimus, Metellum Numidiam primum invadentem ex itinere Vagam obsedissee eique praesidium imposuisse. Nihil erat, cur Metellus ex urbe Vaga sola milites suos, quos ibi non temere posuerat, revocaret eamque urbem Iugurthae remitteret, cum id praesertim ageret, ut ipse quam plurima Numidarum oppida caperet et Iugurthae quam paucissima aufugia relinquerentur. Quam ob rem crediderim, illud praesidium, cuius Sallustius nostro loco mentionem facit interfectum id esse perhibens, ibi antea collocatum esse ; Sallustium erravisse mihi maxime persuasum est et urbem non exeunte novissima aestate, sed multo ante, cum Metellus primum Numidiam invaderet, in Romanorum potestatem venisse.

Nihil tamen mihi tam mirum visum est et tantopere suspicionem movet quam haec : E Sallustii narratione cognoscimus, Iugurtham Tisidium arcessitum sibi insidias strui perspexisse ideoque eo ire recusavisse. Infecta pace tum condiciones dimissas esse. Continuo Iugurtham bellum paravisse seque post detrimenta Metelli dolis accepta refecisse. Haec ad Metellum perlata esse perspicuum est et sane exspectaverimus, Romanum quoque ducem omnia ad bellum necessaria paravisse. Sed ita non factum esse Sallustius fingit.

Vaga interea Iugurtha auctore defecit, qua de causa magnis itineribus aspera hieme eo profectus urbem cepit et ad officium reduxit.

Metellum in hiberna redisse patet, quamquam Sallustius hoc quoque commemorare omisit ; sed de apparatus belli nihil nobis traditur. In castris Romanis pax atque quies agitabatur, donec nuntius venit, Bomilcaris insidias a Iugurtha detectas esse. Tum demum Metellus intellexisse fingitur bellum sibi procul dubio renovandum esse. Et ab eo tempore a Romanis bellum paratur.

Hoc a vero abhorrere manifestum est. Metellum tam negligentem fuisse, ut hostium consiliorum ignarus fuerit, et tam hebetem, ut non intellexerit Iugurthae artibus Vagam a se defecisse, credere non possumus. Boni ducis est, adversariorum consilia cognoscere et Metellum, quid hostes agerent, novisse pro certo affirmari potest. Eum Bomilcarem sibi socium adscivisse vidimus. Cum Iugurtha Tisidium arcessitus eo venire recusavisset, Metellum intellexisse necesse est, bellum nondum confectum esse, sed brevi redintegrari posse. Praeterea Iugurthae contigerat, ut Va-

genses ad defectionem impelleret. Romanorum praesidium interfectum erat. Nondum Metellus Iugurthae consilia perspexerat? Num ita Bomilcari proditori confidebat, ut Numidae omnia permetteret? Itane Metellus se gessit, quem acrem et peritum ducem fuisse scimus? Non credo. Sed quomodo difficultates solvere possumus? Uno tantum modo id fieri posse puto. Omnes illae difficultates oriuntur ex descriptione earum rerum, quae Vagae acciderunt. Nam nobis persuaderi non potest, Metellum iis rebus consilia non mutavisse. Etenim si illa descriptio ibi non inveniretur, nullae molestiae praeberentur. Ea (quae invenitur capp. 66.2 —69) si sublata esset, omnia optime intellegi possent. Videremus, Iugurtham bellum parare; isdem temporibus Bomilcarem ei invisum atque suspectum fieri, propterea quod pacem suadere pergat, et denique detegi. Audiremus, has duas res iisdem fere temporibus accidisse, cum inter sese cohaererent. Nuntius de Bomilcare detecto Metellum etiam certiore fecit, Iugurtham bellum instaurare. Ita igitur narratio Sallustii verisimilior fieret. Quid autem de Vaga? Ea, quae nobis de defectione eius urbis traduntur, a Sallustio ficta esse non possunt. Plutarchus quoque necnon Appianus de illa Romanorum praesidii caede nonnulla habent.

Sacrum illud Uticense nos adjuvare posse videtur, e qua re didicimus, Sallustium temere tempus mutavisse. Etiam vidimus illud praesidium, de quo hic agitur, antea Vagae collocatum fuisse, quam Sallustius rettulerit. Quibus de causis conicio, omnia illa crudelia, quae Vagae Iugurtha instigante acciderint, non ea hieme facta esse, qua Marius ducem suum

apud publicanos calumniatus sit, sed priore hieme, cuius apud Sallustium nulla mentio sit facta, itaque non suo loco apud Sallustium inveniri.

Restat, ut cognoscamus, quo capite secundae expeditionis Metelli descriptio incipiat. Post caput 54 ^{i. Ubi secundae expeditionis descriptio incipiat.} discrimen inveniri Meinelus putat. Arguit Sallustium historiam Numidici belli contractam rettulisse. Id effici posse e locutionibus quales sunt : „*multa castella capit incenditque*“, „*levia proelia*“ (87,1) „*mediocria proelia*“ et ex hac re, quod aliquoties res maximi momenti omissae sunt. Ut exemplum afferam : E capite 82 discimus, Metellum praedam et captivos suos Cirtam ducere, quamquam nusquam legimus illud oppidum, quod semper Iugurthae propugnaculum fuerat, in Romanorum potestatem transisse ; neque quando, neque quomodo id factum sit, e Sallustii descriptione cognosci potest. Talem contractam descriptionem — ita fere pergit Meinelus — capitibus 54 et 55 quoque deprehendimus. Ibi auctor noster nonnullas res nonnisi summatim attingit, unde verisimilius fit, hibernorum commemorationem omissam esse. Capite 55 Sallustius nobis gaudium pingit Romanorum in urbe ortum, postquam de Metelli rebus gestis rumores in Italia percrebruerunt. Senatum supplicationem aliquot dierum decrevisse, cum recentis Albini cladis nondum abolevisset memoria. Praeterea tradit Sallustius *quare* illa supplicatio decreta sit : non solum id factum esse propter felicem proelii apud Muthul flumen commissi eventum, sed ob omnia, quae Metellus usque ad id tempus in Numidia perfecisset, praesertim propter Numi-

diae agros vastatos. Romae dies festi agebantur.

Illam Romanorum alacritatem Meinelus optime intellegi posse censet, si non ita multo ante ab Albino illa clades accepta esset. Sin ex illo tempore iam aliquot annos bellum gestum esset, illam trepidationem sine dubio minutam esse et reportatam victoriam civium animos minus commovisse. Et quod res a Metello usque eo gestae supplicationis causa fuisse dicuntur, Meinelus coniecit, supplicationem secutam esse litteras, quae confecta aestate a Metello duce de expeditione sua ad senatum missae essent. Supplicationes post aestatem confectam non raro fieri. Illud igitur gaudium post aestatem Romae ortum esse et § 3 illius 55ⁱ capitis secundae expeditionis initium esse.

Haec Meineli coniectura difficultates suas habet, quod vir doctus non negat. Maxima haec est: Cum priorem quae dicitur expeditionem ad duas aestates referre putemus et Sallustii narrationem ibi, ubi Meinelus suadet, in duas partes dividamus, duarum expeditionum descriptionem habemus, quarum pars prior pro altera magna est; praesertim cum sciamus, anno 109 Metellum paucos menses bellum gerere potuisse, sed anno 108 totam aestatem cum imperio in Africa fuisse.

Si cum Meinelo consentiamus, sic accipiendum est, Metellum anno 108 Numidiam vastare perrexisse eaque in re ita ab Iugurtha prohibitum esse, ut eum e latebris elicere conaretur. Eum proelio decertare voluisse ideoque Zamam contendisse; ibi per biduum pugnatum esse, Zamam a Metello oppugnatam restitisse. Metellum mox perspexisse urbem non facile expugnatum iri, qua de causa (aestas nam paene

confecta erat) consilio destiterit, exercitum in hiberna deduxerit.

Secundum Meinelii rationem anno 108 a Metello fere nihil actum est, quam difficultatem non solvere mihi videtur vir doctus, cum dicat inde maxime repetendum esse, quod Marius calumniis suis tam celeriter et tam facile publicanis persuadere potuerit.

Meinelum etiam aliquid neglexisse arbitror. Cum alicubi narratio bellica in duas partes dividenda sit, e rebus gestis quoque illa divisio pateat necesse est, sive duces rationem belli gerendi mutaverunt sive aliis locis pugnatur.

In nostra autem narratione, quae capite 55 nobis traduntur, continuo sequuntur ea, quae proximis capitibus relata sunt. Ut Numidarum agri a Romanis vastati sint narrare pergit. Metellum tantummodo prudentius quam antea ei rei operam dedisse, quod (cap. 54 traditum erat) Romani audacius vastando et populando detrimentum accepissent.

At intermittitur narratio! A bello Numidico ad gaudium, quod Romae ortum erat, postquam Metelli res gestae percrebruerunt, transit! Sallustius nonnulla tradidit, quae ad extremum annum et confectam aestatem pertinere verisimillimum est (Quamquam aestate nondum confecta a duce nonnunquam literae mittebantur et supplicationes decernebantur) et quae non temere neque inconsulto ab auctore nostro eo ipso loco inserta sunt.

Cur hoc loco neque alibi hoc factum sit, alia Sallustio causa fuisse mihi videtur: Sallustii opusculum in duas magnas partes dividi potest. In priore minus

copiose disputat, quae antequam Metellus in Africam venit contra Iugurtham facta et decreta sint ; scelestos eius mores depinxit et ostendit, quam turpiter homines nobiles rem gesserint, eos auro corruptos fuisse atque eorum culpa rem in Numidia non in Romanorum commodum gestum esse. Romanorum conditionem in singulos annos deteriore factam esse, donec Memmio tribuno plebis auctore in ipsa urbe populares resistere coeperint. Illum constanter agendo neque consilio desistendo effecisse, ut bellum maiore vi gereretur. Tum Metellus in Africam venerat — et ab ea re altera pars incipit. Metellus et Marius, qui ei postea successit, effecerunt, ut Iugurtha denique, omnibus auxiliis orbatus, in Romanorum potestatem veniret. Eorum res gestas quam copiosissime exponit. Demonstrare conatur iis imputandum fuisse, quod bellum mox confectum est. Si nobiles, antea a senatu contra Iugurtham missi, Metelli aut Marii similes fuissent, iamdudum Iugurtha victus, Numidia pacata esset. In hac imprimis parte Sallustius excellentem Romanorum gloriam in re militari docere vult, quam praeclare Metellus et Marius tam difficile bellum gesserint. Attamen Sallustius negare non potuit, Romanos nonnumquam gravia detrimenta accepisse ; sed ubicumque clades memoranda est, talibus elocutionibus et ita refertur, ut lector imprudens Romanos potius victoriam reportavisse quam ab hoste superatos esse suspicetur. Postea fusius de hac re disputabo. Proximo vero capite (54) Sallustius tale detrimentum rettulerat quod, si dux prudentius rem gessisset, facile prohiberi potuisset. Romani milites palantes nimium dispersi erant.

Iugurtha, qui per speculatores Romanorum itinera iamdudum cognoverat, cum paucis delectis equitibus eos aggressus erat, et postquam plerosque interfecerunt, Numidae mature se recipere potuerant. Haec res nobis traditur. Sallustium eam ut parvi momenti narrare, e descriptione effici potest. Quasi coactus sequi dicitur Iugurtha! ¹⁾

Equidem suspicor, ea quae initio capitis 55 legantur, non temere eo ipso loco inserta esse. Ideo tantum auctor noster a bello ad gaudium civium transit, ut parvo ei detrimento totius Metelli expeditionis eventum opponat; ut iis, qui legunt, persuadeatur, ipsa in urbe Romanos Metelli rebus gestis valde gavisos esse, eumque, quamquam detrimentum acceperit, tamen fortiter rem gessisse. Ille igitur locus, quod ad chronologiam attinet, nihil ostendit. Ex eo conici non potest, aestatem tum confectam fuisse. Est figura rhetorica, qua auctor usus est, ut praecedentia detegeret. Quod si quis obiciat, causam supplicationis illius a Sallustio non solum dici proelium apud Muthul flumen commissum, sed etiam agrorum vastationem et fugam Iugurthae in remota loca, contendo, Sallustium ea non magis e publico fonte hausisse quam quae postea senatus Bocchi legatis respondisse fingatur historica fide comprobari. Duabus illis paragraphis (55.1 sq.)

1) (54: „Quae negotia multo magis quam proelium male pugnatum ab suis regem terrebant: quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogeatur (!), et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere (?). Tamen ex copia, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in isdem locis opperiri iubet, ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur, nocturnis et aviis itineribus *ignoratus* Romanos palantis *repente* aggreditur. *Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur, nemo omnium intactus profugit, et Numidae, priusquam ex castris subveniretur, sicuti iussi erant, in proximos collis discedunt*“ cf. IHNE Röm. Gesch. V. 142).

scriptor breviter omnia repetit, quae Metellus antea peregerat, quo magis cladis modo memoratae momentum minuat. Quibus de causis nullum argumentum esse mihi videtur, cur duarum expeditionum finem intra capita 54 et 55 inveniri putemus.

Ex eis, quae supra attuli, ut Meineli opinioni repugnarem, cognosci potest, mihi persuasum esse, hiberna anno 109 constituta antea fuisse et imprimis ex ipsis rebus gestis indicium ducendum esse, quando bellum intermissum sit. Semel tantum Sallustius narrat, utrosque suam rationem belli gerendi prorsus commutavisse, postquam aliquamdiu bellum intermissum sit, et quidem post proelium apud Muthul flumen commissum. Eius proelii eventus Metellum docuerat, contra Iugurtham acie se numquam decertaturum esse, idemque Iugurtham in loca remotissima recedere coëgerat, ut copias compararet, quia milites discesse-
rant. Metellus, ea re fretus, aliquamdiu iam animo victoriam praecipiebat, arbitrans se bellum iam confecisse et tunc agi, ut quam maximam victoriam reportaret. (54.2). Cum vero exploratores eum de omnibus rebus certiores fecissent, „tum”, ut Sallustii verbis utar „tunc statuit non proeliis neque acie sed alio more bellum gerendum”.

Mihi persuasum habeo, res gestas earumque pondus a Sallustio non iuste aestimari atque ideo perperam exponi. Eum, quae multum valeant, nonnumquam parvi pendere ; quae parvi aestimanda sint, laudibus efferre ; his capitibus Sallustium secum ipsum saepe repugnare facile demonstrari potest. Apud Muthul nequaquam decertatum erat. In opere suo Ihne (R. G. V. 142) satis ostendit, illud proelium nequaquam

Romanorum victoriam fuisse ; eos satis habere debuisse, quod non ad unum omnes ibi interissent 54.2. Legimus, Metellum in castris gloriatum esse, cum Numidae procul abessent, sed paulo inferius 54.4 Sallustius tradit, Romanorum ducem perspexisse, bellum tali modo geri non posse, cum semper plures e Romanis, quam e Numidis milites perirent. ¹⁾

Quoniam proelium apud Muthul flumen Romanorum victoria non erat nedum bellum eo proelio ad exitum pervenerat, probari non potest Metellum arbitratum esse se pacem iterum restituisse. Romam tamen semper faustos nuntios ex Africa et Numidia venisse, nil mirum est. Sallustius rationem, qua Iugurtha bellum gerebat, non intellexit, saltem nos perperam de rebus gestis docuit.

Alia fuit causa cur bellum aliquamdiu intermissum sit. Iugurtha enim Metellum Numidiam invadere passus erat, non quod infirmior erat quam qui feliciter cum Romanis legionibus pugnaret, sed quia haud nesciebat, qua re Numidarum vis constaret. Romanos in interiorem Numidiae partem pellicere volebat. Sperabat eos successu gloriantes, nimium virtute nisuros esse, imprudentes fore, se tum eos necopinatos adoriri posse loco, quem ipse sibi elegisset. (cf. Sall. B. I. 87) Eique certum deliberatumque erat, ut Numidae, si hostibus satis magna detrimenta intulissent, in omnes partes diffugerent et postea in locum antea constitutum rursus convenirent. Ut aufugere possent, loci notitia effecit. Eadem ratione usus est Iugurtha,

1) cf. 52.4 : pauci interiorem plerosque velocitas et regio hostibus ignara tutata sunt).

cum Metellus primum in Numidiam invaderet. Eo modo apud Muthul pugnatum est. Quia autem Numidis tam paucis interierunt, mihi persuaderi non potest, Iugurthae exercitum post proelium apud Muthul factum plane dilapsum esse, et eum propter Romanorum metum sese in loca saltuosa recepisse. Ut omnes illi Iugurthae castra deseruerint, fieri non potest.

Multo potius crediderim, Iugurtham cognovisse, hiemem adventare et Metellum non iam diu in Numidia morari posse, sed mox coactum iri in hiberna redire. Se ei satis nocuisse. Eum hiemandi causa se recepisse, ut in posterum annum omnia pararet. Metellus eadem de causa se recepisse videtur. Quies illa ab armis, cuius sermo est capite 54, non proelii eventum secuta est, sed necessaria fuit, quod hiems adventabat. Quibus de causis a cap. 54.5 secundae expeditionis descriptionem incipere censeo. Prima igitur expeditio, quam Metellus suscepit, apud Muthul flumen finita est. Numidarum quidem impetus propulsabantur, sed quia Numidae neque capi neque inveniri poterant, Metellus in provinciam reversus hiberna constituit. Illa igitur parum processerat; eum tum consilia sua prorsus commutavisse, luce clarius est.

Ergo: anno 108° neque superiore agri vastati sunt et urbs Zama oppugnata est.

**Quamdiu Marius
cum imperio
fuerit, quando-
queremgesserit.**

Anno 107 Metellus iam duos annos exercitui praefuerat, sed nondum bellum confectum erat. Iugurthae vires paene integrae adhuc erant. Controversia in Romanorum castris orta res Numidae opportuna videbatur, qui numquam intermisit ex ea fructus

sibi percipere. Ex quo Metellus nuntium acceperat, se non usque ad finem belli legionibus praefore, et futurum non esse, ut Iugurtham vinctum per vias atque plateas Romae triumphans ante currum suum duceret, nihil iam expertus est, ut labores, qui Marium manebant, levaret. Partium studium Iugurthinum bellum ad se traxerat et in ea re perseverabat, et quod Numida dolose Romanorum discordiam suam occasionem putaverat, eius rei postea victus graves poenas luit, cum a popularibus spolia, de nobilium partibus reportata, esse haberetur. Quod duo viri quales Metellus et Marius in Numidiam missi essent, **Marius Metelli legatus.** ut una cum Iugurtham pugnarent, magnum vitium fuisse apparebat, cum ea res bellum propagavisset. Uterque rei militaris peritus, vir strenuus et constans erat. Eo usque consentiebant et inter sese consilia communicabant, dum alter sine ulla controversia rei militari praeerat. Cum vero Metellus aliquoties Marii operae salutem suam deberet, atque hic prohibuisset, quo minus exercitus Romanus ab acribus Numidis plane concideretur, Marius rationem belli gerendi, qua Metellus utebatur improbare coepit, magis magisque duci obtrectare; quae res, ut una agerent, vehementer nocebat, denique prohibebat. Marius maiora quam pro equite Romano petebat; in spem venit, summam imperii ad se delatum iri, quod per consulatum impetrare volebat. Metellus, vir magnae superbiae, legati sui consilia optime perspiciebat. Contumeliam sibi sumpsit, quod Marius, equestri ordine natus, sibi aemulari audebat, et quominus id ei succederet, maioris potestatis vi abusus est: commeatum, a Mario saepius petitum, abnuebat.

Marius id iniuria fieri putabat. Repulsam pro ludificatione sui habebat. Et ita orti sunt rumores, qui de illo colloquio, quo Marius a Metello commeatum postulavit, percrebruerunt et apud Plutarchum et Sallustium inveniuntur.

Metellus apud publicanos, qui in Numidia habitabant, invidia flagrabat, quod nondum ei contigerat, ut belli finem faceret. Ea invidia Marius abutebatur, eamque augere conabatur. Privatis colloquiis acerrime contra Metellum invehebatur, eum haud satis constanter bellare incriminabatur. Nec diu Metellum latere poterat Marium non iam eandem operam et studium atque antea navare, disciplinam in hibernis laxiorem esse, quin etiam Marium suis consiliis obstare et officere, eumque se ita gerentem exercitui periculosum esse. Quamquam igitur legatum suum, utpote optimum ducem, magni aestimabat, sibique conscius erat — palam professus erat — se ei aliquoties suam salutem debere, alienum a proximae expeditionis utilitate ei visum est, Marium diutius apud exercitum morari. Eum quam celerrime e Numidia exire voluit. Quam ob rem eum mature, cum ei adhuc liceret Romae nomen profiteri, in commeatum domum dimisit. Qui commeatus propter causas, quas supra (pag. 58. sqq.) de defectione Vagae attuli, datus esse videtur anno 108 exeunte.

Nobiles et populares.

Tempus, quod Marius degerat, ei non importunum erat. Equestri ordine natus a consulatu prohibebatur. Si consulatum adipisci vellet non nisi per plebem suffragantem id fieri poterat. Iis ipsis temporibus popularium partes a magna clade, anno 121 accepta, se reficiebant. Restauratio, quae voca-

tur, eo anno populares clarissimis viris orbaverat, quo factum erat, ut 111° demum anno a. C. n. aliquis ortus sit, qui plebem contra nobilium dominationem defendere auderet. Is erat MEMMIUS, eius anni tribunus plebis.

Proximo anno (112) idem Memmius primum nobilitati obstiterat, cui tumultuanti cedere coacti erant. Populo flagitante bellum Iugurthinum fortiter gerendum esse statuebant, atque unum ex honestissimis senatoribus bello praeficiebant. Paulo post nobilitas acrem repulsam tulerat, cum lege Mamilia complures nobiles, qui se a Iugurtha corrumpi passi esse dicerentur, exilio punirentur. Quae magna indulgentia nobilitati non profuerat. Neque odium neque studium partium minuta erant; populares arbitrati, senatum suis viribus diffisum nonnulla concessisse, etiam maiora petebant. Nobilitatem factionem rei publicae periculosissimam ducebant, quae facultates suas augere conaretur, rempublicam quaestui haberet, honores inter sese divideret, at popularium commoda prorsus neglegeret. Odium illud augebatur etiam rumoribus, qui de bello Iugurthino Romae percrebruerant. Mercatores, iamdudum belli eventu parum contenti, libenter Marii querelis aures praebuerant, statimque parati fuerant Marium ad altiore dignitatis gradum evehere, cum eo modo spes fieret belli celerius conficiendi. Marii ingenium et imperatorias artes cognoverant, Metello non cedebat, et negari non poterat, Metellum anno 109 non multum profecisse. Iugurtha, de quo certamen erat, capi non poterat. Ita belli Africani fortuna populares contra Metellum et nobiles incitabat, et cum iam ali-

quem adesse putarent, cui summam omnium rerum fidem habere possent, magis magisque augebatur numerus eorum, qui Marium consulem esse vel-
lent, praesertim cum illum magistratum ambire videretur.

Flagrantibus adhuc his partium studiis Marius Romae candidatus in publicum prodibat et magno favore consul creatus est ; magna popularium victoria erat, eo insignior, quo minus expectabatur ; omnia indicabant, inde ex anno 121 rei publicae condiciones commutatas esse.

**Marius consul
designatus.**

A Marii consulatu igitur nobis initium faciendum est, cum eius res gestas et expeditiones chronologice statuere velimus.

Quam ob rem Marius consulatum appeteret, iam dixi. Consul creatus bello Iugurthino praeesse poterat ; Marius nequaquam vir erat ulla civitatis regendae peritia, ut postea apparuit ; Marius totus dux erat. Educatus inter arma in exercitu, inter milites laudem et honores consecutus erat. Per bellum gloriam augere volebat. Haud igitur verisimile est, eum rei publicae causa consulatum petiisse. Id solum spectabat, ut superbissimum Metellum de possessione imperii deiceret, itaque iniuriam sibi illatam ulcisceretur. Quae coniectura comprobatur iis, quae Marius consul creatus fecit. Tum in contionem prodiit et consulari potestate abusus est, ut iram et studium ostenderet et odium in nobiles augeret. (cf. 84.1).

Ad privatas offensiones descendit. Una ex iis orationibus, quas tum habuisse dicitur, nobis a Sallustio, cui nobilium calamitas summo gaudio erat, traditur ;

quae nostrum animum graviter offendit. Is, qui summus magistratus creatus talia contra populi partem dicere sustinet, palam ostendit, se non perspicere, rei publicae salutem in omnium civium concordia positam esse. Videmus in rostris virum rudem, militarem, usu armorum duratum, suetum post victoriam fortia facta suorum laudibus efferre, de hostibus superatis superbe et contemptim loqui, Romae togatum gloriari, adversarios suos (qui ipsi quoque Romani erant!) potestatem interveniendi non habere. Ut suas privatas cupiditates expleret, Marius consulatum petiverat; itaque animo et opibus in bellum incubuit; quae bello opus erant, prima habebat (84.2).

Quis autem in Numidia status rerum erat? et quo modo Metellus, cum Marius cum imperio Romae moraretur, ibi rem gesserat?

Vidimus iam, verisimiliter Marium extremo anno 108 e Numidia profectum esse, et Metellum vere sequentis anni bellum restauravisse; redintegratis viribus hostem aggressus esse videtur, audimus saltem pugnatum esse idque cum Romanorum commodo. Iugurtha Thalam fugere coactus erat, quo Metellus, eum nesciis Numidis persecutus, octo dierum spatio pervenit. Expugnabatur Thala, sed Iugurtha aufugit. Tum Iugurtha intellexit, se Numidis solis fretum non iam prosperi eventus spe Romanis resistere posse. Paucis cum equitibus e Numidia fugit, Bocchum, finitimae Mauretaniae regem, socerum suum adiit, cui ut secum societatem iniret, persuasit. Bocchum eo foedere suis ipsius rationibus non consuluisse credere non possum. Sequentibus enim annis Bocchus incertior est, quam ut probabile videatur eum tantum

**Tertia Metelli
expeditio.**

ut genero suo opitularetur foedus illud inisse et ideo una cum eo Romanos aggressum esse. Bocchum ex incommodis alterius sua comparare commoda conatum et pro auxilio suo dimidiam Numidiae partem pactum esse pro certo affirmari potest. Imperii sui fines prolatandi cupidus iam antea, initio videlicet huius belli, legatos Romam miserat (80.4), qui foedus et amicitiam peterent. Nullam aliam ob causam illi legati repulsam tulerant, nisi quod Metellus Boccho nihil spondere voluerat, ratus se ipsum sine Bocchi auxilio Iugurtham facile superaturum esse. Sallustius vero nos aliter docet, contendens nobiles a Iugurtha corruptos, quominus foedus cum Boccho fieret, prohibuisse. Quod verisimile non est. Maurum auxilium suum non gratis obtulisse e compluribus rebus conici potest. Ideo Romam legatos miserat, ne universa Numidia Romanis obveniret, et ut impetraret, ut inter Mauros et Romanos divideretur. Quod nobiles Romani has conditiones ignominiosas statim abnuerunt, iis laudi tribuendum est; quod Sallustius Bocchi consilia non perspexit, vel, si perspexit, nobis non recte tradidit, grave nostri auctoris vitium est. Quamdiu non apparuerat, Romam suis ipsius viribus Numidia potiri non posse, nobiles foedere obstringi nolebant, ut regulo Mauretaniae magna parte Numidiae cederent. Postea vero cognoverunt Romani, Bocchi opera sibi opus esse, et tum foedus illud ictum est; sed simul tum pactum esse suspicor, quod praemium Bocchus ope sua accepturus esset.

Ut Bocchus initio belli Romanos adiit, ita postea Iugurthae animum temptasse et ab eo quoque

praemium pro auxilio ferendo petiisse videtur. Neque vero Numidarum rex Bocchi condiciones probavit. Neutri intellexerunt, sine Bocchi auxiliis bellum non confectum iri; primus id Iugurtha perspexit. Ad Mauros se contulit, sed tertia demum belli aestate, cum proelio superatus esset; et inclinatus sum ad credendum, tum inter Iugurtham et Bocchum convenisse, ut ea pars Numidiae, quam Romani Boccho abnegavissent, pace restituta et Romanis e Numidia pulsus, ad Mauretanium adderetur. Ea lege Boccho persuaderi poterat, ut praestantissimum suum equitatum cum copiis Iugurthae coniungeret, et communi consilio Afrorum agmina Cirtam contenderunt, ubi Metellus regulos exspectabat.

Acie ibi pugnatum non est. Metelli, qui tanto studio in bellum incubuerat, vis fracta erat. Nuntius ad eum pervenerat, Marium, quem consulem factum esse iam sciebat, a populo bello Numidico praefectum esse. Quod Metellus graviter ferebat, munus officii sui exsecutus esse sibi videbatur; et quamquam cum imperio erat, donec Marius in Numidiam pervenisset, ei certum deliberatumque erat suo periculo alienam rem non gerere.

Quaestio autem est inter viros doctos, utrum Marius etiam nunc anno 107 copiis praefectus sit an summa imperii ei sequenti demum anno mandata sit. Neque satis lucide nobis traditum est, an Marius si ei consuli Numidia provincia obvenerit, eodem anno 107 bellum renovaverit.

**In quem annum
Numidia Mario
provincia man-
data sit.**

Ut Metelli sic Marii semel tantum hiberna a Salustio commemorantur, et cum verisimillimum sit,

Iugurtham anno 105 captum esse, numquam defuerunt, qui coniecerint, Marium unam solam expeditionem suscepisse, eamque anno 106. Mihi quidem probabile non videtur, Numidiam Mario demum insequentem annum provinciam mandatam esse, cum e tota Sallustii descriptione necnon e Metelli rebus gestis apparere videatur, huic magnam iniuriam ea re illatum esse eumque summo dedecore affectum esse. Quovis modo hiatum illum, qui capite 73 inveniatur, explendum esse censes, Sallustius nihil aliud scripsisse potest nisi senatum aut Metello Numidiam, aut consulibus futuris (quorum alter Marius creatus est) alias provincias attribuisse. Si Mario Numidia ita a populo tributa esset, ut pro consule bello praeesset, id Metello molestissimum quidem fuisset, et fortasse documento fuisset, populum eius artibus imperatoriis parum confidere, sed negari non potuisset Metellum amplius duas aestates cum imperio fuisse eique adhuc totam aestatem superesse, qua bellum conficere posset. Iure contendere non potuisset, provinciam ei ereptam esse. (82.3). Si omnia ei succederent eique contingeret, ut Iugurtham caperet, Marius in Numidia nihil sibi reliquum inveniret. Maurorum et Numidarum copiae coniuncti apud Cirtam consederant, contra eos Metelli exercitus in castris erat; acie si tum decertatum esset, Marium in Numidiam proficisci opus non fuisset. Sed, ei stultitiae videbatur alienam rem suo periculo curare (83). Quod ita de officio suo cogitavit, nullo alio modo explicari potest, nisi credimus summam imperii ei ademptam alii datam esse, qui primo quoque tempore ad exercitum venire posset; ei provinciam suam relinquere nondum licuisse, at

eum, qui successurus esset, mox exspectari posse.

Metellus igitur proelio supersedebat ; condiciones ferebat et audiebat, ne qua ex parte successoris sui munus sublevaret. Atque ita mihi ab omnibus partibus verisimillimum esse videtur, Marium consulem contra Iugurtham missum esse. A Marii igitur consulatu nobis proficiscendum est. Sed hic quoque confitendum est, Sallustium nusquam nos certis indiciis adiuvisse, sed alia cum aliis conferendo rationem nobis ineundam esse.

Marius voti compos factus consulatum adeptus erat et simul summam belli contra Iugurtham administrandi. Attamen restabat res, quae ei molestias praebebat. Verebatur enim, ne Metellus consilia sua anteveniret. Bellum a Metello intermissum iri non exspectabat, qua de causa nulla res ei magis instare videbatur quam ut omnia, quae ad bellum necessaria erant, provideret et ea quam celerrime in Africam transportaret. Statim postquam consul renuntiatus est, quae tempora postulabant, praeparabat, eaque, quae iam parata erant, cum A. Manlio legato suo praemisit (86). Ipsi Romae manendum erat, ut dilectum haberet, qua in re aliter atque antea mos fuerat, agebat. Ut, quicumque vellet, sua castra sequeretur, permisit, quo factum est, ut plurimi voluntarii Romam confluxerint. Eo modo dilectum habendo duas res efficere volebat : 1° ut Roma ipsa multis viris perditis liberaretur, 2° ut parvo temporis intervallo magnum exercitum compararet. Ita haud multo post cum satis magnis copiis ad Africam appulit. (86.4). Extemplo Numidiam invasit, quam invasionem eodem etiam nunc anno 107 accidisse crediderim.

**De Marii
rebus gestis.**

Quattuordecim capitibus (88 — 101) Marii res gestae nobis describuntur, quarum principes sunt Capsa expugnata et oppugnatio castelli apud Muluccham flumen in occidentali Numidiaie parte situm. Inde revertens a Iugurtha oppressus est, sed ei contigit, ut copias suas salvas in hiberna deduceret. Ibi denique Marius quoque intellexit, Bocchi regis potentiam sibi non contemnendam esse, Iugurtham, licet aliquoties profligatus esset, capi non posse. Quamquam invitus — utpote dux sincerus — ad artes et fraudes descendere coactus est. Tamquam de pace ageretur, Sulla et Iugurtha in Bocchi castra convenerunt. Dolus prospero eventu non caruit. Iugurtha, a socero suo proditus, Sullae traditus est, qui eum vinctum ad Marium deduxit. Quando id acciderit, Sallustius indicat. Capite 114 haec scripta legimus: „Per idem tempus advorsum Gallos ab ducibus nostris Q. Caepione et Cn. Manlio male pugnatum”, et nemo non novit, illam cladem prid. Non. Oct. anni 105 acceptam esse.

Sin Marius unam tantum aestatem in Numidia bellum gessisset, Iugurtha non anno 105, sed vere anni 106 iam captus esset; id est amplius anno et sex mensibus ante quam Sallustius memoriae prodidit. Viri docti Peterus et Pelhamus huius Sallustii indicii nullam rationem habent. Marium illud tempus in Numidia moratum esse arbitrantur, ut omnia ibi administraret, sed *nuntios* eius reditus et gravissimae illius cladis temporibus congruisse. Cui sententiae obici sufficit, quod nusquam apud Sallustium tam diuturnae in Numidia morae mentio fit, neque ullum argumentum afferri potest, quod id probare possit.

Tamen neque ego pro certo affirmare audeo, Sallustium eo loco accuratum indicium dedisse. Quaecumque conicimus, fieri non potest, ut clades illa Gallica eodem tempore accepta sit, quo Iugurtha captus est. Quidquid suspicamur, aliquantum temporis inter eas duas res interfuisse necesse est. At quare tandem Sallustius nobis illud indicium dedit? Huius imprimis rei causa, quod sibi conscius est, se chronologiam ita neglexisse, ut, si quis scire velit, quando bellum confectum sit, tale indicium desiderari non possit. Sed altera causa illius chronologici indicii addendi nobis non praetermittenda est.

Opusculo suo de bello Iugurthino Sallustius nobis demonstraverat, Marium fuisse, virum popularem, nobilitati maxime invisum, qui omnium rerum perturbationi, quae nobilium vitio in Numidia exorta esset, fortiter constanterque agendo occurrerit et dedecus et ignominiam, quae respublica eorundem nobilium culpa concepisset, deleverit. Cum tamen scriptori nostro deesset facultas plura de Mario dicendi atque operis sui ratio addere vetaret, quomodo post Numidicum bellum confectum Romanam rem publicam etiam multo maiore periculo, immo ab interitu servaverit, clade Gallica in fine libelli memorata Marii cetera de republica merita indicantur. Itaque optime intellegi potest, tale indicium accuratum esse non posse.

MOMMSEN in opere suo de Historia Romana (Röm. **Quando Marius**
Gesch. II pag. 146) Marium proximo demum anno — **Numidiam in-**
vaserit.
pro consulem igitur — arma contra Iugurtham cepisse contendit. Meinelus vero satis demonstravisse mihi

videtur Mommsenum in hac re erravisse. Eadem argumenta, quae, cum de Metelli expeditionibus sermo esset, afferri poterant, hic valent. Prior quae dicitur expeditio maior est quam quae paucis, qui restabant, anni 107 mensibus perfecta sit. Hoc in primis premit argumentum Meinelus, Mario, si expeditio proximo demum anno suscepta esset, satis temporis superfuturum fuisse ad omnia comparanda neque Manlium cum commeatu praemittere ei opus fuisse. Attamen Meinelum res alicuius momenti praeterisse mihi videtur. De bello postremum audiveramus, Metellum iniuriam illatam graviter ferre et regulos iunctis viribus Cirtam contendere. Tum de pace actum esse. Haec res Romanorum dignitatem non augebat. Iugurtha et Bocchus Metellum sibi resistere non audere arbitrabantur, unde factum est, ut se audacius gererent nec raro Romanam provinciam popularentur, quibus rapinis Metellus non occurrebat. (88.3). Reguli prope a Cirta castra posuisse videntur, unde agri vastarentur. Quid vero Sallustius nos docet? Bocchum et Iugurtham, cum Marius in Numidiam invasisset, adhuc apud Cirtam fuisse, ibique a Romanis profligatos esse. Quae clades anno 107 a regibus accepta esse videtur. Nam cum Marius contra Iugurtham et Bocchum proficisceretur, bellum adhuc condicione eadem atque initio anni 107, neque probabile est Afros plus duodecim menses sese iisdem castris tenuisse.

Cum Marius anno adhuc 107, id est consul, Numidiam invaserit regulosque apud Cirtam profligaverit, tum iam complures menses ad bellum gerendum aptos praeterisse et parvam admodum aestatis partem superfuisse necesse est. Id ita fuisse e nostri descriptio-

ne patet. Sallustius enim de expeditione contra Capsam suscepta (quam primam suscepit !) disserens, milites vehementer siti et aestu laboravisse tradit. Nam *aestatis extremum* fuisse. Quae adnotatio optime ad annum 107 referri potest, nec tamen ad sequentem, quo anno Marius omnia ad tempus parare potuisset, si iam consul novisset, sibi proximo anno cum imperio in Numidicum bellum proficiscendum esse. Si statim omnia maturavisset, quomodo Sallustius nobis tradidit, ea procul dubio anno 106 prompta et parata fuissent, et primo vere rem gerere potuisset incipere, neque Sulla extremo eo anno demum cum equitatu in Marii castra pervenisset. Fieri igitur non potest, quin Marius iam consul bellum restauraverit.

Ea autem Sallustii verba, quae modo laudavi etiam, aliud quid demonstrant, quod ad sequentia attinet. Nam cum Capsa extrema aestate expugnata sit, Marius post eam expeditionem illud difficillimum iter Muluccham versus suscepisse non potest. Castellum illud, quod Marius expugnavit, plus 200 milia passuum a Cirta aberat, natura loci munitissimum. Marium perspexisse consentaneum est, Numidas sese pertinaciter defensuros esse.

Quibus de causis illud periculosissimum iter anno proximo (106) susceptum esse videtur (SVOBODA), et post caput 91 Sallustius iterum hibernaculorum mentionem facere omisit.

Hiberna, capite 100 commemorata, extremo anno 106 constituta sunt.

Sulla, Romae relictus, ut equitatum compararet, **Quando Sulla quaestor in Numidiam venerit.** anno 106 in Numidiam venit, cum Marius iam in

occidentalem Numidiaë partem profectus esset. Quem secutus est. Equitatum suum cum Marii copiis coniunxit, cum castellum iam aliquamdiu obsideretur; fortasse Sullae adventus Numidarum deditionem maturavit.

Quando Iugurtha Sullae traditus sit.

Marius itaque tres aestates in Numidia cum imperio fuit, cum annis 107 et 106 bellaverit. Iugurtha traditus est anno 105, quo in Gallia Romani superati sunt.

QUOMODO SALLUSTIUS NOBIS RES GESTAS RETTULERIT.

Sallustium summa in temporum ratione computanda neglegentia usum esse, multa alia nos docent, sed imprimis argumento est, auctorem nostrum non id primo loco egisse, ut nobis accurate disponeret, quomodo Romani in Numidia cum Iugurtha rem gesserint. Id ex toto Sallustii opusculo discimus. Quominus rerum gestarum vicissitudinem intelligere et perspicere possimus, earum quoque descriptio brevis et obscura prohibet. Eum non solum historiam investigare, sed alia voluisse manifestum est. IHNE hanc rem attigit in oratione, quam anno 1879 habuit,*) nec non in eius magno opere de Historia Romana scripto de hac re multa inveniuntur. Apud Sallustium de invasionibus legimus, de compluribus urbibus expugnatis, de hominibus captis, de multis victoriis reportatis, de cladibus acceptis, sed *quando* ea omnia acciderint, *quo consilio* singulae expeditiones susceptae et quae res consecutae sint, accurate describere omisit

*) cf. *Jahrbücher für klass. Phil. u. Pädagogik*, 122, 1880. pag. 420—424. „Vortrag in der 18. Versammlung mittelrheinischer Gymnasiallehrer zu Heidelberg“ (30 mensis Junii die anni 1879).

Zeitschrift für das Gymnasialwesen 34. 1880. pag. 47—50.

Deinde hoc loco memoranda est dissertatio viri docti H. WIRZ, quam inspicere non potui, hoc titulo insignis: „*Die stoffliche und zeitliche Gliederung des bellum Iugurthinum des Sallust*“. (Festschrift der Kantonsschule in Zürich zur Begrüßung der 39. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner. Zürich 1887. pag. 1—31.)

Sallustius. De illis expeditionibus hoc loco disserere volo.

Alias in opusculo meo (69. sq.) iam dixi, Sallustii libellum in duas partes dividi posse, quarum altera a Metelli adventu incipiat. Auctor demonstrare conatur, Metellum et Marium, quae priores duces deliquissent, restituisse ; quae igitur illi fecerunt maioris momenti et fusa descriptione digniora ei videntur. Ita rebus, quae, postquam Metellus in Africam venit, gestae sunt, describendis maiorem quam prioribus curam adhibuit. Anno 109 Iugurthae fraudibus finem impositum esse atque ex eo tempore Romanos bonis consiliis utendo constanter nequissimo regi restitisse, Sallustius nos intellegere vult. Atque inde fit, ut inclinatus sit ad omnia, quae ante annum 109 facta sunt, aggravanda, ut habeat admiratio et laus eius umbram aliquam et recessum, unde magis Marii et Metelli res gestae, quas illuminavit, extare et eminere videantur.

**De Calpurnii
Bestiae rebus
gestis.**

Primae expeditioni, susceptae praefuit Calpurnius Bestia. Anno 111 in Numidiam venit, ut primus cum Iugurtha bellum gereret. Qua ratione Numida hostium invasionibus resisteret, nondum Romani cognoverant.

Ideo Calpurnio quodammodo ignoscendum esse arbitror, si bellum perperam suscepit et invasio eius successu caruerit. Bestia, patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula et insidias fuisse dicitur. Talem ducem bellum fortiter aggressum esse et plura consecutum quam Sallustius rettulerit, mihi persuasum est. De eius expeditione non nisi pauca cognovimus. Eum cum exercitu in Numidiam invasisse, notum est, sed

ubi invaserit, quas urbes ceperit, non cognoscimus. Tamen Sallustius sustinuit per totum caput copiosius de criminationibus agere, quibus in nobilitatem utebantur populares. Eae maioris momenti videbantur, ut nemo non perspiceret, nobiles, qui ante Metellum in Numidia rem gessissent, rei publicae vehementer nocuisse.

Sequenti anno Sp. Postumius Albinus consul legiones ducebat. Albinus nobis vir fortis et constans depingitur, qui bellicae laudis cupidus bellum suscipiebat. Cum tamen Iugurtha aliquamdiu Romae moratus esset, nonnulli menses ad bellum apti iam praeterierant quo tempore consul Numidiam attigit; nihilominus omnia maturavit, ut ante comitia consularia, quorum iam appetebat tempus, aliquid memoria dignum perficeret. In Numidiam profectus astutia superatur Iugurthae, qui semper cedendo, saepe eum necopinantem adoriendo magnas ei difficultates praebebat, cum ipse capi non posset.

De expeditionibus Sp. Postumii Albini eiusque fratris.

De expeditione Albini consulis nihil fere nobis Sallustius tradidit, una paragrapho tota expeditio descripta est. De iis vero, quae frater eius Aulus, cum Spurius comitiorum habendorum causa Romam redire coactus esset, perfecit, uberior exstat narratio. Is laudis appetens media hieme tutis hibernaculis relictis oppidum Suthul adortus est, in quo Iugurthae thesauri servari dicebantur. Longius processit, ab Iugurtha cedente pellicitus, ut eum in interiores Numidiae partes sequeretur. Ibi commeatu interclusus, cum undique ab hostibus circumdaretur, se sine ulla pactione Iugurthae dedere coactus est. Quamquam autem illius rei descriptio satis locuples dici

potest, accurata non est. Nam nomen oppidi Suthul necnon ubi situm sit, prorsus ignotum est. Orosius, qui (V. 15) eandem rem memoriae prodidit, eam urbem Thalamam vocavit, quam Mommsenus eandem atque Suthul fuisse arbitratur. Nomine Thalama urbsne Suthul designatur? An alteruter erravit? Quis litem dirimat?

At, quid est causae, cur haec res ab auctore nostro tam large perscribatur, cum superiori expeditioni una paragraphus sufficere videretur? Num quod tum denique post duas aestates res memorabilis accidit? Quia clades apud Suthul accepta Romanorum animos commovit? Fieri potest. Equidem vero credo, aliam quoque rem Sallustium adduxisse, ut Auli Albini cladem pluribus verbis commemoraret.

Iter media hieme contra Suthul susceptum procul dubio magnae stultitiae erat.

Eam gravem cladem culpa viri nobilis, qui, auri cupiditate commotus, exercitum in ultimum discrimen deduxisset, acceptam esse, refutari non poterat. Tale quid Sallustius nobis libenter et cum studio demonstrare solet, prorsus conveniebat cum eius historiam scribendi ratione. Viri nobilis arguendi facultatem oblatam praetermittere noluit; eam grato animo arripuit.

**De Metelli
rebus gestis.**

Putaverit quispiam Sallustium ideo Calpurnii et Albini res gestas satis negligenter descripsisse, quod ea, quae ante annum 109 acciderint, nonnisi summatim exposuerit, et eorum temporum historiam contraxerit. Id vero argumentum afferri non potest, si Metelli et Marii factorum narrationem perscrutamur. De iis agens omnia multo copiosius disseruit, attamen nobis non contingit, ut diligenter cognoscamus, quid illi duces

in re militari perfecerint neque quid valuerint. Etenim nobis persuadere voluit Sallustius, et Metellum et Marium legiones suas victrices per mediam Numidiam duxisse Iugurthamque aliquoties profligatum esse. Revera autem res sese longe aliter habuit. Neque Metellus neque Marius proeliis suis multum profecerunt ; quin etiam quin victoriae, quae nobis describuntur, cum illis a Pyrrho reportatis conferri possint, iure dubitari licet. Praeterea horum quoque expeditiones Sallustius tam obscuris verbis narravit, ut de iis — ut ita dicam — nihil sciamus. Nullius expeditionis finis memoratur, et quod hiberna bis omissa sunt historiam vehementer disturbavit.

Sallustius nos docet, Metellum non ita multo postquam in Africam venisset in Numidiam invasisse ; ubi invaserit non indicat ; id coniecturis assequi coacti sumus. Eum non procul a Vaga invasisse probabile est. Quoversus iter fecerit, quid consequi cupiverit, nusquam legimus. Verisimillimum est, Metellum magnis multisque molestiis, quae sibi praeberentur, superatum consilio suo, quodcumque fuerit, destitisse. Quia invitatus tale quid Sallustius tradidisset, simpliciter rem omisit. Iugurtha Metelli iter per speculatores exploraverat. Eum Numidiam invadere siverat, haud nesciens sibi mox Romanorum opprimendorum facultatem oblatum iri. Qua Metellus ire in animo habebat insidias struxit, id est apud Muthul flumen (quod flumen indicetur ex Sallustii incertis verbis effici non potest). Propulsabantur quidem Numidarum impetus, sed ex tota pugnae descriptione patet, proelium illud Romanis diu anceps fuisse. Post id proelium Romani recessisse videntur, cum Iugurtham

in remotissima loca se abdidisse accepissent, eisque constaret Numidam inveniri non posse.

Nec magis perspicua sunt, quae de secunda Metelli expeditione proferuntur, cuius ne initium quidem hibernaculis omissis indicatur. Cognoscimus magnam Numidiaë partem vastatam esse, complures urbes expugnatas, Iugurtham Metellum semper secutum esse, sed quam partem Romani populati sint, quas urbes ceperint, quo Metellus iter fecerit, latet, cum pluribus verbis Zamae oppugnatio describatur. Zama autem biduum oppugnatum est, cum exercitus Romanus iam in hibernacula profectus esset.

Tertia aestate Metellus solam Thalam expugnavit. Tum segnitie tempus trivit. Expeditio illa parva nobis recte tradita est. Hoc ergo constat, expeditionum Metelli et Marii historiam valde contractam ad nos pervenisse, neque Sallustium spectavisse, ut nobis diligenter singula et quomodo accidissent exponeret. Et ita factum esse, ut multa in transitu narraret, quae haud parvi momenti essent, quin etiam nonnulla, quae ad res gestas intelligendas desiderari non possent, omitteret. Ut exemplum afferam, quomodo Cirta oppidum, quod Iugurthae validum propugnaculum semper fuerat, sed anno 107 Romanorum fuisse patet (B. I. 81.2), in eorum manus venerit, nusquam nobis traditum est ; et eius urbis oppugnationem rem maximi momenti fuisse, nemo negabit.

**De Marii
expeditionibus.**

Quae de Metelli expeditionum descriptione dixi, ad Marii quoque referri possunt. Iam statim nostrum animum offendit, quod nescimus, quando Marius bellum renovaverit et quamdiu cum imperio fuerit. Ita nobis difficillimum est, recte aestimare, quid Marius

fecerit, quid valuerit. Praeterea consentaneum est, Numidiam, cum Marius in Africam veniret, statu fuisse Romanis multo minus secundiore quam Sallustius finxerit. Eius rei exemplum praebetur, quod capite 80 Iugurtha animum despondere dicitur, postquam Thala omissa nihil sibi satis firmum contra Metellum aestimat, cum e capite 88 et ex aliis pateat, multa firma castella Mario adhuc capienda fuisse. Etiam* argumento esse potest, bellum Romanum Iugurthae non prorsus adversum fuisse, quod aliquoties legimus, multos ad Numidas transfugisse. Sed fortasse tunc temporis Romae mos erat, ut tali modo historia conscriberetur, quem Sallustius secutus est, ne Romanorum aures laederentur. Itaque de rebus gestis non multum novimus. Quomodo inter sese cohaereant, quid Marius voluerit, quo iter fecerit, talia nos fallunt. Nonnumquam auctor praeterea animos nostros advertit in res, quae forsitan, quod ad totum bellum attinet, parvi momenti fuerunt, sed ad Marii ducis constantiam, virtutem, integritatem extollendam Sallustio aptissimae videbantur, cum nonnumquam res maioris momenti omiserit. Eo modo historiam scribendo animos eorum, qui librum suum lecturi erant, capere conabatur. Iugurtham post expugnatum apud Muluccham castellum Mario non iam parem fuisse neque cum prospero eventu resistere potuisse, nobis frustra persuadere conatur. Immo, si eius capita 99—101 diligenter legimus, cognoscimus, bis non multum afuisse, quin Marius, in hiberna rediens, a Numidis oppressus cum exercitu fusus fugatusque esset.

Quibus de causis arbitror bonum historicum res

gestas longe aliter descripturum fuisse. Sine dubio nos docuisset, Iugurtham, quotcumque victoriae a Romanis reportatae essent, capi non potuisse, societatemque, quam cum Boccho inisset, Romanis molestissimam, neque Bocchum parvi ducendum fuisse. Sallustius contra hoc modo nobis tradidit, quasi Iugurtha a Mario omnibus opibus destitutus esset et Bocchus suis ipsius rebus timens, nonnumquam a Romanis esset imprecatus, ut sibi liceret Iugurtham per proditionem Mario tradere. Multo autem verisimilius est, Romanos a Boccho opem petivisse, quae haud parvo venierit, eumque, antequam Iugurtham prodere statuerit, a populo Romano magna postulavisse, quae senatus consulto confirmari vellet.

Etenim, si revera Bocchus legatos in Marii castra misisset, certe non fuisset veniam precantis petere, ut mitterentur, quibuscum de se et populi Romani commodo dissereret (102); neque Mario causa adfuisset, cur legatis ad senatum ire permetteret. Nihilo magis cum auctoritate populi Romani, qui tum totum orbem terrarum habere dicebatur, convenisset, quod Sulla (Marius maxime egregios legatos misit, Sullam et Manlium scilicet! Ad Iugurtham aliquando tres adolescentuli missi sunt. 21.4) in colloquio, quod cum Boccho habebat, prior verba fecit, atque ea, quibus Bocchum doceret, ei ipsi profore, si ad Romanos transfugeret. Cui orationi Maurus „placide et benigne” respondit.

Mihi quidem persuasum est, Bocchum, antequam Iugurtham traderet, eam Numidiae partem pactum esse, quae ei postea data sit. (cf. Ihne R. G. V.)

Ergo his paginis satis demonstratum esse mihi videtur, nusquam nobis a Sallustio Romanorum ducum res gestas lucide descriptas esse, neque reliqua, quae ii fecerint. Quae ei molesta essent, saepe omissa esse, eum autem arripuisse, quibus animos eorum, qui librum suum legerent, tenere posset et libenter nobis tradidisse. Historiam tali modo scribendo, nos nonnumquam perverse docuit et saepius falsam rerum imaginem finxit. Haec autem eum nil morabantur; in nobiles invehebatur. Utrum omnia recte necne proderentur, eius non intererat. Atque ita Sallustius non semper nobis fidem facere potest.

QUOMODO SALLUSTIUS CETEROQUIN IN BELLI IUGURTHINI HISTORIA SCRIBENDA VERSATUS SIT.

A viro historiam conscribente hoc in primis postulari licet, ne quid praeiudicati memoriae prodat. Est boni historici, si quas forte opiniones mente sua comprehenderit, eas, ratione convulsas, ex animo suo libenti et aequo remittere. Mente et cogitatione debet penetrare in sensus alienos, cogitationes alienas, in totam denique personam. Alterius facta recte aestimanda sunt, uniuscuiusque rei diversae investigandae sunt causae et diligenter explorandae. Rumoribus famae, quos hic aliasve excepit, credere non licet. Opus denique „sine ira et studio” scribendum est. Ex veritate non ex opinione singulae res aestimandae sunt. Sallustiusne, belli Iugurthini scriptor, nobis satisfacit ?

Postquam, quid studia in Sallustii Coniurationem Catilinae nos docuerint, publici iuris factum est, (omnes viri docti consentiunt illius opusculi auctorem bonum historicum non fuisse), nobis mirum videretur, si aliud Sallustii opus sc. de bello Iugurthino alia doceret. Statim itaque conicimus, Sallustium etiam nostro opusculo aequum et innocentem auctorem se non praestitisse. Et re vera ita est. Quin etiam Sallustius suis ipsius verbis profitetur, cum qua factione stet, quibusque faveat.

Nequaquam necesse est, me fusius retractare et accuratius repetere certamen, quod secundo ante Christum natum saeculo Romae pugnabatur ; sufficit, ut animos vestros ad cap. 41 sq „Belli Iugurthini” advertam, quo Sallustius de eius contentionis causis agit. Etenim cum illud caput vix legamus, statim discimus, utra factio omnium illarum miseriarum et tumultuum Sallustio auctor fuisse videatur, neque opus est quemquam illorum temporum historiae peritissimum esse, ut perspiciat expositionem rerum, qualem apud Sallustium inveniamus, veram non esse.

Quibus Sallustius in re publica favet.

Secundum Sallustium populares indignissime a nobilitate premebantur. Non omnino quidem populares culpa vacare Sallustius demonstrat (§ 5), sed quae nobis de nobilium factione traduntur, contentio et criminatio acerrima et continua adversus nobilitatem est. Oligarchos semper ad suum arbitrium libidinemque aerarium effudisse, magistratus inter sese et necessarios divisisse, omnia lucra et decumas ad se vertisse, cum populares premerentur et laborarent. Nobiles praedis bellicis rem suam auxisse, pecuniam publicam avertisse ; populares semper labores et pericula perpressos esse. Plebem paucis servisse, donec Tib. et G. Gracchi populum in libertatem vindicavissent et nobilium scelera patefacere coepissent. Gracchos igitur, quippe qui liberatores populi Romani fuerint, laudibus Sallustius cumulat, nobiles finguntur domini et tyranni, quibus omnia venalia sunt ; cum denique vocabula, quae capite 42 (§ 3) inveniuntur ¹⁾ satis demonstrent, Sallustium in republica Gracchorum

1) Nobilitas noxia Gracchorum actionibus obviam ierat, sed bono vinci satius est, quam malo more iniuriam vincere.

consilia secutum esse neque ulla re magis gavisum fuisse quam si illis Gracchanis tumultibus nobilitas radicitus interisset.

Qui ea capita perlegerit, ita factum esse coniciet : secundo saeculo ante Christum natum Romae funestissimum certamen partium fuisse inter eos, qui rem publicam gubernarent et qui ab his regerentur, cuius certaminis auctores ei fuissent, qui per vim in civitate dominabantur. Talem Sallustius de Gracchanis tumultibus eorumque causis habebat opinionem ; atque suam sententiam nobis aperte palamque rettulit. Gracchos quoque eorumque assectatores multa peccavisse, ex eius descriptione non discimus. Populum in libertatem vindicavisse dicuntur ; quod cum perficere vellent eos modum non semper quidem servavisse, sed rem omnium optimam, rei publicae salutem, spectavisse Sallustius auctor est.

His igitur capitibus luculenter apparet, Sallustium exspectationi, quam de viro historiam conscribente habeamus, non respondere. Eum, cui ab omnibus, quae in opinione neque in rerum natura posita sint, abstrahendum fuisset, id non potuisse, itaque non dignum esse, cui omnibus in partibus credatur. Id primo loco statuendum est.

Quid vero Sallustius his capitibus voluit ? Et quare ibi neque alio loco inveniuntur ? Nam ea temere eo praesertim loco inserta esse mihi persuaderi non potest. Huius rei nulla alia causa mihi adesse videtur, nisi quod Sallustius descriptione sua quodammodo tegere et probare voluit, quae anno 109 populares perfecerant, cum ira et studio ducti multos e nobilitate exilio multaverint.

Quid enim acciderat? Anno 109 Romanis bello Iugurthino res minus prospere successerat, quo factum erat, ut admodum parva consecuti essent. Quod populares, ut saepe alias, conferebant in eos nobiles, quibus adhuc summa imperii tradita fuerat. Anno 110 Albinus consul bello fuerat praefectus, qui eodem anno exeunte, cum comitiorum tempus adventaret, invitus Romam reverterat. Fratri suo Aulo summam imperii tradiderat, qui ergo legionibus praeeset in hibernis collocatis. Laudis et gloriae autem cupidus cum exercitu ex hibernis excesserat, sed Iugurtham adortus a Numidis fusus fugatusque in provinciam recedere coactus erat. Haec ignominiosa clades Romanos in ipsa urbe vehementer commoverat, certamen partium, quod iamdudum Romae litigabatur, foedere, quod Albinus cum Iugurtha inire coactus erat, etiam in maius augebatur. Quod vitio et culpa viri nobilis tanta clades et tanta ignominia accepta erat, popularium criminationibus vires addidit; ea re invidia in nobilitatem incrementum capit, unde factum est, ut Limetanus tribunus plebis populum rogaret, ut de bello Iugurthino quaereretur et quo modo gestum esset.

Quid Sallustius
de rogatione
Limetana et
quaestione in
nobiles
habita sentiat.

Quibus consiliis perductus Limetanus hanc rogationem ad populum tulerit, nunc explorari non iam potest; sed cum M. Aemilius Scaurus ei quaestioni praefuerit, crediderim Limetanum rogationem suam non partium studio impulsam tulisse, eum id modo spectavisse, ut sine cupiditate de bello Iugurthino ducibusque, qui id gesserant, quaereretur et an, quae Romae de pecuniis acceptis percrebruissent, vera essent necne. Etenim si is quoque illius cladis poenas

ab nobilitate expetere voluisset, facillime prohibere potuisset, quominus Scaurus, princeps nobilitatis, inter iudices renuntiaretur, propterea quod illis temporibus populares nobilitati infestissimi erant. Quidquid id est, complures iudices integros non fuisse constat, multos nobiles apud se vocasse et exilio multavisse. (cf. Cic. Brut. 34, 127). Maior iudicum pars popularibus obnoxia erat et ita fieri potuit, ut per rogationem illam Limetanam populus Opimium et alios, qui invidia flagrabant, vehementer ulcisceretur. Ea negare Sallustius non sustinuit. Eius aetate „lippis et tonsoribus” notum erat, anno 109 haud paucos nobiles a popularibus iniuria in exilium pulsos esse. Severa descriptio rem turpissimam tegere non potuit, caput illud 40 populares accusat tum nobilitati gravissimam iniuriam intulisse. Tamen verba „ut saepe nobilitatem, sic ea tempestate plebem insolentia ceperat”, (40.5.) rem debilitare et a nobis veniam pro popularibus petere videntur. Nobiles toties populum irritando, tam diu premendo, omnibus rebus privando huius magnae iniuriae ipsos auctores fuisse. Quod denique, ipsi cum valerent, idem fecissent, iis ignosci posse. Postquam capite 40° nos de rogatione Limetana docuit, continuo de partium studio et certamine ea exponit, de quibus paulo supra scripsi et e quibus patere iam dixi Sallustium in re publica cum Gracchanis consensisse. Ab iis nobilitatem accusari, quod per multos annos omnia rei publicae commoda et lucra inter se divisisset, tum simul cognovimus. Cum autem nobis facinus quoddam tradatur popularium, dignum quod notetur, et continuo id facinus scriptor ipse probet aut saltem in melius interpretetur, et

nobiles eius facinoris auctores esse dicantur, unicuique manifestum sit necesse est, illa duo capita, quibus Sallustius de partium studio agat eiusque origine, hoc uno consilio inserta esse, ut lectorum animi ab eo facinore avocentur et in aliarum partium vitia advertantur. Eo modo Sallustius tegere conatus est quae, cum anno 109 accidissent, tamen neque omitti neque probari poterant. Ita plebem quam maxime culpa liberari vult. Popularibus ignosci debere parum diligenter legens coniciat quis, quod nobiles eos tam diu irritaverint. Eos ab improbis nobilibus laccessitos abstinere non potuisse quin eos ulciscerentur. Ea capita illuc spectare nemo non videt. Ex eis lucidissime cognoscimus, Sallustium virum factiosum fuisse, qui popularibus valde faveret et ita in nobiles inveheretur, ut non e veritate res exposuerit. Hoc statim efficit, ut quodammodo de multis aliis criminibus dubitemus, quae nobilitati obicit.

Non haberemus, quod quereremur, si auctor noster is fuisset, qui mente et animo cum popularibus stans maximo opere studuisset, ut quae narraret, quam religiosissime referret. Quaestio igitur oritur, quoad Sallustius cum esset vir popularis, qui nobilitatem oderat, ea res eius rationi scribendi nocuerit. Quod ad hanc rem attinet, ea, quae de persona Iugurthae comperimus, hoc nomine utilitatem haudmediocrem habent et lumen afferre videntur, quo totus libellus conspiciendus est.

Bellum Iugurthinum ipsum parvi momenti erat. Regem, populi Romani clientem, audacius se gerentem ita cum senatus consiliis pugnare, non raro accidebat, itemque talem principem non subito ad officium redigi

**De persona
Iugurthae.**

posse. Verumtamen duae res effecerunt, ut bellum Iugurthinum nobis ponderis maioris esse videatur, scilicet quod a Sallustio, scriptore eleganti, memoriae proditum est, imprimis vero quod Romae popularibus semper persuasum erat, nobiles cum Iugurtha coniunctos eique obnoxios fuisse. Quod ab eo pecunias accepissent, Iugurthae utilitates nobilium commoda putabantur. Quo factum est, ut id bellum ad intestinas discordias augendas maximam vim attulerit, quantum nullum aliud, et ob eandem causam magno studio gestum sit, quasi Iugurtha vivo urbs Roma tuta non esset.

Inter annos 120 et 110 odium partium maximum erat. Gracchorum tumultus paulo ante oppressi quidem erant, fractae erant vires populi : sed adhuc apud populares, qui inferiores fuerant, manserat illorum cruentorum temporum memoria. Denuo reipublicae administratio penes nobiles erat, quod moleste ferebat populus. Erant inter nobiles multi, qui ignavia et arrogantia sua materiam criminationibus dabant, quae ad totam nobilitatem referebantur : nobilitatem rem publicam non recte gubernare, magistratus et duces suis officiis aptos non esse. Quotiescumque itaque quicquam fiebat, quod popularibus non probabile videretur, id ambitione factum esse vulgo dicebatur.

Iis temporibus ,de quibus nunc sermo est, inter Iugurtham et nobiles quosdam nonnulla convenerunt, de quibus grave iudicium tulit populus. Unusquisque de iis sententiam suam dicebat. Quod talia pacta erant, non e re publica videbatur. Quae tandem res nobilitatem et senatum ad ea impellere potuisset, nisi

hostis publici pecunia, Iugurthae illius improbissimi et nequissimi Numidarum regis ? In Numidia multos nobiles rem suam auxisse, magnasque pecunias iis ab Iugurtha oblatas esse vulgo credebatur. Tum multa de Iugurtha ipso Romae percrebuisse conicio. Iugurtha Romanis semper in ore erat. Illum quisque loquebatur ; de eo multa tum ficta sunt. Integre de eo non iudicabatur, multa crudelia de eo pervulgabantur. Quo quis magis nobiles oderat, eo crudeliorem sibi Iugurtham proponebat, ut hominibus magis persuaderetur, cum quali viro rei publicae gubernatores societatem inissent et . . . amicitias iunxissent. Partium igitur studium rumoribus, qui de Iugurthae immani crudelitate percrebuerant, alimentum addidit. Eos ad Sallustii quoque aures pervenisse credo, eumque multa temere pro veris habuisse, quae iis temporibus ficta esse nunc demonstrare possimus.

Cum popularium factione ita de republica consentit auctor noster, ut libenter talia monstruosa de Iugurtha, nobilium amico, audiret et grato animo in descriptione sua traderet. Et ea re perfecit, ut rumores illi auctoritatem fecerint. His paginis demonstrare conabor re vera multa, quae de Iugurtha vulgata sint, ficta esse eumque multarum rerum maxima iniuria accusatum esse, easque calumnias etiam in Sallustii libro inveniri. Quo consilio Sallustius ea nobis tradiderit, nemo ignorat. Sallustius opusculo suo Romanos suae aetatis docere conatus est, quam turpiter senatus mundum aliquot saecula regnavisset et quae vitia id malum regimen peperisset. Iam initio libelli sui Sallustium nobis de Iugurtha falsa tradidisse mihi persuasum est, quamquam fontes, e quibus hauserit,

eum alia docuisse verisimillimum est. Iugurtham videlicet petit ea in re, in qua facillime inimicum suum adoriri potest quis, in origine. Loco, quem dico (5.7.), legimus :

Is (i. e. Micipsa) Adherbalem et Hiempsalem ex sese genuit, Iugurthamque, filium Mastanabalis fratris, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum dereliquerat, eodem cultu quo liberos suos domi habuit."

Per se non verisimile est, Micipsam sine iusta causa filium fratris apud auleticos educandum curavisse, et ei postea eadem iura atque filiis suis dedisse. Etiam minus probabile fit, cum audiamus fratrem illum Mastanabalem Masinissae spurium filium fuisse. Cum rex decessisset, saepius in Numidia tumultus oriebantur, propterea quod uni viro plures uxores ducere licebat itaque semper spurii filii erant, qui regnum vindicabant. Itaque non prudentiae fuisset, periculum belli intestini Iugurtham adoptando augere. Sallustius nobis rem probabiliorem reddere conatur addendo Iugurtham apud Numidas tam gratiosum fuisse, ut Micipsa eius auctoritatem timuerit eumque sibi et filiis suis conciliare voluerit.

Sed Sallustius nobis falsa tradidit. Maximo iure rettulit, Iugurtham filium fuisse Mastanabalis ; at Mastanabal ille non spurius filius Masinissae erat ! Masinissa e plurimis feminis liberos progenuerat, quod ex Appiani Libycis discimus, sed eo mortuo totius Numidiaae regimen divisum erat inter *genuinos* liberos eius. Appianus, qui ex optimo fonte hausisse videtur, nobis tradidit, Scipionem, qui tum forte in Africa esset, Carthaginis debellandae causa, Numidiam

divisisse, cum Masinissa, certus Romanorum socius, post diuturnum regnum tandem decessisset. Numidi-
am tum ab eo inter Masinissae genuinos liberos
distributam esse, in quibus Mastanabal esset. Legimus.
Libyc 106 : Σκιπίων τοῖς δὲ γνησίοις (αὐτοῦ παισὶ)
τοὺς μὲν θησαυροὺς καὶ φόρους καὶ τὸ ὄνομα τῆς βασιλείας
κοινὸν ἀπέφηνε, τὰ δ' ἄλλα διέκρινεν ὥς ἔμελλεν ἀρμόσειν πρὸς
ὃ ἐβούλετο ἕκαστος. Μικίψῃ μὲν, ὃς πρεσβύτατος ὢν εἰρηνικώ-
τατος ἦν, Κίρτην ἐξαίρετον ἔχειν καὶ τὰ βασιλεία τὰ ἐν αὐτῇ,
Γολόσση δὲ στρατιωτικῷ τε ὄντι καὶ δευτέρῳ καθ' ἡλικίαν,
πολέμου τε καὶ εἰρήνης εἶναι κυρίῳ, Μαστανάβα, δὲ ὃς νεώτατος
ὢν ἤσκει δικαιοσύνην, δικάζειν τοῖς ὑπηκόοις τὰ ἀμφίλογα.

Ex hoc loco patet, Iugurtham nequaquam ex filio
spurio Masinissae natum esse, ita ut avunculi gratia
et beneficio bona educatione frueretur, sed eo nomine,
quod eius pater ipse quondam rex fuisset. Quippe qui
ex Mastanabale natus esset, suo iure partem regni
vindicare poterat, ex quo patre mortuo in Micipsam
totum Numidia regnum delatum erat. Micipsa offici-
um suum intellexisse videtur neque fratris filium a
regno excludere voluisse, sed Numidia statum per
testamentum in integrum restituit, quo annis 149 et
sequentibus fuerat: Ut universa Numidia a tribus
regulis gubernaretur, qui iure pari eodemque essent.
Et haud ignorans, concordia res parvas crescere, dis-
cordia maximas dilabi, omnia experiebatur, ut tres
fratres inter sese conciliaret et coniungeret. Ideo Iu-
gurtham inter auleticos suos educandum curavit.

De Iugurthae igitur generis humilitate falsa cogno-
scimus. Ex qua tamen re, utrum Iugurtha ex spurio
an ex genuino Masinissae filio natus sit, pendet
quaestio, quomodo eius facta et facinora aestimanda

sint, denique quid de tota eius persona iudicandum sit. Sallustius nobis Iugurtham fuisse asseveravit sicarium et hominem nequissimum. Ut mores eius e Sallustii descriptione comperimus, amore simulato, ingratisimo suo animo, nequitiis suis nemini nostrum acceptus esse potest. Ab avunculo in eum ingentia beneficia congesta esse dicuntur. Micipsam eum admodum puerum, cum miserrimis conditionibus viveret, tutatum esse legimus et regio modo educandum curavisse eique adoptione iustas vindicias regni dedisse. Denique Iugurtha colloquens cum moribundo introducit : tum Micipsa iterum eum commonuit omnium beneficiorum, quae ei praestiterat ; eo sollemni momento Iugurtha fidem dedit, se omnia experturum esse, ut concordiam cum eius filiis servaret, ita Numidiam regnaret seque Adherbali et Hiempsali, qui minores natu erant, pro fratre fore ; quamquam ei stabat, primo quoque tempore rerum potiri, tamen moribundo Micipsae omnia pollicitus est. Ea in primis oratio, qua denuo Iugurthae generis humilitas respicitur, cum dixisse Micipsa fingatur se eum parvum et inopem recepisse — id est eum omnia sibi debere — inserta est, non ut Micipsae regis mores depingantur, sicut fortasse putaverit quispiam¹⁾ sed ut Iugurthae nequitias penitus cognoscamus. Omnibus, qui opusculum suum lecturi sint, persuasum esse vult auctor, eum, qui tali modo moribundum patrem alloqui et decipere sustinuerit, eique spoponderit qualia Iugurtha, virum sceleratissimum et cuivis detestandum fuisse. Discimus Iugurtham, quaecumque postea commiserit flagitia,

1) cf. Schnorr v. Carolsfeld l. l. 48.

tum iam animo suo perpendisse, et reges, qui iustas regni vindicias haberent, a tam improbissimo viro oppressos esse. Sed cum pateat, Sallustium falso tradidisse, Iugurthae patrem spurium fuisse, eumque a Micipsa adoptatum esse non beneficii causa, sed quoniam Mastanabalis regis filius esset inter Iugurtham et minores fratres aliam rationem intercessisse consentaneum est. Iugurtha iustas regni vindicias habebat, quod quidem non probat flagitia, quaecumque postmodo perpetravit, sed ea re cognita de Iugurtha eiusque facinoribus longe aliter iudicamus.

Nullone tamen vocabulo Sallustius Iugurthae culpam minuere studet eiusque facinora levare? Ita vero; nam si diligenter legimus, Sallustium factorum culpam quodammodo in alios transferre — quamquam id non disertis verbis scriptum est — cognoscimus. Iugurtham hominem nefarium et improbissimum fuisse, Sallustio constat; nec tamen negavit, eum talem factum esse aliis auctoribus: eum iam a puero virtute sua et audacia omnium sibi Numidarum animos conciliavisse, et, ingenio et multis virtutibus praeditum, adulescentem summae spei fuisse. Tum non defuisse, qui, cum Iugurtham iuvenem cognovissent, virtutes eius magni aestimavissent, eosque homines eum admonuisse, ut artibus suis uteretur. Se eum adiuturos esse. Eum natum esse ad regnum Numidiae, ut solus ibi res teneret. Cum igitur a Sallustio certiores fiamus, Iugurtham iam adulescentem ita a nobilibus Romanis incitatum esse, inclinamur, ut culpam quodammodo ab eo detrudamus. Fieri non potuit, quin eventus earum rerum, quae iis admonentibus ortae sunt, in capita eorum reciderint,

qui adhortati sunt, id est nobilium, qui Iugurtham anno 133 in castris apud Numantiam cognoverant et cum eo amicitias iunxerant. Illis praesertim auctoribus Iugurtham tam perdita et impia consilia inisse discimus et eorum, quae Scipio, vir prudentissimus, ei proficiscenti suasisset, celerrime oblitum esse, ideoque nobiles illius funestissimi belli omniumque calamitatum, quas attulerit, auctores fuisse. Sallustium id nos docere voluisse ex quaque pagina apparet. (8. 1)

Hoc igitur nobis mente tenendum est. Necessitudo, quae inde ex anno 133 nonnullis nobilibus cum Iugurtha erat, suspicionem moverat. Nobilitatem, quam Sallustius flagranter odit, libello suo aggreditur; nobis ostendit, ex illis partibus plurimos cum viro perduto, hoste publico coniunctos fuisse; qui ut quam maximi criminis accusandi videantur, Iugurtham nobis nequiores depinxit, quam re vera erat. Quo peior Iugurtha videbatur, eo maiore iure arguere poterat nobilitatem rem publicam prodidisse.

De Hiempsale
interfecto.

Eodem spectare videntur, quae nobis de nece Hiempsalis tradita sunt. Sallustius rem ita exponit: Hiempsalem proditum esse a viro, apud quem deversabatur, et eo consilio Iugurtham eum interficiendum curavisse, ut Numidiae regnum solus haberet, quemadmodum nobiles eum adhortati erant. Hoc fere modo Sallustius necem narravit: continuo postquam Micipsa rex fato functus est fratresque iusta solverunt, tres reguli convenerunt, ut de omnibus rebus, quae ad Numidiam gubernandam pertinerent, colloquerentur. Iam tum manifestum erat iuvenes nequaquam concordēs esse, quod maxime perspectum est

ex ignominiosis verbis, quibus Hiempsal in Iugurtham utebatur. Ex eo tempore Iugurtha acerbissimum in Hiempsalem odium alebat et id moliebatur, ut eum primo quoque tempore e medio tolleret. Quod cum perpetrare conaretur, occasio opportuna ei oblata est deversante Hiempsale ad thesauros dividendos apud Numidam quendam, qui antea Iugurthae satelles fuerat. Iugurthae ministri nonnulli in aedes irruerunt, qui Hiempsalis interfecti caput ad Iugurtham ferebant.

Hoc facinore Iugurtham ea Numidiaie parte, quam Hiempsal possedisset, potitum esse Sallustius nobis tradidit ; hac proditione regem, socium atque amicum populi Romani, nobilibus auctoribus interfectum esse. At, re vera ita factum erat ? Alii fontes, qui nos de re docere possint, non adsunt. Qua de causa diligentius consideremus illud caput (12), quo nobis Hiempsalis nex narratur. Mirum mihi visum est, capita 11 et sequens non prorsus inter se consentire. Priore capite (i. e. §§ 7, 8, 9.) traditur, Iugurtham, antequam Hiempsal interfectus sit, iamdudum ei insidias struxisse, quae tamen minus procederent.¹⁾ Cum vero longius temporis intervallum praeterisset, statuisse „quovismodo inceptum suum perficere”. Tum demum Hiempsalem interfectum esse, cum reguli in loca diversa non procul a thesauris discessissent, quos dividere in animo haberent. Putaverit quis, interea satis longum tempus praeterisse ? Sed sequentis capitis initio legimus, inter regulos primo conventu, quem nonnullis diebus post mortem Micipsae habitum esse

1) 11.9 : Quae ubi tardius procedunt neque lenitur animus ferox, statuit quovismodo inceptum perficere.

constat, convenisse, ut Numidia universa inter fratres divideretur, necnon ante omnia thesauri. Omnia igitur posthabita sunt, donec thesauri dividerentur. Ergo si re vera Hiempsal necatus est, cum fratres in eo essent, ut thesauros dividerent, verba „quae ubi tardius procedunt” ea cum re pugnare necesse est. At Micipsa decessit anno 118. Hiempsal interfectus est 117. Haec controversia nobis suspicionem movet alterutrum fictum esse. Et credo omnia, quae nobis de nece Hiempsalis tradantur, quae verisimilia minime sunt, excogitata esse illis temporibus, cum Iugurthae nomen apud omnes esset et vulgo de eo multa crudelia et immania dicerentur. Quae suspicio confirmatur epitoma ¹⁾ Livii, e qua rem aliter gestam esse efficere possumus. Eo loco haec inveniuntur : „Hiempsalem fratrem bello petiit, quem victum occidit.”

Ratione habita controversiae, quam Sallustii narratio suggerit, Liviana lectio nobis multo melior et verisimilior videtur. Quid igitur factum est ? Equidem credo, illa quae Sallustius nobis tradiderit nequaquam historica fide comprobari, sed regulos primum Numidiam divisisse, cum eam una regnare nollent aut non possent. (fortasse adhuc Micipsa regnum inter filios dispartitus erat) Deinde parvo temporis intervallo bellum ortum esse, sive Iugurtha fratrem laccessiverit, sive id omiserit. Ita quidem Iugurthae illius flagitii venia dari non potest, sed hoc constat, eius flagitia aliter aestimanda esse atque Sallustius voluerit ; quo narratio eius spectet, nemo non perspicit : Iugurtham nobis quam nequissimum videri voluit Sallustius.

¹⁾ 62.

Post Hiempsalis necis descriptionem tam apud Livii epitomatores quam apud Sallustium proelium descriptum invenimus, quod inter Iugurtham et Adherbalem propter illam necem ortum est. Haud facile ex brevi Livii epitoma, quae omnia in paucissima contraxit, effici potest, quid et quomodo acciderit. Fieri potest, ut Adherbal iam ab initio discordiarum cum Hiempsale steterit, nec minus tamen, ut ea, quae Sallustius memoriae prodidit, vera sint, Adherbalem demum post fratris dolosam mortem contra Iugurtham arma suscepisse. Hoc nobis statuendum est, Livii epitomam nos nihil docere, quod cum Sallustii descriptione pugnet. Tamen operae pretium est, ad Sallustii narrationem diligentius animum advertere, qui nobis ita factum esse prodidit : Numidia universa, scelere patefacto et pervulgato, in duas partes discesse-
erat. Plerique Adherbali favebant, quod ab eo ius stabat¹⁾ verum Iugurtham bello meliores sequebantur. Adherbal mox profligatus in provinciam aufugere coactus est. Tum a Romanis auxilium petebat. Ita factum esse potest. Quidquid id est, quod Adherbal nobis hoc modo depingitur, optime cum Sallustii ratione scribendi congruit. Adherbalem ius atque iustitiam vindicantem introduxit ; atque ita Iugurtham depravavit, qui iniuste et dolose socios populi Romani necabat fugabatque. Adherbal primas partes agit, laudibus dignus est, causam veram defendit, quem Iugurtha oppressit.

Adherbalem suo regno discedere coactum in pro-
vinciam fugisse constat, nec non eum inde se Romam

**De oratione ab
Adherbale in
Romano senatu
habita.**

¹⁾ Nobis non mirum est Iugurtham, quamvis gratiosum, minore Numidarum parte nisum esse dici !

contulisse, ut senatus auxilium invocaret. Hanc rem Sallustius nobis tradidit. Adherbalem in senatu loquentem fingit. Num oratio illa ita, ut a Sallustio nostro tradita est, re vera ab Adherbale in senatu habita sit, iure dubitari licet. Nusquam alibi de ea sermo est¹⁾. Cur Adherbalem loquentem introduxerit, mihi nequaquam obscurum esse videtur. Procul dubio narrationem suam vividiores reddere volebat, et ita nobis Adherbalis mores, ingenium, indolem illustrare. Eum principem debilem, mediocre, haud constantem fuisse ex illa oratione optime efficitur. Suis viribus parum nitebatur, quippe qui omnes ab Iugurtha iniurias pertulisset et tum patria sua expulsus a senatu Romano verbis precibus simillimis salutem peteret.²⁾ Tamen negari non potest, Sallustium hac oratione simul aliud quid voluisse. Fieri non potest quin unicuique ea oratione perlecta pateat, Iugurtham contra ius et fas egisse, et Hiempsalem necando Adherbalemque fugando non modo filios Micipsae maximis iniuriis affecisse, sed etiam, cum socios populi Romani interfecisset, Romae ipsi vim intulisse.

Adherbalem suo iure auxilium Romanorum vindicavisse illa oratio demonstrat; eum, nepotem Masinissae illius regis, qui quondam contra Carthaginem, pestem illam Africae, tam strenue adiuvisset, tunc a sceleratissimo omnium hominum paterno regno prohibitum esse. Atque ideo Adherbalem apud senatum magis gloriatum esse legimus, se nepotem esse Masinissae (cf. 14. 2, 6, 18), quam Micipsae filium, quod ille apud Romanos omnes notissimus rex Numidiae

1) cf. tamen quae G. Boissiere scripsit: *L'Algérie Romaine* I^o 107.

2) cf. Schnorr von Carolsfeld l.l. pag. 49.

erat, eiusque merita tunc adhuc vivebant. Quin etiam, suas auxilii vindicias disponens, Adherbal occulte Romanum senatum criminatus esse a nostro fingitur, quod intercedere neglexerat. Non disertis verbis id senatoribus obicit Adherbal, sed civium Romanorum superbia, quae omne humanum genus et totum orbem terrarum sibi subiecta esse arbitrabatur, optime perspexit, Romanis ignominiosissimum esse, Iugurtham talia facinora in fratres admittere potuisse. Eo modo rei publicae auctoritatem vehementer minui. Quod ut demonstrem sufficient sententiae, quales sunt :

„*Erat maiestatis Romani populi prohibere iniuriam neque pati cuiusquam regnum per scelus crescere*” (14,7).

„*Vestra beneficia mihi erepta sunt. Vos in mea iniuria despecti estis*”. (8.)

„*Contempto imperio vestro Masinissae me nepotem et iam ab stirpe socium atque amicum populi Romani regno fortunisque omnibus expulit*.” (2)

„*Tamen vos implorarem, patres conscripti, quibus pro magnitudine imperii ius et iniurias omnis curae esse decet*.” (16.)

Cum contentione vocis ita perorabat Adherbal (25) :

„*Patres conscripti, per vos, per liberos, per maiestatem populi Romani, subvenite mihi misero, ite obviam iniuriae, nolite pati regnum Numidiae, quod vestrum est per scelus et sanguinem familiae nostrae tabescere*.”

Oratio igitur ea ficta est eo consilio, ut omnes, qui opusculum Sallustii legerent, sentirent, Romam

Adherbalis iniurias ulcisci debuisse. Tamen Iugurthae bellum non indictum esse, eosque, penes quos belli pacisque arbitrium esset, iniuriam impune sibi imponi sivisse, huius solius rei causa quod cum Iugurtha amicitiae vinculis iuncti essent.

Quae in senatu de Numidia rebusque ibi gestis disceptata sunt, Sallustius libenter arripuit, ut de nobilitate illorum temporum suum indicium nobis daret.

Unicuique aequae ac sibi persuasum esse volebat, Romam Iugurtham castigare debuisse; at id non factum erat; quod senatus tum non decrevit, ut quovis modo in Iugurtham animadverteretur, non e republica fuisse iudicabatur, qua de causa Sallustius multique alii Romani id ei rei imputandum esse censebant, quod patrum maior pars ab Iugurtha pecunias acceperant, et quod Iugurtha quoque, cum certior fieret Adherbalem Romam perfugisse, legatos Romam misisse, qui cum eo venissent senatum adirent et veteres Iugurthae amicos convenirent. Ei contigisse putabant, ut senatores Iugurthae conciliarent et placabiliores redderent; qua in re senatores nonnulli ipsi adiuvisse dicebantur. Multos nobiles pecunias Iugurthae patriae anteposuisse Sallustius sine ambagibus refert. Hoc vero Sallustii indicium mihi non rectum esse videtur atque id hac de causa. Anno 117 in senatu de finibus Numidiae disceptatum esse verisimillimum est. Fieri optime potest, ut multi fuerint, qui censerent aequitatem postulare, ut Iugurtha utique regno suo privaretur et Adherbal restitueretur; maior autem pars id

recusavit atque maximo iure gravata esse mihi videtur.

Bellum cum Iugurtha gerere iis temporibus a senatus de republica consiliis alienissimum erat, et tum praesertim Romanis incommodissime accidisset. Quis in Numidia Micipsae succederet, Numidis ipsis decertandum erat. Romanis quam maxime periculosus bellis abstinere proderat. Tamen videndum erat, ne respublica ullum detrimentum caperet neve senatus Romanus decreto suo ostenderet, Numidiam nihil ad se pertinere; quo factum est, ut decem legati in Africam mitterentur, qui Numidiam inter duos reges dividerent. Ut Livii epitomatoris verbis utar: *Adherbal*, qui ab Iugurtha regno suo expulsus erat, *restitutus est* (Liv. 62.). Ita Livius narravit, neque Sallustii descriptio iis repugnat. Tamen hic memoriae prodidit, Iugurtham pecunia et ambitione apud senatum multum valuisse et patres largitionibus corruptos ea decrevisse. Equidem non credo. Iugurtha, qui Hiempsale interfecto et Adherbale fugato, tota iam Numidia potitus erat, a senatu coactus est dimidiam partem Adherbali reddere. Et quamvis Sallustius nitatur, ut nobis persuadeat partem, quam Iugurtha acceperit, multo meliorem fuisse quam Adherbalis, notandum est, Sallustium eiusmodi uti verbis, ut iure dubitemus, num re vera Iugurthae melior pars obvenerit. Iudicium illorum decem legatorum Iugurthae nequaquam proderat, quare simul demonstravisse mihi videor, senatum Romanum eo decreto patriam non prodidisse. Nullum senatorem ab illis Iugurthae legatis corruptum esse evincere non conabor. Nobilitatem vero a Sallustio immerito tam gravi crimine peti mihi constat.

Cur quinquenni
pacis (117—112)
mentionem fa-
cere Sallustius
omiserit.

Aliquot capitibus intermissis Sallustius denuo accusari potest, quod nonnulla omitendo Iugurthae res procul dubio falso et iniquo lumine posuit. De ea re iam pauca disserui, cum de temporum ordine agerem (pag. 9 sq.). Vidimus tum, Sallustium nobis tamquam cohaerent duas res rettulisse, quas circiter quinque annorum spatio diiunctas esse constat. Tradidit enim Sallustius¹⁾, Iugurtham, postquam Opimius alique legati Numidiam reliquissent Adherbalis regnum invasisse. Eum tale facinus sustinuisse, quod nobilium amicitia niteretur, immo a nonnullis pollicitationibus incitatus esset, auctor nobis est. Praeterea legatorum iudicium Adherbali iniquum ei persuasisse dicitur, ut illud quoque flagitium impune committere posset. Legati vero anno 117°, vel fortasse sequenti anno, Numidiam reliquerunt, cum 112° demum Adherbal Cirtae obsideretur. De hoc temporis intervallo apud Sallustium altum est silentium, de eo ne uno quidem vocabulo sermo est. Docere conatur, Iugurthae invasionem e legatorum iudicio profectam esse. Illos nobiles Romanos venalibus suis animis Iugurtham incitavisse, ut etiam plura scelera committeret. Iugurtham, statim postquam legati ex Africa revertissent, oculos cupiditatis plenos Adherbalis parti adiecisse. Ea ipsa re, quod Iugurtha plus quattuor annos ea Numidia parte, quam decem legati ei attribuerant, contentus fuit, videmus, eum per illud temporis spatium non ausum esse Romanorum consiliis et iis, quae legati statuerant, obversari. Romanis igitur contigerat, ut Iugurthae audaciam per satis longum tempus cohiberent.

Non temere Sallustius de eo quinquennio mentionem

¹⁾ cap. 20.

facere omisit. Quod per quinquennium in Numidia pax fuit, res est, quae nos sine dubio aliquantum Iugurthae conciliet. Ideo eam latere maluit Sallustius quam in eam nostrum animum advertere. Illud quinquennium pro Iugurtha erat. De eo tempore tacens tam res Iugurthae, quam nobilitatis depravavit. Quam ob rem mihi persuasum est, Sallustium non modo negligentia eius pacis nullam mentionem fecisse, sed ut nobilitatem peteret iisque quam molestissimus esset. Tribus de causis Sallustius de hoc pacis intervallo tacuisse mihi videtur, 1° ut Iugurtham hominem quam scelestissimum depingeret; 2° nobis persuadere cum vellet, senatum anno 117 in pessimam sententiam abisse et legatos, qui tum missi essent, pecuniis acceptis novarum in Numidia discordiarum auctores fuisse; 3° ut, qui legerent perspicerent, Iugurtham senatum populi Romani prorsus ludibrio habuisse.

At longe aliter fuit. Iugurtha anno 112 a. C. n. in Adherbalis regnum invasit, non pollicitationibus legatorum Romanorum adductus, sed ob longe alias causas, quae nos omnino latent.

His paginis demonstrare conatus sum Sallustium, librum suum conscribentem, magnam operam dedisse, ut Iugurthae facinora aggravaret eiusque personam depravaret. Eo consilio falsa de origine eius tradidit, patrem eius spurium Masinissae filium esse dicens, nonnulla contorsit, de rebus, quae magni momenti esse videntur neque Iugurtham dedecent, tacuit. Sallustium ideo ita egisse dixi, ut eo modo facillime nobis persuaderetur, omnia, quae nobiles aliquot fecissent, ut Iugurthae parceretur, contra rem publi-

cam fuisse. Nos perspicere vult noster, Iugurtham hominem omnium nequissimum fuisse, qui Hiempsale et Adherbale, sociis atque amicis populi Romani, necatis, ipsi Romae vim intulerit, foedera cum Romanorum senatu icta violaverit. Talia scelera ulciscenda fuisse. Eos, qui Iugurthae pepercerint, Romani imperii maiestatem minuisse, qui a tam pravo homine pecunias acceperint, patriam prodidisse. Atque tali Iugurthae delineamento facto Sallustius unum modo spectat: petere nobilitatem.

**De nobilitate
secundo ante
Christum natum
saeculo exeunte.**

Ex eis, quae supra de Iugurthae a Sallustio expressis lineamentis disserui, cognovimus, auctorem nostrum nonnumquam odio suo nobilitatis cessisse. Iam nobis videndum est, an ea, quae de nobilibus traduntur, licet parum recte a Sallustio aestimentur, vera sint. Ei quaestioni probabiliter respondere conabor.

Primam omnium malorum causam Sallustius putat, quod Iugurtha tot amicitiae vinculis cum Romanis iunctus erat et in capite imperii ipso gratia atque auctoritate multorum senatorum nitebatur. Ita factum esse, ut multa sua flagitia impune perpetrare posset.

**a. Iugurtha et
nobiles ante
Numantiam.**

Roma primum Iugurtham cognovit, cum Numantia obsideretur et Iugurtha nec non Marius in Scipionis castris prima stipendia merebant. De illis temporibus fusius disputat, nam discordiarum causas quaerens, quod Iugurtha tum sub Scipione meruit, postea rei publicae rem funestissimam factam esse credit. Sallustius memorat, Iugurtham omnes sibi virtute et prudentia sua conciliavisse. Eum apud Romanos tanta gratia et auctoritate fuisse, ut nulla denique res su-

sciperetur, quin Iugurtha suam sententiam dixisset ! Isdem autem temporibus in castris Romanis multos adolescentes nobiles fuisse, qui Iugurtha familiariter uterentur, eum sua admiratione dignum existimarent, et incitarent, ut, quid valeret, sibi conscius fieret, et suis virtutibus fretus toto Numidiae regno potiretur.¹⁾ Eum, si auderet neque pecuniis parceret, sine dubio voti sui compotem fore, cum Romae omnia venalia essent. Eos adolescentulos „Iugurthae non mediocrem animum incitavisse.” In eorum igitur capita colloquiorum illorum eventus recidere noster demonstrat ; nam Iugurtham, eorum consiliis usum, Numidia potitum esse, itaque cuicumque iusta et aequa curae essent in odium venisse. Admirationem movet quantum Sallustius de colloquiis, quae tum habita esse dicuntur, sciat. Neque eum latet, quid secreto in praetorio inter Scipionem et Iugurtham peractum sit, postquam dux palam eum laudavit. Hanc rem suspicionem movere consentaneum est. Nobis enim non modo non contingit, ut fontem inveniamus, qui talia scivisse possit, sed etiam luce clarius est, ea, quae secreto inter ducem et Numidam quendam peracta sint, non saeculo post a viro Romano explorari potuisse.

Scipionem proficiscenti Iugurthae in praetorio nonnulla suasisse, mera coniectura est Sallustii vel fontis eius. Non magis certis argumentis noster comprobavit, nobiles Numidam ad facinora, qualia postmodo commiserit, incitavisse.

Iugurthae anno 133 a. C. n. ante Numantiam complures nobiles Romanos cognoscendi copiam fuisse

1) Notanda sunt vocabula „totius” et „solus” apud Sall. B. I. 8.1. cf. quae pagina 123 dicam.

probabile est ; itaque iure sine dubio Sallustius illam Numantiae obsidionem maximi in posterum bellum momenti fuisse iudicavit. Iugurtha adulescens iam magnos spiritus sumebat ; gloriae cupidus sagaciter perspexit, qualis sibi occasio offerretur, cum Romani a Micipsa rege auxilia adversus Hispanienses peterent : se ita non solum magnam laudem bellicam excipere posse, sed etiam Romanorum duci aliisque viris Romae gratiosis notum fore sperabat. Occasione oblata libenter usus est. Numidarum copiis praefectus in Scipionis castra pervenit. Verisimillimum igitur est, Iugurtham multis cum adolescentulis nobilibus amicitias coniunxisse. Attamen nihil esse mihi videtur, cur putemus, eas amicitias alia re atque mutua alienarum virtutum verecundia nitas fuisse.

Romani, praesertim illo secundo saeculo exeunte, id agebant, ut in eas civitates, quae provinciis finitimae nondum perdomitae erant, discordiam inducerent. Eas ita sibi minus periculosas fore. Quod cum perficere conarentur, rei publicae solius rationem habebant et efficiebant, ut extremum imperium ab hostibus tutum esset. Cum igitur cognoscamus, nobiles nonnullos Iugurtham contra fratres suos incitavisse, id per se omnes numeros habet . Attamen eos, quibus auctoribus illae discordiae ortae sint, rem publicam prodidisse atque Iugurtham suae ipsorum modo rei agenda causa adhortatos esse, non credo. Alia praeterea tradidit Sallustius, quae minus probabilia sunt.

Anno 133 a. C. n. nondum quaestio erat, quis Micipsae successurus esset. Micipsa enim tredecim demum annos in regno fuerat, adhuc aetate florebat cum ei duo filii nati essent, quibus procul dubio regnum

obveniret. Adherbal et Hiempsal plane pueri erant, ut pro certo affirmari non posset, utrum Romani Numidiae regem esse mallent, fortem principem gratia civium fretum an regulum quendam, de quo nihil adhuc iudicari poterat. Accedit, ut Iugurtham nondum adoptatus esset ; fieri itaque non potest, ut nobiles eum incitaverint, ut *solus* Numidiae potiretur. Non magis mihi persuaderi potest, Iugurthae, quem virum prudentem, constantem, callidum fuisse cognoscimus, hortatione nobilium adolescentium opus fuisse, ut consilia Numidiae potiendae iniret. Iugurtham iam anno 133, quid vellet, scivisse credo. Eum iam ab initio speravisse, se suo tempore Micipsae liberos submovere posse, indoles eius probat. Eum sagacissime perspexisse, sibi prodesse, cum Romanis quam artissime coniunctum esse et apud eos quam plurimum gratia valere, credere licet. Non is erat, cui talia consilia ab aliis dari opus esset.

Equidem credo, inter Iugurtham et nobiles amicitias fuisse ; eum fortasse nonnullis Romanis familiarissime usum esse ; at illos nobiles eum, hac sola de causa, ut rem suam augerent, ad facinora incitavisse mihi persuaderi non potest. Verisimillimum est, Iugurtham consulto nobilium adolescentulorum gratiam captavisse, uniuscuiusque favorem sibi conciliare studuisse. Eum tum confirmatum esse, ut quae animo haberet etiam perficeret. Postea vero — quod anno 133 provideri nondum poterat — cum pateret, quam periculosus Iugurtha Romae esset et quantas molestias Romanis in Numidia praeberet, nobilitati vulgo vitio datum esse, quod cum Iugurtha hospitii aut alia vincula iunxissent. Tum illi nobiles, quos impruden-

tissime egisse constat, accusabantur, quod Iugurtha, hoste rei publicae, tam familiariter utentes, eius animum confirmavissent et ita quodammodo illius funestissimi belli auctores fuissent. Talia secundo saeculo a.C.n. pervulgabantur, quibus cives Romani libenter aures praebuerunt; quae postea a Sallustio in belli Iugurthini descriptione recepta magnam auctoritatem acceperunt.

Verumtamen si solo illo octavo capite Sallustius nobilitatem peteret, putare nobis liceret, eum in belli origine diiudicanda graviter erravisse eumque bona fide nobis tradidisse, Numidicum bellum ab ipsis nobilibus motum esse. Sed eum non semel nobilitatem maiestatis criminatum esse iam vidimus. Ubique in opusculo eius crimen illud invenitur, eos patriam prodidisse, pecunias rei publicae praetulisse. Non multo postquam de clandestinis consiliis in Romanorum apud Numantiam castris egit, denuo ei occasio nobiles summae iniquitatis accusandi offertur: scilicet cum nobis exponat, quomodo senatus Romanus primum rebus Numidicis implicatus sit.

Narravit nobis Sallustius, omnes Numidas Hiempsale per insidias interfecto in duas partes discessisse, quorum „plures” cum Adherbale starent, ferociores vero Iugurthae faverent. Proelium commissum esse, quo Adherbal, quamvis a pluribus adiuvaretur, vinceretur. Eum fuga salutem petiisse et per provinciam Romam pervenisse, ubi senatu dato Romanorum auxilium imploraret.

b. Cur senatus Iugurthae Hiempsale interfecto et Adherbale fugato regnum Numidiae non ademerit.

Paulo supra (pag. 113) nonnulla de oratione, quam Adherbal habuisse dicitur, disserui et demonstravi, Sallustium eam orationem ita in opus suum inseruisse, ut unicuique manifestum esset, senatum Romanum

Adherbali opitulari debuisse Romanique imperii auctoritatem repulsa, quam Adherbal tum tulisset, vehementer deminutam esse. Hic de nobilitate disputans, ad ea, quae pag. 113 dixi, pauca addere velim. Nondum exposui, qua de causa Romanorum senatus non statim decreverit, ut Iugurtha e Numidia pelleretur, qui iussa patrum nil curavisset. Sallustius id ideo non factum esse dicit, quod senatorum maior pars, Iugurthae auro corrupti, quominus in Iugurtha severitas adhiberetur, prohibuisset. Quamquam unicuique persuasum esset, Adherbalem suo iure Romanorum opem imploravisse, quippe qui socius et amicus populi Romani a finibus suis prohiberetur, Iugurtham vero virum omnium nequissimum esse, tamen senatum aliter atque vulgo exspectaretur decrevisse tradidit noster. Quomodo tale quid fieri potuerit, ab eo discimus. Iugurtham, statim postquam Adherbalem Romam profectum esse certior factus est, ipsum quoque senatum adisse et legatos in rei publicae caput misisse, quibus mandaret, ut per occultas artes quam maxime senatorum sibi favorem conciliarent. Legatos Romam pervenisse iisque largiendo mox contigisse, ut senatorum voluntates prorsus commutarentur, multique, qui antea Iugurtham detestati essent, ei iam faverent; corruptos senatores ipsos alios ad sese traxisse et ita factum esse, ut in Iugurtham non gravius consuleretur. Cum patres in sententiam discedere iuberentur, parvam tantum partem eorum probam fuisse, quae tamen Iugurthae fautoribus par non esset. Maiorem igitur partem rempublicam suis commodis posthabuisse Sallustius contendit. Sed hac quoque in

re eum odio in nobilitatem perductum res non sua luce posuisse mihi constat.

Id iam satis demonstravisse mihi videor, senatum consilia inisse, quae Iugurthae nequaquam prodessent, qui tota Numidia potitus tum partem Adherbali reddere coactus sit. Sin diligentius ea, quae Sallustius de corruptis nobilibus tradidit, perlegamus, videbimus nostrum non semel inter sese pugnantia aut minime probabilia protulisse. Iugurthae legatos ad senatum mādatis publicis missos esse, e 13° nostri opusculi capite effici non potest. Utrum inter Iugurtham et Adherbalem convenerit, ut senatus arbiter sumeretur, an sponte uterque patrum auxilium invocaverit, non liquet. Id vero constat, non legatorum Iugurthae fuisse, diem constituere, qua Adherbalis legatis senatus daretur.¹⁾ Praeterea vera esse non possunt ea, quae 13.5 legimus: „Tum Iugurtha patratis consiliis, postquam omnis Numidiae potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans timere populum Romanum”. Si enim Iugurtha expectavisset, dum tota Numidia subacta omnia quieta essent, Adherbal interea Romam venisset et in senatu iamdudum de Numidico bello disceptatum esset.

Neque silentio est praetermittendum Sallustium nobis tradidisse, Iugurthae flagitia apud ipsam nobilitatem magnam indignationem movisse, sed tum demum, cum Iugurthae legati aliquamdiu Romae morati essent, tantam commutationem factam esse, ut Iugurtha e maxima invidia in favorem nobilitatis veniret. Ideo ad hanc rem lectorum animos adverto,

1) 13.9. Ígitur ubi legati satis confidunt, die constituto senatus utrisque datur.

quod tale quid a Sallustii scribendi ratione alienum est. Etenim nonne eosdem nobiles Iugurtham incitavisse, ut illa facinora auderet et perpetraret, cognovimus? Nonne eos Iugurthae promisisse, se ei opem laturos esse? Num iam promissorum obliti erant? Immo ex illo Sallustiano loco clarissime perspicitur, non nobiles Iugurtham incitavisse, ut Numidiae rerum potiretur neque eum ad talia consilia perduxisse. Adherbal expulsus, Hiempsal necatus non minus nobiles offenderant quam reliquos Romanos sed tunc temporis reipublicae status subita consilia capi vel periculosissimum periculum suscipi vetuit, et ita statuerunt patres medium quiddam tenere. Quae Iugurtha commiserat, haud sane probabant. Dimidiam ei Numidiae partem ademerunt, quae Adherbali reddita est. Eo decreto expeditionem in Numidiam mitti supersederi poterat.

Sallustius largitioni tribuit, quod in Iugurtham non gravius consulebatur. Equidem illud senatus consultum ab omnibus partibus probandum esse censeo. Romani Iugurtham fortem et gratiosum regem esse cognoverant, cuius opes nequaquam contemnendae essent. Intelligebant eum in Numidia, ubi Romani locorum prorsus ignari essent, nimium valere quam ut inviti crabrones irritarent. Nisi mediis consiliis uterentur neque iras in Iugurtham continerent, procul dubio bellum oriturum esse, quod Romae magnas difficultates exhiberet. Eas maxima cura vitandas esse censebant senatores. Ideo alia ratio inibatur, qua senatus iam multos annos utebatur. Gentes populi Romani imperio finitimas intestinis bellis laborari haud nolebant neque Romae id obesse

putabant. „Quaestio Numidica” sine magnis periculis et gravissimo bello solvi non poterat, neque id e republica Romana erat. Atque iis de causis senatus nulla in Iugurtham gravia decrevit. Rursus Numidia divisa est, Adherbal in regnum restitutus est. Quod Iugurtha contra senatus consultum machinari non ausus est, optime demonstrare videtur, nobiles, quae cuperentur, impetravisse. Per aliquot annos ex Africa nulla pericula imminuerunt ; in Numidia omnia quieta esse videbantur.

Sed popularium vulgus, quod non veritatis discrimine aut sapientia ad iudicandum ducitur, sed impetu et temeritate quadam senatus consulti vim non perspexit. Putabant — Opimii odio adducti — legatis ad Iugurtham mittendis cum Romani imperii auctoritatem minui tum Iugurthae parci, neque secum reputabant, eundem illum Opimium, legatis praefectum, in adversariorum Iugurthae implacabilissimorum numero habendum esse (16.3). Et ut ea, quae senatus de Numidia decreverat, non probabantur, ita populo legatorum iudicium iniquum videbatur, unde factum est, ut neque Opimius neque alii legati crimen venalis animi effugerint. Quamquam res erat memorabilis, Iugurthae regnum ad dimidiam partem reductum esse, ita ut per quinquennium finibus suis contentus fuerit, invidia, qua nobilitas flagrabat, maior erat, quam ut ea a popularibus recte aestimarentur et in primis apud plebem in odio erat Opimius, qui postea exilio poenas dedit.

c. Num Senatus
a popularibus
coactus Iugur-
thae bellum
indixerit.

In eo statu, quem Opimius ceterique legati attulerunt, Numidia usque ad annum 112 mansit. Postquam circiter quattuor annos quies fuit, eo anno

bellum redintegratum est, sed ob causas ab iis, quas Sallustius prodidit, longe diversas. Adherbal, mox Cirtae ab Iugurtha obsessus, Romanorum opem denuo invocare coactus est, qui tres adolescentulos in Numidiam miserunt, quibus mandatum est, ut regulos docerent, senatum eos ab armis discedere velle. Eorum autem verba Iugurtha nil curabat, Adherbalis adeundi legatis facultatem non praebuit, Cirtam oppugnare pergebat. Sed antequam urbs ad deditio- nem adducta est, tres Adherbalis milites per medios hostes erumpunt, unde Romam transvecti Adher- balis litteras ad senatum perferunt. A nostro traditum est, litteras in senatu recitatas effecisse, ut denuo de Numidia disceptatum sit, et, quamquam fuerint, qui statim exercitum mittendum esse censerent, tamen maiorem senatus partem decrevisse, ut antequam tale quid fieret, iterum ad Iugurtham legarentur, qui eum, quid senatus populi Romani fieri vellet, docerent. Senatores id etiamnunc corruptos decrevisse popu- lares arbitrabantur. Mollioribus consiliis uti videban- tur ; nam nondum aboleverant rumores, qui de Iugur- thae cum nobilibus Romanis commercio vulgati erant. Populares quam vehementissime cupiebant, Iugur- tham celerrime oppressum iri. Sed adhuc infirmiores erant, quam ut sua consilia contra senatus voluntatem perficere possent.

Iugurtham status rei publicae controversiarum- que, quae inter nobilium et popularium partes essent, haud inscium fuisse verisimile videtur. Eum intellexisse necesse est, Romanos non nisi invitos secum bellum gesturos esse. Atque ea re fretus senatus iussa, quae a legatis perferebantur,

sprevit. Se in Numidia sua tutum esse rebatur. Cirtae obsidione non destitit. Urbs capta est. Adherbal periit. Iugurtha alteri huic legationi respondisse videtur — cum ea collocutus est in Africa provincia — Romanos nil habere, cur intercederent, bellum, quod ipse cum Adherbale gereret, ad Romam nihil pertinere.

Quod Iugurtha eo audaciae venerat, ut Cirtam contra denuntiationem senatus cepisset, Romae indignationem movit. Omnibus iam persuasum erat, adversus Numidam fortibus consiliis utendum esse. Iugurthae itaque bellum indictum est. Sallustius, qui haec omnia nobis rettulit, quo modo et quare senatus denique ut expeditionem in Numidiam mitteret adductus sit, exponit. Patres diu ancipites fuisse. Tum nondum omnes senatores graviter in Iugurtham animadvertendum esse censuisse. Interea autem popularium invidiam ita crevisse, ut senatus eorum voluntati cedere coactus sit. Iis (id est popularibus) Romanos multum debere, qui nomen Romanum apud exterarum gentes ludibrio haberi non siverint, sed imprimis illi viro, qui eo anno eis quodammodo praeerat eosque ducebat: C. Memmio, tribuno plebis. Eum populum docuisse, „id agi, ut per paucos factiosos Iugurthae scelera condonarentur”. Ita nobilium superbiam superatam esse.

Etiam cum has res nobis enarraret, studiis suis Sallustius indulget ita, ut quid senatus fecerit quidque decreverit parum intellexisse videatur, sed tribuni plebis Memmii orationes laudibus extulerit. Negari non potest, complures senatores ad pacem inclinatos fuisse, sed simul constat, eosdem illos senatores bellum non

prorsus recusavisse. Quam diutissime pacem servare voluerunt. Non verum est, solum C. Memmii Romae dignitati consuluisse, quod nobis Sallustius persuadere vult. Non invitus neque a populo coactus senatus Iugurthae bellum indixit. Memmius, cum cives contionibus et orationibus agigaret, bellum fortasse maturavit. Rem senatui non satis gravem visam esse Sallustius vult. Eos aliquoties legationes in Numidiam misisse, quod auro corrupti Iugurthae parcere vellent, eique semper favisse. Eos eo insaniae isse, ut Iugurtha perspicuens, se omnia largiendo impetrare posse, eorum, quae Roma vellet, nullam iam rationem habuerit. Sed ita factum esse non potest. Iamdudum senatus intelligebat, Iugurtham Romanis molestum fieri. Id procul dubio ex iis, quae secunda legatio senatus verbis Iugurthae imperavit, effici licet. „Gravium minarum” mentio fit. Quid senatus sit minatus, dubium non est. Hoc senatus ab Iugurtha poposcit, ut Adherbalem sine ulla pactione missum faceret, et addidit eum, si gravaretur, vi et armis a Romanis coactum iri. Fieri non potest, quin senatus, antequam talia per legatos Iugurthae imperavit, omnia, quae evenire possent, diligentissime consideraverit ponderaveritque. Cum senatus bellum minaretur, necesse est, eum fixum atque statutum habuisse, si minae irritae forent, tunc bellum indicere. Ita Cirtae expugnatio et Adherbalis caedes per se causae belli erant, quod senatores subterfugere non poterant. Fortasse tum adhuc erant, qui pacem servare mallent, sed maiorem partem bellum voluisse credo. Non igitur coactus a C. Memmio bellum Iugurthae intulit senatus ; ipsum iam antea, cum legatos in Numi-

diam mitteret, quid sibi, si Cirta caperetur, gerendum esset, statuuisse consentaneum est.

d. De L. Calpurnio Bestia.

Postquam scriptor noster nobis multa de C. Memmio enarravit, et exposuit, quomodo is nobilitatis consiliis obviam ierit et ita Iugurthini belli auctor fuerit, ad res militares transit et quid L. Calpurnius Bestia, cui illud bellum gerendum obvenerat, adversus Iugurtham consecutus sit, docet. Neque hic Bestia Sallustio placet, et quae consilia iniit ei suspicionem moverunt, Bestiam quoque Iugurthae pecuniis obnoxium fuisse. Sallustium hac in re aequitatis modum excedere mihi constat. Odio nobilitatis perductus Bestiam multorum criminum accusat, quorum eum innocentem fuisse verisimillimum est. Atque id ex ipsius Sallustii opusculo demonstrare posse mihi videor. Contendere non velim, omnia, quae Sallustius nobis de Bestia illo tradiderit, ficta esse, sed ea a Sallustio non recte aestimata esse eorumque causas ab eo ignorari, persuasum habeo. Itaque imago Bestiae, quae nobis delineatur, vera non est.

Audimus Calpurnium Bestiam Romam reliquisse et summam imperii belli Iugurthini suscepisse hoc uno consilio, ut se quam celerrime Iugurthae opibus ditaret, eumque, ut ab omnibus accusatoribus tutus esset, sibi viros, qui iis temporibus apud populum gratia valerent, legavisse.¹⁾ Sed haec non congruunt cum iis, quae iam de eodem Calpurnio cognoveramus. Eum consulem creatum Iugurthae inimicissimum fuisse ipse Sal-

1) 28.4. Interim Calpurnius parato exercitu legat sibi homines nobilis factionis, quorum auctoritate, quae deliquisset, munita fore sperabat.

lustius tradidit. Etenim cum Iugurthae filius cum duobus familiaribus Romam adventaret, is effecerat, ut ii senatus consulto decem diebus Italia decedere iuberentur (28. 2). Praeterea idem Bestia, cum in Numidiam pervenisset et omnia necessaria providisset, expeditionis suae initium fecit acriter in Numidiam invadendo cum multos Numidas interficeret, complures urbes expugnaret (28. 7). Ex his igitur rebus perspicimus, Bestiae, quidquid postea speraverit, certum deliberatumque fuisse omnes vires intendere, ut Iugurtham quam celerrime opprimeret. Quod quam clarissime docent, quae initio capitis 29 leguntur: *sed ubi Iugurtha per legatos pecunia temptare bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere coepit, animus aeger avaritia facile convorsus est.* Necnon argumento esse credo eum bellum suscepisse, re vera, non specie tantum gerendum, quod Bestia, in Numidiam profecturus, Scaurum secum legatum duxerit. Eum postea, cum in Africam venisset, pecuniae vi captum esse Sallustius quidem dixit, sed eum, dum Romae esset, Iugurtham quam acerrime impugnavisse ex nostro novimus. Cum igitur Bestia Scaurum secum legaret, sperare non poterat, se eius auctoritate ab omnibus criminibus tutum fore. Bestiae contra is esse videri debuit, qui Iugurtham ad extremum persequi vellet.

De Bestia et Scauro agens, in transitu aliquid ostendere velim, quod mihi non parvi momenti esse videtur. Ut hoc loco (28. 4) Bestiam Aemilium Scaurum, quem Iugurthae inimicissimum fuisse audivimus, sibi legavisse certiores fimus, ut una cum eo consilia sua perficeret et eius auxilio rem suam augeret, ita saepe alias legimus eiusmodi homines senatus man-

data exsecutos esse, quos inter Iugurthae adversarios fuisse scimus. Exempli gratia Opimius legatis praeerat, qui Adherbalem in regnum restituerunt. Quocumque modo munere functi sunt, hac re probari videtur, senatum non Iugurthae auro corruptum talia mandavisse, qualia e Sallustii libello cognoscamus, si re vera Iugurthae obnoxius fuisset, procul dubio alius homo, Iugurthae amicissimus illi legationi praefuisset.

De foedere a
Bestia cum
Iugurtha icto.

Restat, ut pauca de pace addam, quam Bestia et Scaurus cum Iugurtha fecisse dicuntur. Hanc quoque largitione a Sallustio impetratam esse Sallustius memoriae prodidit. Iugurtham Romanorum benevolentiam consecratum foedus fecisse, quod rei publicae non interesset. Sed hic non rectius quam alias res a Sallustio aestimantur. Nam Bestiam magna quaedam de bello spectantem in Numidiam profectum esse iam dixi, necnon ostendi eum vehementer speravisse se Iugurthae audaciam mox comprimere posse. Postquam vero in Numidiam invasit, qua belli gerendi ratione Iugurtha adversus Romanos uteretur, cognovit. Urbes ita collocatae, ut haud facile defendi possent ei tradebantur; Numidas multos capiebat, sed Iugurtha ipse deprehendi non poterat, ut fieri non potuerit, quin mox perspexerit dux Romanus, sibi plurimas difficultates ante superandas esse, quam aliquo iure contendere posset, Iugurtham in posterum non iam timendum esse. Iugurtha contra intellexit, se bellum cum Romanis diu quidem trahere posse, quod si vero ad extremum gereret, tunc sine dubio se superatum iri. Ita factum est, ut uterque ad pa-

cem inclinaretur, dummodo ea sine ullo dedecore fieri posset. Haud ita multo post quam bellum renovatum est, conditiones de pace ferebantur, quae ut pax restitueretur, denique effecerunt. Ea pace Iugurtham sese Romae tradidisse nemini persuaderi potest. Non satis diu bellum gestum erat quam ut Romani tale quid postularent, neque Iugurtha omnibus opibus erat destitutus. Tum foedere factum est, ut Iugurtha se populi Romani clientem esse profiteretur, et ut eius rei gratia Numidia ei redderetur. Sine dubio talis belli exitus non modo contra Romanos sed pro Iugurtha erat, qui, quibus vi potitus erat, retineret. Tamen Romani huic rei victoriae speciem praebere potuerunt, quasi Iugurtha pacem imprecatus esset. Ita omnium expectationibus satisfactum esse arbitrabantur.¹⁾ Quae Bestia assecutus erat, re vera non improspere erant. Iam post unam expeditionem Romanis contigerat, ut Iugurtha se suaque omnia in fidem et potestatem Romanorum permitteret. Attamen Iugurtha non oppressus erat. Iugurthae Numidiae regnum non ademptum esse, Bestiae populares obiciebant, quae consecutus erat, mittebant; foedus itaque cum Iugurtha ictum non probabile videbatur et, quod saepe alias acciderat, id quoque Bestiae venali animo tribuebatur.

Cum hac pactione arte mihi cohaerere videtur, Iugurtham aliquamdiu Romae moratum esse. Quae de ea re vulgata sunt, nemini non nota sunt, Dicunt enim, Iugurtham fide publica Romam arces-
situm esse, ut suum contra nobiles testimonium daret et, qui a se pecunias accepissent, indicaret. Tunc enim temporis de ea re quaerebatur. Tum

Cur Iugurtha
aliquamdiu Ro-
mae moratus
esse videatur.

1) Ihne R. G. V. sub calce paginae 125.

populi contionem a C. Memmio tribuno plebis convocatum esse, sed Iugurtham tribuni plebis cuiusdam benevolentia verba facere prohibitum esse. Atque ita populum Romanum, qui frequens in forum confluxisset, ludibrio habitum esse.

Multis de causis verisimile non est, Iugurtham „contra decus regium, cultu quam maxume miserabili” (33.1) Romam venisse, ut contra nobilitatem testimonium suum daret. Iugurtha enim nondum superatus erat, neque credibile est, regem Numidiae temere coactum esse Romam venire. Insuper non plebs, sed senatus res externas administrare solebat neque mihi persuaderi potest, Memmium tam simplici animo fuisse, ut Iugurthae testimonio ullam fidem habendam esse crederet. Eum, hominem astutum nullo pacto contra eos, qui amici eius dicerentur, testari velle constabat; nam ita non solum se ipsum accusavisset et omnes bonos contra se incitavisset, sed etiam, si professus esset, qui se corrumpi passi essent, omnes fautores suos perdidisset, quod ei nequaquam profuisset. Iugurtham nullum integrum et probum indicium dare potuisse, omnes Romanos intellexisse necesse est. Mirum quoque videtur Iugurtham satis longum tempus Romae mansisse; qua re etiam, postquam in contione verba facere vetitus est, tam diu ibi moratus sit, non liquet. Ergo invitus Romam venisse non potest. Iugurtha Romam venisse dicitur auctore C. Memmio tribuno plebis, id est ante mensem Decembrem anni 111, cum postea legamus, eum etiam post Kal. Ian. 110 Romae fuisse, et medio demum illo anno in Numidiam redisse. Quibus de causis eum ob longe aliam causam Romam peregrinatum esse

arbitror. Omnia autem, quae Sallustius nobis de eius mora narraverit, vera esse necesse est : nam talia Sallustii temporibus ficta esse non possunt. Nihil igitur nobis restat, nisi ut aliam illius itineris causam quaeramus. De ea re haec mihi persuasa sunt. Primo loco statuendum est — cuius rei Sallustius nullam mentionem facit —, foedus a Bestia et Scauro cum Iugurtha ictum per se ratum non fuisse nisi senatus-consulto confirmaretur. Quod ut fieret, neque ad Scauri neque ad Bestiae officium pertinebat, quorum neuter foederis vel pacis faciendae facultatem habebat. Quaecumque inter utrosque conveniebant, patrum egebant auctoritate. Fieri optime potest, ut inter Iugurtham et Romanos convenerit, ut de ipsa pace Romae ageretur, sed interim indutiae essent. Iugurtha, qui haud nesciebat, foedera, quae a senatu non confirmarentur, prorsus irrita esse, cum ipso senatu de pace agere voluisse videtur. Eum ideo Romam venisse credo. Sed, quod periculosum erat, se ad Romanos conferre, ab eis impetravit, ut sibi in Italia morari et, si conditiones dimitterentur, integer ad suos redire fide publica liceret. Cum ipso igitur senatu Iugurtha de pace restituenda eo tempore egit. Sed quamquam patres quoque ad pacem inclinati erant, tamen pax non est facta. Etenim senatus, fortasse quodammodo a popularibus coactus, Iugurthae impunitatem promittere nolebat et, ut ei universa Numidia concederetur, recusavit. Optime intelligebant eum, totius Numidiae regem, Romae molestum fore atque ita sibi maximas difficultates allatum iri. Non pauci igitur erant, qui Numidiam denuo dividendam, (quorum princeps erat Sp. Albinus) et priorem

eius regionis statum restituendum esse censerent, rati ita Iugurthae ipsi molestias adfore, eumque, quo minus Romanis bellum inferret, prohibitum iri. Ob eam solam causam proposuerunt, ut Massivae, Masinissae nepoti, dimidia Numidia pars daretur atque ea, quae provinciae erat finitima. Massiva ille vir debilis erat, a quo Romanis nulla pericula imminerent. Sallustius igitur, tradens Sp. Albinum ideo Massivae illi persuasisse, ut regnum Numidia a senatu peteret, quod avidus belli gerendi esset et omnia moveri quam senescere mallet, (35.2) luculentissime ostendit, se illorum temporum historiam non perspexisse vel — quod verisimilius est — omnia calumniando detorquendoque suspecta et invisa efficere voluisse. Iugurtha vero, quid senatus peragere vellet, perspexit et Massivam, quamvis debilem virum, sibi periculosum esse cognovit. Eum quam celerrime e medio tolli iussit. Flagitium lis secuta est, qua Iugurtha, necis convictus, Italia decedere coactus est. Conditionibus dimissis bellum redintegrabatur.

Quamvis igitur non credam, Iugurtham testimonii dandi causa Romam arcessitum esse, tamen ea, quae de contione illa prohibita narrantur, ita facta esse optime possunt. Mihi quidem persuaderi non potest, Sallustium, qui circiter septuaginta annis post bellum Iugurthinum eius historiam perscripserit, talem rem fingere potuisse. Quam ut id fieri posset, illius belli omniumque rerum, quae ad id referebant, recentior adhuc erat memoria. Verisimillimum est neque ab Iugurthae moribus alienum, astutum Numidam lites et factionum studia incitare voluisse eumque, cum testimonium adversus nobilitatem peteretur, sibi di-

scordiarum augendarum opportunissimam facultatem offerri perspexisse. Si antequam prodiret sciret, sibi loquendi potestatem non datum iri, sine periculo in contionem prodire potuit. Id factum esse credo, cum Iugurthae persuasum esset, se a senatu pacem sibi probabilem non impetrare posse. Re vera ea contione discordia et popularium odium aucta sunt, quod ipsum spectabat Iugurtha.

Ad haec pauca addenda sunt de Albino consule et de iis rebus, quas Sallustius nobis de illo viro tradidit. Neque is Sallustio bonus dux visus est, quippe qui a Numida astutia superaretur, neque Iugurthae par esset. Magno bellandi studio ad bellum profectus erat, sed mox Romani cognoscebant, eum nihil memoria dignum perficere neque ei, ut Iugurtham caperet, contingere. Itaque non ita multo post quam profectus erat proditiōis accusabatur, ut e Sall. Iug. B. 36.3 effici potest, quamquam ea res nobis incertissimis verbis a Sallustio refertur. Rursus temere vir nobilis venalis animi accusabatur. Si re vera ab Iugurtha corruptus esset, postea non tantam operam dedisset, ut ignominiam, quam frater suus clade contraxerat, deleret. Quod in ea re a tribunis prohibebatur, non ei vitio tribui potest.

e. De consule
Albino.

Ex eis, quae supra scripsi, patet me non adduci posse, ut temere iis credam rumoribus, quibus populares illis temporibus et multo post in nobilitatem utebantur. Belli Iugurthini temporibus nemini non persuasum erat, multos nobiles ab Iugurtha corruptos esse, isque rumor actione Limetana instituta multisque

exilio punitis confirmatus erat. Quod vero Sallustius, qui unus nos de iis temporibus docet, aliquotiens erravit neque sine studio historiam suam conscripsit, mihi non argumentum idoneum videtur, quo freti nunc iure contendere possimus, illos rumores falsos fuisse et tunc temporis neminem Romae corruptum esse. At hoc concludere licet. Sallustius, cui persuasum est, novissimis secundi saeculi a. C. n. annis officio non pares sed auro obnoxios fuisse nobiles, omnia, quae sibi ab eis perperam facta esse videntur, ab Iugurtha pecunia empta esse nobis demonstrare conatur. Iugurthae aliquoties temperatum esse putat, quod nobilitas haud integra neque innocens rem publicam venderet et privatis commodis postponeret. Vehementi suo in nobilitatem odio perductus nobis opinionem suam subiectivam, quae dicitur, pro vera historia tradidit, qua re ostendit se non perspexisse boni historici esse diligenter inquirere, quae quis tradat. Ita nobilitatis imaginem, quam noster nobis depinxit, iusta esse non potest : nobiles peiores, quam re vera fuerunt, nobis ficti sunt. Quod bellum ortum est, non solum nobilitati imputandum erat, neque illi soli eius auctores fuerant, neque magis verum est, senatores, cum de Numidia consultaretur, non nisi privatorum commodorum rationem habuisse.

f. De Nobiliū in
re publica con-
siliis.

Saepius iam dixi, Sallustium nobilitatis consilia non recte aestimavisse, qua re adducor, ut pauca etiam scribam de consiliis, quibus in re publica eidem nobiles utebantur, et ut demonstrare coner, hac quoque in re Sallustium neglegentem et indiligentem auctorem fuisse. Sallustius nobis bellum Iugurthinum describere

vult, sed ne libellus modum excederet, narrationem suam contrahere coactus erat. Qua in re tamen eo iit negligentiae, ut complura, quae vix desiderari possent, omiserit; Bellum Iugurthinum eius praesertim rei causa nobis magni momenti fuisse videtur, quod magnam ad intestinas Romae discordias vim attulit et popularium animos commovit. Tamen nusquam Sallustius eas contentiones recte exposuit. Quae de iis nobis tradita sunt, ex popularis cuiusdam non integra opinione fluxerunt. Nec non constat, nostri belli historiam non bene intellegi posse, nisi quaeramus, quae belli pacisque consilia tunc temporis senatus secutus sit. Scire cupimus, quomodo bella geri solerent, quae consilia contra exterarum gentes earumque principes inirentur, utrum senatus imperii prolatandi cupidus esset, an finibus iam partis contentus. Investigandum est, quo statu tum Roma esset; an re vera Iugurtha contra magnum Romanum imperium nil valeret, an Romae satis copiarum praesto esset. Tales quaestiones a vero historico ponendae sunt; iisque quam probabilissime respondendum est. Sed in Sallustii de bello Iugurthino libello de iis altum silentium est. Cum opusculum eius ederetur, civitatis Romanae immensum imperium erat, firmitus quam ut quis serio Numidiae qualemcumque regulum Romae periculosum esse crederet. Sed quomodo status rerum annis 117 et proximis erat? De ea re tacet Sallustius; ne uno quidem vocabulo de ea re agit, quamquam ei quoque persuasum fuisse necesse est, bellum Iugurthinum cum Romae intestino statu arctissime cohaerere; neque is tam prosper erat, quam Sallustius vult.

Bella, quae Romae intra annos 154 et 133 cum externis nationibus gerenda fuerant, magis quam quae intra 200 — 168 erant gesta Romanis molestias exhibuerant magnaue pericula attulerant. Eo accedebat, ut domesticae res, praesertim ruri, pessimis conditionibus essent, multaue incommoda orta essent, quibus iamdudum mederi debebat. Infima multitudo vehementer aucta erat hominibus, qui rei publicae periculosi esse incipiebant. Ipsa Roma in discrimine versabatur. Anno quidem 121 tumultus, qui Gracchis auctoribus orti erant, oppressi erant, sed nemo rei publicae peritus exspectabat, iam in posterum Romae omnia tranquilla fore et intestinas discordias compositas esse. Perspiciebant contra nobiles, rei publicae instituta, quibus adhuc eisdem Romani a regibus expulsis utebantur, quae egregia fuerant urbi mediocri, ad immensum illorum temporum imperium non iam apta esse. Rem publicam novis legibus constituendam esse constabat. Tamen, quominus novum quoddam in republica exemplum institueretur, prohibebat mos ille sacer maiorum, qui omnia argumenta facile submovebat. Ita in miseriis respublica vitam trahebat.

Tamen non deerant, qui tempus, quo Roma discordiis vel bellis civilibus dirumperetur, non multum abesse prospicerent. Bella periculosa quam maxime patres vitabant, veriti ne calamitas apud exteras gentes accepta in ipso rei publicae umbilico, Romae, tumultus moveret. Ubi fortibus consiliis opus erat, mollioribus contenti erant senatores. Nihil fere audebant; et ita fieri non potuit, quin complures clades acciperentur. Romanos non semper cum prospéro eventu bellum gessisse, docent proelia, quae intra annos 120

et 110 commissa sunt, ut de hoc solo decennio loquamur.

Anno denique 121 Gallia pacata erat, cum Romani quominus uterentur reportatis victoriis Gracchanis tumultibus prohiberentur. Longius in eam penetrare et provinciae fines prolatare non poterant, cum saepe in extrema provincia certatum esse audiamus. Si Romae senatus fortiter rem publicam administrasset, illa proelia non tam frequentia fuissent.

Multae quoque sunt expeditiones ad eos, qui Alpes incolebant, missae. Ibi Romanos non semel quidem victoriam reportavisse audimus, sed decertatum non esse constat.

Anno 119 Dalmatae rebellaverant, quibus se iunxerant Scordisci, quae gens tum Romae nemini non cognita erat. Cum illis gloriose pugnavit L. Metellus, qua re ei cognomen Dalmaticus datum est; hi vero a L. Cotta subacti sunt.

Quattuor annis post, anno igitur 115, contra Tauriscos expeditio missa est, quae eo quidem anno cum successu rem gessit; verumtamen, quae tum parta erant, prorsus perierunt iis rebus, quae sequens annus (113) tulit, cum C. Porcius, e Macedonia contra eos contendens, qui ripas Danuvii incolebant, ab iisdem Scordiscis, qui anno 119 humi strati fuisse dicuntur, profligaretur. Paucis cum militibus internecionem effugit. Vix M. Didius praetor fines defendere poterat.

Felicius proximis annis bellatum est a G. Metello Caprario, M. Livio Druso, M. Minucio, ut anno denique 110 Scordisci prorsus subacti essent. Videmus igitur, orientales Romani imperii fines magnas curas postulavisse et gentes, qui ibi habitarent, identidem

cum Romanis legionibus conflixisse. Semper, ne clades fieret, timebatur ; sed aliud multo gravius periculum imminebat. Continuis bellis gentes Romano imperio finitimae valde debilitatae erant, quod sibi maxime prodesse Romani arbitrabantur. Sed in septentrionali Danuvii ripa novissimis annis immanes barbarorum catervae consederant, qui qualemcumque ob causam e propriis finibus excitati in Tauriscos et Scordiscos irruentes ab iis retenti esse videntur. Cum vero gentes illae a Romanis debilitarentur, Cimbri occasionem Danuvii transeundi nacti eorum fines invaserunt. A nullo impediti usque ad Alpes penetrabant. Ne tum quidem Romani, quale sibi periculum adstaret, perspexisse videntur. Immanes illas catervas horrendas esse nondum censebant.

G. Papirius Carbo cum exercitu irrumpentibus Germanis resistebat, qui, armis decertare in animo non habentes, agros modo et victum a Romanis postulabant. Quos Papirius distribuit. Sed apud Noreiam Germanos in insidias illicere conatus, ab iis fusus fugatusque est. Quae acciderunt anno 113, eisdem fere temporibus, quibus in senatu consultaretur, utrum Iugurtha bello persequendus esset necne. Cimbris via in Italiam patebat. Si voluissent, sine magna opera Romanos delere potuissent. Primo quoque tempore invasio bellica expectabatur non modo a senatoribus virisque rei militaris peritis, sed unumquemque tum imminens periculum perspexisse consentaneum est. Si haec mente tenemus, nobis probabilissimum videtur, senatum Romanum diu dubitavisse in Numidia difficillimum bellum suscipere. Non igitur Iugurthae pecunia corrupti multi ei peperce-

runt, neque auro omnia tum icta foedera empta sunt, sed quod adhuc magnum a Germanis periculum imminebat a Numidicis rebus tuti esse volebant. Contra invasionem Cimbrorum aliarumque gentium parati esse cupiebant.

Sallustius vero de his rebus ut de multis aliis tacuit, atque id mihi certissimum argumentum est, eum consulto nobilitatem petiisse et consulto multa omisisse, modo ut nobilibus quam molestissimus esset.

Ad ea, quae scripsi, plura addere non opus est. Satis iam demonstravisse mihi videor, Sallustium nostrum suum de bello Iugurthino libellum non scripsisse, ut posteros accurate doceret, quomodo omnia accidissent, eique non historiam illorum temporum curae fuisse, sed, ut nobilitatem maximi criminis accusaret et ostenderet, quot pericula et quantum bellum illorum regimen civitati attulerit et quantopere rei publicae maiestas ab iis minuta sit. Nec non me probavisse spem foveo, Sallustium, popularibus faventem, saepe erravisse et nobilitatem non semper iure criminatum sed saepe calumniatum esse. Etiam nobis patet, Sallustium multa contorsisse, ut ita in senatum inveheretur nobisque persuaderet, nobilitatem perperam rem publicam administravisse et identidem ei nocuisse, cum popularium agitadores laudibus, utpote patriae liberatores, efferret. Accedit, ut res, quae sibi consilio suo utiles esse non videbantur, quam paucissimis verbis commemoraverit aut omiserit. Eae Sallustio non curae erant. Itaque res omisit, quae ad bene historiam intellegendam desiderari non possint.

Conclusio.

Dico temporum ordinem confusum et rerum gestarum descriptionem minime perspicuam. Sallustius ergo historicus exiguam apud nos auctoritatem habet. Est scriptor alterius partis studiosus, aequum et integrum iudicium ferendi nescius. Sed auctor elegans et peritissimus rhetor tam suaviter et iucunde historicum suum opus composuit, ut per omnia aeva maximam laudem et admirationem ceperit. Et quamquam eius liber, quoad historiam docet, reprehensione dignus videtur hoc constat, Sallustium monumentum exegisse — ut cum Horatio dicam — aere perennius.

THESES

THESES

I

Ihne cum (R. G. V. 117.) haec scripto mandaret : „So kam es denn, das mit den Kindern des Königs Micipsa ein illegitimer Sohn seines Bruders Mastanabal, namens Iugurtha am Hofe erzogen und den Königlichen Prinzen gleichgehalten wurde“ non recte interpretatus est Sallustium. (B. I. 5, 7.)

II

Erravit Ihne (R. G. V, sub calce pag. 119) cum suspicaretur M. Aemilium Scaurum ante annum 112 ab Adherbale corruptum fuisse.

III

Memmius tribunus plebis anni 111 odio nobilitatis inductus non saluti rei publicae prospiciens, bellum Iugurthinum movebat.

IV

Tantum aberat, ut Memmius adversus nobiles agens rei publicae prodesset, ut ei vel maxime noceret.

V

Nil est, cur de fide historica eorum dubitemus,

quae Thucydides (I, 90 sqq.) de Athenarum moenibus a Themistocle restitutis memoriae prodidit.

VI

Plat. Apol. 31 B. C.

νῦν δ' ὁρᾶτε δὴ καὶ αὐτοὶ, ὅτι οἱ κατήγοροι τᾶλλα πάντ' ἀναισχύντως οὕτω κατηγοροῦντες τοῦτό γ' οὐχ οἷοί τ' ἐγένοντ' ἀπαναισχυντῆσαι [παρασχόμενοι μάρτυρα], ὥς ἐγὼ ποτέ τιν' ἢ ἐπραξάμην μισθὸν ἢ ἥτησα. ἱκανὸν γάρ, οἶμαι, ἐγὼ παρέχομαι τὸν μάρτυρα, ὥς ἀληθῆ λέγω, τὴν πενίαν.

Vocabula uncinis inclusa expungantur.

VII

Euripid, Hel. 72 sqq. codd. praebeant :

ὦ θεοὶ, τίν' εἶδον ὄψιν; ἐχθίστην ὄρω
γυναικὸς εἰκὼ φόνιον, ἣ μ' ἀπώλεσεν
πάντας τ' Ἀχαιοῦσ. θεοὶ σ' ὅσον μίμημ' ἔχεις
75 Ἑλένησ, ἀποπτύσειαν, εἰ δὲ μὴ 'ν ξένη
γαίᾳ πόδ' εἶχον, τῷδ' ἂν εὐστόχῳ πτερῷ
ἀπώλλυσ' ἱν' εἰκοῦς ἔθανεσ ἂν Διδὸς κόρησ.

Versus 77 ita legendus est:

ἀπόλαυσιν εἰκοῦς ἔλαβεσ ἂν Διδὸς κορησ.

VIII

Arr. Anab. IV, 9. 1.

Ἀλέξανδρον δὲ τῆς συμφορᾶς οἰκτεῖρω, ὅτι δυοῖν κακοῖν ἐν τῷ τότε ἡττημένον ἐπέδειξεν αὐτὸν, ὑφ' ὧν δὴ καὶ τοῦ ἑτέρου οὐκ ἐπέοικεν ἄνδρα σωφρονοῦντα ἐξηττᾶσθαι, ὀργῇσ τε καὶ παροινίᾳσ.

Restituendum videtur οὐδετέρου.

IX

Ibid. V. 4. 2. Κτησίασ μὲν (λέγει), εἰ δὴ τῷ ἱκανὸς καὶ
Κτησίασ ἐσ τεκμηρίωσιν, ἵνα μὲν στενώτατος αὐτὸς αὐτοῦ ὁ
Ἰνδὸς ἐστί, τεσσαράκοντα σταδίουσ ὅτι διέχουσιν αὐτῷ αἱ ὄχθαι.
Inserendum est λέγει aut γράφει.

X

Ibid. V. 14. 4. . . . καὶ τὸν ἵππον αὐτοῦ ἀποθανεῖν τὸν
Βουκεφάλαν, φίλτατον Ἀλεξάνδρῳ ὄντα [τὸν ἵππον], καὶ
τοῦτον τρωθέντα ὑπο τοῦ παιδὸς τοῦ Πύρου.
Vocabula τὸν ἵππον delenda esse arbitror.

XI

Ibid. V. 15. 3. Πῶρος δὲ ὡς αὐτῷ ὅσοι ἵππεῖς ἐκ τῆς
φυγῆς διεσώζοντο Ἀλέξανδρον τε αὐτὸν πεπερακότα ξὺν τῇ
στρατιᾷ [ἐσ τὸ καρτερώτατον] ἤγγειλαν
Quae uncinis inclusi, deleantur.

XII

Ibid. VI, 1. 3.

Ἀλέξανδρος ἔδοξεν ἐξευρηκέναι τοῦ Νείλου τὰς ἀρχάς,
ὡς τὸν Νεῖλον ἐνθένδε ποθὲν ἐξ Ἰνδῶν ἀνίσχοντα καὶ δι' ἐρή-
μου πολλῆς γῆς ῥέοντα καὶ ταύτῃ ἀπολλύοντα [τὸν Ἰνδόν]
τὸ ὄνομα ἔπειτα ἐκδιδόναι ἐς τὴν ἑντοσ θάλασσαν.
Eiciatur additamentum τὸν Ἰνδόν.

XIII

Ibid. VII, 10. 2.

Ἀλλὰ καὶ ξίφει ἐκ χειρὸς τέτρωμαι.
Quantocius vocabula ἐκ χειρὸς expungantur.

XIV

Ibid. V, 14. 3.

καὶ τοῦτον δυνηθῆναι ἄν εἶρξαι Ἀλέξανδρον τῆς διαβάσεως χαλεπῶς καὶ μηδένοσ εἵργοντοσ περαιωθέντα, εἶπερ οὖν καταπηδήσαντες οἱ Ἴνδοι ἐκ τῶν ἁρμάτων προσέκειντο τοῖς πρώτοις τῶν ἐκβαινόντων.

pro οὖν legendum videtur: εὐθύς.

XV

Ibid. VII, 11. 3. ὥς δὲ τὰ Περσῶν τε καὶ Μήδων αὐτοῖς ἐξηγγέλλετο, αἱ τε ἡγεμονίαι Πέρσαις διδόμεναι καὶ ἡ στρατιὰ ἡ βαρβαρική ἐς λόχους τε καταλεγομένη καὶ τὰ Μακεδονικὰ ὀνόματα ἄγῃμά τι Περσικὸν καλούμενον κ.τ.λ.

Melius videtur:

καὶ τὰ Μακεδονικὰ ἄγῃματα ὀνόματι Περσικῶ καλούμενα.

XVI

Sall. B. I. 9. 3.: „Statimque eum adoptavit et testamento pariter cum filiis heredem instituit.”

Lectio tradita tuenda est.

XVII

Tac. Agric. 9. legatur: credunt plerique militaribus ingeniis subtilitatem deesse, quia castrensis iurisdictio segura et obtusior ac plura manu agens calliditatem fori non exerceat. (At) Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos, facile iusteque agebat.

XVIII

Val. Max. I. 1. 1.

„Prisco etiam instituto rebus divinis opera datur,

cum aliquid commendandum est, precatione, cum exoscendum, voto, cum solvendum, gratulatione, *cum inquirendum vel extis vel sortibus, impetrato*, cum sollemni ritu peragendum, sacrificio, quo etiam ostentorum ac fulgurum denuntiationes procurantur."

Deleatur vocabulum *impetrato* et interpungatur: *cum inquirendum, vel extis vel sortibus*.

XIX

Val. Max. IV. 3. 4.

Idem (sc. Diogenes) Syracusis, cum holera ei lavanti Aristippus dixisset „si Dionysium adulari velles, ista non esses", „Immo" inquit „si tu ista esse velles, non adularere Dionysium".

Lectionem traditam sanam esse censeo.

XX

Ael. Lamprid. in vita Antonini Heliogabali (scriptt. Hist. Aug. apud Peterum I pag. 220 sqq.) I. 5.

„Fuit autem Heliogabali [vel Iovis vel Solis] sacerdos".

Eiciendum est additamentum, quod uncinis inclusi.

XXI

Ibid. 3. 4.

„Heliogabalum in Palatino monte iuxta aedes imperatorias consecravit eique templum fecit."

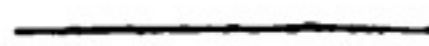
Restituendum videtur: „Heliogabalum consecravit eique in Palatino monte iuxta aedes imperatorias templum fecit."

XXII

Het Zynde van Parmenides moet beschouwd worden als een ruimtelijk ding.

XXIII

Ten onrechte brengt Pfeiderer (Die Philosophie des Heraklit von Ephesus im Lichte der Mysterien-idee, pag. 94 env.) de vergelijking van boog en lier bij Herakleitos in verband met Apollo.

**UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY
BERKELEY**

**Return to desk from which borrowed.
This book is DUE on the last date stamped below.**

11 Jan '50 MB

22 Oct 59

NOV 21 1960

NOV 21 1960

LD 21-100m-9,'48(B899s16)476

U. C. BERKELEY LIBRARIES

C045898650

YC 00838

329253

Boselaar

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY

In Libris Sapientia